

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (TÜRK-İSLAM EDEBİYATI)
ANABİLİM DALI

AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ DÎVÂNÎ'NDA DİNÎ MUHTEVÂ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İklima GENÇDOĞAN

Ankara-2010

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (TÜRK-İSLAM EDEBİYATI)
ANABİLİM DALI

AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ DÎVÂNÎ'NDA DİNÎ MUHTEVÂ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İklima GENÇDOĞAN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ

Ankara-2010

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI (TÜRK-İSLAM EDEBİYATI)
ANABİLİM DALI

AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ DÎVÂNİ'NDA DİNÎ MUHTEVÂ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı:

İmzası:

.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınav Tarihi:

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	10
KISALTMALAR.....	13
GİRİŞ.....	14
AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ'NİN YAŞADIĞI DEVRİN ÖZELLİKLERİ	
1. Siyasî ve Sosyal Durum.....	14
2. Kültürel ve Edebî Durum.....	18

BİRİNCİ BÖLÜM

AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ'NİN HAYATI, İLMÎ VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ, TARİKATI VE ESERLERİ

1. HAYATI.....	24
2. İLMÎ VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ.....	32
3. TARİKATI.....	37
4. ESERLERİ.....	40
4.1. Vâkıat (et-Tibrü'l-Mesbûk ale'l-Mâcerâ mine't-Tâifi Esnâi's-Sülûk).....	41
4.2. Necâtü'l-Garîk fi'l-Cem' ve't-Tefrîk.....	42
4.3. Hulâsatu'l-Ahbâr fi Ahvâli'n-Nebiyi'l-Muhtâr.....	43
4.4. Hayâtü'l-Ervâh ve Necâtü'l-Eşbâh.....	44
4.5. Miftâhü's-Salât ve Mirkâtü'n-Necât.....	45
4.6. Hâşiye ale'l-Kuhistânî fi şerhi fikhî Keydânî.....	45
4.7. Keşfü'l-Kinâ an Vechi's-Semâ.....	46
4.8. Habbetü'l-Muhabbe.....	48
4.9. Fethu'l-Bâb ve Refu'l-Hicâb.....	49
4.10. et-Tarikatü'l Muhammediyye Vesîletun ila's-Saâdeti's-Sermediyye....	49
4.11. Câmiu'l-Fezâil ve Kâmiu'r-Rezâil.....	50
4.12. Tarikatnâme.....	51
4.13. Hutbeler.....	51
4.14. Mi'râciye.....	52

4.15. Merâtibü's-Sülûk ve Ma'rifetü'l-Hâlık.....	52
4.16. Ahvâlü'n-Nebiyi'l-Muhtâr.....	53
4.17. Mektûbât.....	53
4.18. el-Mecâlisü'l-Va'ziye.....	54
4.19. Nefâisü'l-Mecâlis.....	54
4.20. en-Nasâyih ve'l-Mevâiz.....	56
4.21. el-Fethü'l-ilâhî.....	57
4.22. Tecelliyât.....	57
4.23. Şemâilü'n-Nebeviyyetü'l-Ahmediyye.....	58
4.24. Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe fi ahvâli'l-Mevtâ.....	58
4.25. Dîvân (İlahiyât-ı Hüdâyî).....	58

İKİNCİ BÖLÜM

AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ DÎVÂN'INDA DİN VE TASAVVUF

I. DİN

1. İTİKAT	63
1.1. ALLAH	63
1.2. MELEKLER	79
1.2.1. Cebrail.....	80
1.3. PEYGAMBERLER	81
1.3.1. Hz. Âdem.....	84
1.3.2. Hz. Nûh.....	85
1.3.3. Hz. İbrahim.....	86
1.3.4. Hz. İsmâil.....	87
1.3.5. Hz. Yâkûb.....	87
1.3.6. Hz. Yûsuf.....	88
1.3.7. Hz. Eyyûb.....	89
1.3.8. Hz. Mûsâ.....	90
1.3.9. Hızır (a.s).....	91
1.3.10. Hz. Süleyman.....	92

1.3.11. Hz. Muhammed.....	94
1.4. ÂHİRET VE ÂHİRET İLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	101
1.4.1 Âhiret.....	101
1.4.2. Kabir.....	103
1.4.3. Berzah.....	103
1.4.4. Amel Defteri.....	104
1.4.5. Kıyâmet.....	105
1.4.6. Haşr, Sırât, Mîzân.....	105
1.4.7. Cennet.....	107
1.4.8. Cehennem.....	110
1.4.9. Şefâ'at.....	112
1.5. MUKADDES KİTAPLAR.....	114
1.5.1. Kur'ân.....	114
1.6. KAZA VE KADER.....	116
2. İBADETLER.....	117
2.1. Namaz ve Namaz ile İlgili Kavramlar.....	118
a. Namaz.....	118
b. Kıyâm, Secde.....	119
c. Duâ.....	120
2.2. Oruç.....	122
2.3. Hac.....	124
2.4. Zekât.....	126
3. DİNÎ ŞAHSİYETLER.....	127
3.1. Dört Halife.....	127
4. AYET VE HADİSLER.....	129
4.1. Ayetler.....	129
4.2. Hadisler.....	148
5. DİĞER DİNÎ KAVRAMLAR.....	153
5.1. Mi'râc.....	153

5.2. Ölüm-Ecel.....	155
5.3. Günah, Cürm.....	157
5.4. Nûr.....	159
5.5. Elest.....	160
5.6. Şeytan.....	161
6. ÇEŞİTLİ DİNLERLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	163
6.1. Din.....	163
6.2. İman, Küfür, Kâfir.....	164
6.3. Mü'min, Müslüman, İslam.....	167
II. TASAVVUF.....	169
1. TASAVVUFÎ KAVRAMLAR.....	169
1.1. Vahdet-i Vücûd ve Tevhîd.....	169
1.2. Tecellî.....	173
1.3. Dîdâr.....	175
1.4. Aşk, Âşık.....	177
1.5. Cân-Cânân.....	183
1.6. Vücûd (Ten, Cism).....	186
1.7. Nefs.....	189
1.8. Nîmet.....	196
1.9. Dil (Kalb, Gönül, Derûn).....	198
1.10. Nefes.....	207
1.11. Gevher.....	208
1.12. Sır.....	209
1.13. Hayât –İhyâ.....	211
1.14. Hevâ-Heves.....	213
1.15. Lutf (İhsan, Kerem, Atâ) – Kahr.....	215
1.16. Mahabbet.....	218
1.17. Hikmet.....	219
1.18. Cevr, Cefâ.....	220

1.19. Vefâ.....	221
1.20. Çâr Unsur.....	222
1.21. Derd-Devâ.....	223
1.22. Gaflet.....	225
1.23. İhlâs.....	228
1.24. Cehl-İlim-İrfân.....	229
1.25. İsyân.....	230
1.26. Fenâ-Bekâ.....	231
1.27. Halvet-Celvet.....	232
1.28. Afv.....	233
1.29. İstiğfâr-Tevbe.....	234
1.30. Mâsivâ.....	236
1.31. Firkat-Vuslat.....	238
1.32. Kurb.....	241
1.33. Hakikat.....	242
1.34. Mahv (Mahviyyet).....	243
1.35. Şükür-Hamd.....	244
1.36. Basîret.....	247
1.37. Zikir.....	248
1.38. Zâhir-Bâtın.....	252
1.39. Mey-Mest.....	253
1.40. Sabır.....	254
1.41. Zühd.....	255
1.42. Fakr.....	256
1.43. Kanâ'at.....	257
1.44. Rızâ ve Teslimiyet.....	258
1.45. Âlem-Dünya.....	260
1.46. On Sekiz Bin Âlem.....	264
1.47. Âb-ı Hayât.....	265

2. TARİKAT İLE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	266
2.1. Şeyh / Pîr.....	266
2.2. Dervîş	267
2.3. Ârif.....	268
2.4. Sâlik.....	270
2.5. Miskîn.....	272
2.6. Tekke, Dergâh, Âsitâne.....	272
SONUÇ.....	275
ABSTRACT.....	277
BİBLİYOGRAFYA.....	278

ÖNSÖZ

XVI. yüzyıl, Türk kültür ve edebiyatının en parlak çağını yaşadığı dönemdir. Bu yüzyılda kendine ait bir üslup oluşturmaya başlayan Türk Edebiyatı, içteki ve dıştaki sosyal bunalımlara rağmen, XVII. yüzyılda da gelişmeye devam etmiştir. Öyle ki artık Türk Edebiyatı, yıllarca kendisine kaynak olarak gördüğü İran Edebiyatı ile boy ölçüşebilecek duruma gelmiş; bu dönemden sonra Türk şairleri üstat kabul edilerek eserleri örnek alınmaya başlanmıştır.

Böyle bir dönemin kültürel ve edebî coğrafyası içinde yetişmiş olan Aziz Mahmud Hüdâyî, yazmış olduğu eserler ve üstün kişiliği ile yaşadığı döneme önemli katkılarda bulunmuş; onun saygınlığı ve etkinliği, kendisinden sonraki dönemlerde de hiç kaybolmadan devam etmiştir.

Bu çalışmamız, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin en çok okunan eserlerinden biri olan Dîvân'ının din ve tasavvuf merkezinde incelenmesi üzerinedir. Çalışmamızın temel amacı, edebiyatımıza önemli katkılar sağlamış olan Aziz Mahmud Hüdâyî ve Dîvân'ındaki dinî-tasavvufî muhtevayı ele alarak edebiyat dünyasına tanıtmaktır.

Bu temel amacın yanı sıra şairin yaşadığı dönem olan XVI. ve XVII. yüzyıllardaki kültürel ve edebî hayatı tanıtmak, Hüdâyî'nin beyitlerinde ifadesini bulan dinî-tasavvufî duygu ve düşüncelerin dönemin edebiyatına yansımaları ve bu yüzyıl edebiyatına olan katkılarını araştırmak çalışmamızın önemli hedeflerindedir.

“Aziz Mahmud Hüdâyî Dîvân’ında Muhteva İncelemesi” isimli bu çalışmamıza, Aziz Mahmud Hüdâyî’nin yaşadığı devrin özelliklerini; dönemin siyasî ve sosyal durumu ile kültürel ve edebî durumu açısından ele alarak başladık.

Çalışmamızın birinci bölümünde, Aziz Mahmud Hüdâyî’nin hayatı, ilmî ve edebî şahsiyeti, tarikatı, eserleri ve incelememize esas aldığımız Dîvân’ı hakkında bilgi vermeye çalıştık.

Çalışmamızın ikinci bölümü “Aziz Mahmud Hüdâyî Dîvân’ında Din ve Tasavvuf” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde tezimizin asıl konusu olan Hüdâyî Dîvân’ı, dinî ve tasavvufî muhtevâsı bakımından ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Din bölümünde, şairin Dîvân’ında kullandığı dinî terimlerin açıklanmasına yer verilmiştir. Bu dinî terimler şunlardır: İtikat başlığı altında Allah, peygamberler, melekler, kitaplar, ahiret ile ilgili kavramlar, ibadet başlığı altında namaz, oruç, hac, zekât ve ilgili kavramlar, Dîvân’da telmih veya iktibas yoluyla kullanılan ayet ve hadisler, bunların dışında kalan diğer ilmî kavramlar, dinî şahsiyetler ve diğer dinlerle ilgili kavramlar. Tasavvuf bölümünü ise tasavvufî kavramlar ve tarikat ile ilgili kavramalar alt başlıkları hâlinde incelemeyi uygun gördük.

Muhteva çalışmamızı şekillendiren ana kaynak Mustafa Tatcı ve Musa Yıldız tarafından hazırlanan “Dîvân-ı İlahiyât” adlı eser olmuştur.¹ Çalışmamızda kullandığımız Dîvân’daki nazım tür ve şekilleri ve bunların sıra numaraları verilirken hazırlanan bu eser dikkate alınmıştır.

---

¹ Aziz Mahmud Hüdâyî, **Divân-ı İlahiyât** (Tıpkıbasım ve Çeviriyazı), Haz. Mustafa Tatcı, Musa Yıldız, Pamuk Yay, İstanbul 2005.

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Türkçe, Arapça ve Farsça olarak kaleme aldığı manzum ve mensur eserleri dinî Türk edebiyatımız için büyük önem taşımaktadır. Böyle olmasına rağmen Aziz Mahmud Hüdâyî edebiyat dünyamıza yeteri kadar tanıtılmamıştır. Biz bu çalışmamızda farklı kaynaklardan Aziz Mahmud Hüdâyî ve Dîvân'ını incelerken, aynı zamanda onun yaşadığı yüzyıldaki değerini ve önemini ortaya çıkarma gayreti içinde olduk.

Bu konunun seçilmesinde bana yardımcı olan, çalışmalarımı yönlendiren ve bana yol gösteren kıymetli hocam Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ'a ve çalışmalarım süresince desteğini benden esirgemeyen değerli aileme teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

KISALTMALAR

a.s	: aleyhi's-selam
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.t.	: adı geçen tez
Bkz.	: bakınız
C.	: cilt
çev.	: çeviren
d.	: doğumu
D.İ.A	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	: hicri
haz.	: hazırlayan
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
Kıt.	: kıt'a
Ktph.	: Kütüphanesi
m.	: miladi
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
Müf.	: müfred
Ö.	: ölümü
S.	: sayı
s.	: sayfa
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
t.y.	: tarih yok
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzeri
yay.	: yayınları
yy.	: yüzyıl

GİRİŞ

AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ'NİN YAŞADIĞI DEVRİN ÖZELLİKLERİ

1) Siyasî ve Sosyal Durum

Aziz Mahmud Hüdâyî, XVI. yüzyılın son yarısı ile XVII. yüzyılın başlarında yaşamıştır. Yaşadığı dönem içerisinde Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566), II. Selim (1566-1574), III. Murat (1574-1595), III. Mehmet (1595-1603), I. Ahmet (1603-1617), I. Mustafa (1617-1618/ 1622-1623), II. Osman (1618-1622) ve IV. Murat (1623-1640) olmak üzere toplam sekiz padişah devrini idrak etmiştir.

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti büyüme ve gelişmesini sürdürerek büyük bir imparatorluk hâline gelmiş; özellikle Kanuni Sultan Süleyman zamanında gücünün, zenginliğinin ve şöhretinin doruk noktasına ulaşmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman, tek erkek çocuk olarak taht mücadelesine girmeden, zengin ve güçlü bir devletin başına geçmiştir. Tahta geçtiğinde ilk olarak babası I. Selim'in sert icraatları sebebiyle mağdur olanların durumlarını düzeltmiş; Tebriz ve Kahire'den zorla getirilen sanatkarların memleketlerine dönmelerine izin vermiştir. İran ile Osmanlı arasındaki ipek ticareti yasağını kaldırmış, bu ticareti yaptıkları için mallarına el konulan tüccarların zararlarını devlet hazinesinden karşılamıştır. Halka zulmettiği tespit edilen görevliler ise sert bir şekilde cezalandırılmıştır.²

---

² Bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, T.T.K. Basımevi, Ankara 1949, C.II, s.295-309.

Kanuni döneminde daha çok Avrupa seferlerine ağırlık verilmiştir. Belgrat ve Rodos fethedilmiş, bazı Avrupa toprakları ele geçirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu artık Avrupa'nın diplomatik ilişkilerine ve antlaşmalara dayalı yeni siyaset oluşumuna aktif olarak katılmaya başlamıştır. İmparatorluğun Avrupa'daki yeri kesinleşmiş ve Osmanlı Devleti hiçbir Hristiyan gücün açık bir saldırıya cesaret edemeyeceği bir konuma yükselmiştir.

Yavuz Sultan Selim zamanında, Anadolu için büyük bir tehlike olan Safevîler sindirilmişti. Kanuni döneminde ise mecbur kalınmadıkça İran üzerine sefere çıkılmamıştır. Çünkü bu dönemde esas hedef Batı ile olan münasebetlerdir. İran üzerine 1533-1555 yılları arasında üç sefer yapılmış, 1555'te İran Şahının barış istemesi üzerine savaşlar sona ermiştir.³

Kanuni'den sonra tahta geçen ve padişahların sefere çıkmaması gibi kötü bir âdeti getiren II. Selim zamanında da, Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'nın başarılı yönetimi sayesinde İmparatorluk eski gücünü sürdürmüştür. Ancak yüzyılın sonunda bazı etnik çekişmelerin, dolayısıyla birtakım aksaklıkların ve rahatsızlıkların ortaya çıktığı görülür.⁴

III. Murat, re'sen direktif vermekten aciz, çeşitli tesirler altında hareket eden zayıf iradeli bir hükümdardır. Dolayısıyla son derece disiplinsiz bir yönetim sergilemiştir. İlk zamanlarda Sokullu Mehmet Paşa'nın idaresi sayesinde sorun

---

³ Bkz. Erhan Afyoncu, **Sorularla Osmanlı İmparatorluğu**, Yeditepe Yay. , İstanbul 2005, C.II, s.59.

⁴ Bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.** , s.49-51.

yaşanmamışsa da onun ölümünden sonra devletin siyasî, askerî ve malî yapısında bozulmalar baş göstermiştir.⁵

Aziz Mahmud Hüdâyî böyle bir dönemde toplumdaki aksaklıkların giderilmesi için nasihatte bulunma arzusu ile padişahlarla irtibat kurmuş ve onlara devletin iç ve dış işleri ile ilgili tavsiyelerde bulunmuştur.⁶

III. Murat'ın büyük oğlu olan III. Mehmet'in saltanatı zamanında, babası devrinde alışılan devlet işlerine müdahale, daha da artarak devam etmiştir. Bu dönemde dışarıda savaşlar sürerken içeride de Celalî İsyanları başlamıştır.⁷

III. Mehmet'ten sonra I. Ahmet tahta geçmiştir. I. Ahmet, dış problemleri barış yoluyla, iç problemleri ise merkezî otoriteyi güçlendirerek çözmeye çalışmıştır. Ancak, hükümdar olduğunda henüz çocuk denecek yaşta bulunması nedeniyle bütün hareketlerinde tesir altında kalmıştır.⁸

Padişah I. Ahmet'in, Hüdâyî ile samimi bir münasebet içerisinde olduğu bilinmektedir. Padişahın, Hüdâyî'ye olan bu bağlılığı ve saygısı, kendisini, Hüdâyî'yi görünce atından inip ardında piyade yürüyecek kadar teslimiyete götürmüştür.⁹

---

⁵ Yılmaz Öztuna, **Osmanlı Devleti Tarihi**, İstanbul 1986, C.I, s.323.

⁶ Bkz. M. Salim Güven, **Çeşitli Yönleriyle Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Mektupları**, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1992, s.44.

⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, T.T.K. Basımevi, Ankara 1951, C.III, s. 119.

⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.** , s.120.

⁹ Bkz. Ziver Tezeren, **Aziz Mahmud Hüdâyî: Hayatı-Sanatı-Fikriyatı, Çağdaşları İçindeki Yeri ve Ünlü Eserleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İstanbul 1987, s.15.

Sultan Ahmet'in 1617'de vefat etmesi üzerine yerine kardeşi I. Mustafa geçmiş; ancak devlet işleriyle meşgul olamayacak kadar aklı muvazeneden mahrum bir padişah olduğu için üç ay sonra hal edilmiştir.

I. Mustafa'nın yerine I. Ahmet'in en büyük oğlu II. Osman (Genç Osman) geçmiştir. II. Osman Yeniçeri Ocağı'nın ıslahıyla köklü bir reform yapmak istemiş; fakat durumdan haberdar olan Yeniçeriler isyan ederek padişahı katletmiştir. II. Osman'dan sonra I. Mustafa tekrar tahta geçmiş; ancak kısa bir süre sonra yine hal edilmiş ve Genç Osman'ın kardeşi IV. Murat padişah olmuştur.

Küçük yaşta tahta geçen IV. Murat'ın saltanatının ilk yıllarında, ülkeyi akrabaları ve annesi Kösem Sultan yönetmiştir. Bu süre içinde devlet anarşiye ve büyük karışıklıklara sürüklenmiş; Safevîler Irak'ı ele geçirmiş, Kuzey Anadolu'da isyanlar patlak vermiş ve Yeniçeriler sarayı basarak sadrazam ile birçok devlet yöneticisini öldürmüştür. Ağabeyi Genç Osman'ın katline de tanık olan IV. Murat, bütün bu olayların da etkisiyle sert bir mizaca bürünmüş ve bir süre sonra ülke yönetimini tamamen kendi eline almıştır. IV. Murat ilk olarak, yaygınlaşmış olan rüşvet ve iltiması ortadan kaldırmaya çalışmış, israf ve keyfi harcamalara son vermiş, koymuş olduğu çeşitli ilkeler sayesinde ülke içinde huzur ve asayişini sağlamıştır.¹⁰

Osmanlılarda padişah tahta çıkarken, saltanat kılıcını, en muteber şeyh kuşatırdı. IV. Murat'a da kılıcını Eyüp Sultan'da Hüdâyî kuşatmıştır. Bu durum, padişahın, manevî otoritenin desteğini de yanına almış olmasının ifadesiydi.¹¹

---

¹⁰ Yılmaz Öztuna, **a.g.e.**, s.323.

¹¹ Yılmaz Öztuna, **a.g.e.**, s.334.

IV. Murat'ın saltanatı sırasında vefat eden Aziz Mahmud Hüdâyî, yükselişten sonra büyük yıkımın yaşandığı bir döneme tanıklık etmiştir. Hüdâyî böyle bir dönemde, nasihat ve tavsiyeleri ile padişahların yolunu aydınlatmaya; devletin başına gelen menfi durumları manevî yardımlarıyla ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

2) Kültürel ve Edebî Durum

XVI. asır, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî, sosyal ve kültürel bakımdan en parlak çağını yaşadığı dönemdir. Bu asırda Türk Edebiyatı da, imparatorluk tarihi içinde en yüksek seviyesine ulaşmıştır.

Bu dönemde Arap ve Fars nazireciliği sona ermiş; Türk Edebiyatı kendi içinde özgünlüğüne kavuşmuş ve Osmanlı ülkesinde, kendini diğer Türk ülkelerine de kabul ettirecek klasik bir edebiyat meydana gelmiştir. Bu yüzyıldan başlayarak artık Türk şairleri üstat kabul edilecek ve eserleri örnek alınacaktır.

Fikir ve sanat hayatındaki bu yükselişe Osmanlı padişahlarının büyük katkıları olmuştur. Onların ilme ve sanata önem vermeleri, âlimleri ve sanatkârları himaye etmeyi saltanatlarının vazifesi bilmeleri, kendilerinin de son derece kültürlü ve bizzat sanatkâr olmaları ilim ve sanat hayatına hizmetlerinin derin ve tesirli olmasını sağlamıştır. Bu asırda kültür hayatına büyük ehemmiyet verilmesi, ülke dışındaki âlim ve sanatkârları da Osmanlı topraklarına çekmeye başlamıştır.

Bu kültür ve muhitin yetiştirdiği âlimler ve sanatkârlar içinde; Zâtî (ö.1546), Hayâlî (ö.1557), Rûhî (ö.1605), Bâkî (ö.1600) ve Taşlıcalı Yahya Bey (ö.1582) gibi şairler; Âşık Çelebi (ö.1572), Sehî (ö.1548), Latifi (ö.1582) gibi tezkire yazarları ve Hoca Sadettin Efendi (ö.1599), Gelibolulu Âli gibi tarihçiler yer alır.¹²

Bilindiği üzere Divan Edebiyatı, İslam kültürüne dayalı olarak Arap ve Fars edebiyatlarının tesiri altında meydana gelmiştir. Bu kültür içinde yetişen Divan şairleri Arapça ve Farsçayı kullanmışlar, hatta bu dillerde yazmayı hüner saymışlardır. Bu nedenle Arapça ve Farsçanın Türk dili üzerindeki etkisi bu yüzyılda daha da artmış ve özellikle bazı mensur eserlerin dili anlaşılabilir hale gelmiştir. Şiirde artistik hüner göstererek beğenilme kaygısı nedeniyle kasidelerin dili oldukça ağırlaşmıştır. Gazel ve mesnevî dili, kasideye nazaran daha sadedir.

XVI. yüzyılda Divan şiiri, dış ahenk, ses güzelliği ve nazım tekniği yönünden zirveye ulaşmıştır. Divanlarda din, tasavvuf, aşk, hikmet, rindlik, tabiat vb. bilinen konular işlenmiş olmakla birlikte, bu konuları işlerken yapılan benzetmeler ve kullanılan mecazlarda yerli unsurların şiire girdiği görülür.¹³

Divan edebiyatı, İran ve Arap edebiyatlarının ve onların medeniyetlerinin izlerini taşısa da, zamanla kendisine has bir takım özellikler kazanarak millîleşmiştir. Özellikle XVI. yüzyılda bağlı olduğu medeniyet ve kültür dünyasının zevkini,

---

¹² Bkz. Nihad Sâmi Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, M.E.B. Yay. , İstanbul 1975, C.I, s.557.

¹³ Bkz. Mine Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ Yay. , Ankara 1999, s.153.

estetikini, sanat anlayışını aksettirmeye başlamıştır. Şiirlerde halkın örf ve adetleri, hayata bakışı, kılık-kıyafet, devletin işleyişi ve bazı aksaklıklar dile getirilmiştir.¹⁴

XVII. yüzyılda ise, siyasî ve sosyal çalkantılar ile yaşanan gerilemeye rağmen, sanat ve edebiyatta yükseliş devam etmiştir. Bu yüzyılda Klasik Türk Şiiri, biraz daha oturmuş ve diğer yüzyıllara göre daha yerli bir yapıya sahip olmuştur.¹⁵ Divan Şiiri, asırlardan beri örnek edindiği İran Şiirinden geri sayılamayacak bir olgunluğa erişmiş ve hatta çağdaş İran Edebiyatı'nı ciddi bir surette geride bırakmıştır. Türk şairleri, kaside ve gazel nevilerinde Acem şairleri ile yarışabilecek seviyeye gelmişlerdir.¹⁶

XVII. yüzyılda Türk şiiri geleneksel yapısını sürdürmekle birlikte üslupta yeni arayışlar içine girmiş ve Türk şiirinde Sebki Hindî ve Hikemî Şiir üsluplarının etkisi görülmeye başlanmıştır.

“Hikemî Şiir” tarzı XVII. yüzyılın ikinci yarısında bir edebî akım olarak varlığını gösterir. Hikemî Şiir, halkı bilgilendirmeye yönelik görüş bildiren didaktik içerikli şiirdir. Hikemî Şiir tarzının bir akım olarak ortaya çıkışında gerileme dönemini yaşayan İmparatorluğun siyasî, sosyal ve ekonomik yapısındaki durgunluğun etkisi olmuştur.

Hikemî Şiir üslubunda mesaj verme, telkinde bulunma amacı ön planda olduğu için anlatımın kısa ve öz olması özen gösterilmiştir. Düşünceleri söz

---

¹⁴ Bkz. Nihad Sâmi Banarlı, **a.g.e.** , s.561.

¹⁵ Mine Mengi, **a.g.e.** , s.179.

¹⁶ Nihad Sâmi Banarlı, **a.g.e.** , C.II, s.651.

sanatları ile süslemek yerine, fikir ve bilgi veren ifadeler seçilmiş, umumiyetle açık ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır.

Bu yüzyılda kendine yer bulan diğer bir akım Sebki Hindî'dir. İran şairlerinden Urfî ve Sâib'in katkıları ile gelişen bu akım XVII. yüzyılda Türk Edebiyatına da yansımış ve başta Na'îlî (ö.1666) olmak üzere, Neşatî (ö.1674), Fehim (ö.1648) gibi temsilciler yetiştirmiştir. Bu üslupta anlam inceliğine, derinliğine ve giriftliğine dayalı anlam güzelliği önem kazanmış, şiirin iki ana unsurundan biri olan sözün önemi ikinci plana düşmüştür. Şiirde anlam derinliği ve giriftliğinin sağlanabilmesi için gerçekten çok hayal gücünden yararlanılması ise, şiirin zor anlaşılmasına neden olmuştur. İnsan ruhunun çektiği ıstırap, elem ve acı şiirdeki hâkim duyguyu oluşturmaktadır. Bu üslupta kısa fakat özlü anlatıma önem verilmekle birlikte dilde tamlamaların çokluğu dikkat çekmektedir. Şiirde daha önce kullanılmamış yeni mazmunlara yer verilmiştir. Mübalağa ve tezat sanatları bu şiir tarzında önemli yer tutmaktadır. Şiirde tasavvufa da yer verilir, ancak Sebki Hindî şairi için tasavvuf, mutasavvıf şairde olduğu gibi amaç değil daha çok önemli bir araçtır.¹⁷

Bu yüzyılda gazel ve kaside gibi bazı nazım şekilleri biçim ve içerik olarak değişime uğramıştır. Özellikle Nef'î (ö.1634)'de görüleceği gibi kaside, memduhun, sevgilinin övülmesi veya gül-bülbül gibi geleneksel imajların işlendiği bir muhtevadan, daha çok şairin sanat gücünün işlendiği bir muhtevaya doğru yol almıştır.¹⁸ Kasidelerde nesib ve medhiye bölümü kısaltılmış veya tamamen ortadan

---

¹⁷ Mine Mengi, **a.g.e.** , s.180.

¹⁸ Ali Fuat Bilkan, **Türk Edebiyatı Tarihi II**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. , İstanbul 2006, s.253.

kaldırılmış, fahriye bölümü ön plana çıkarılmış ve dil şahsîleşmiştir. Gazelde ise beyit sayısı azaltılmış ve genellikle beş beyitten oluşan gazeller yazılmıştır. Bu dönemde Nef'î birçok kaside şairini gölgede bırakırken, gazelde Şeyhülislam Yahya (ö.1643), Neşâtî (ö.1674), Nâilî gibi üstatlar yetişmiştir. Nesirde ise Evliya Çelebi (ö.1681), Kâtip Çelebi (ö. 1656), Peçevî (ö. 1650), Nergisî (ö.1633), Veysî (ö.1627) gibi yazarlar vardır. Bu asırda tarih, coğrafya ve seyahat edebiyatı sahalarında yazılan eserlerin bazıları Türk Edebiyatının milletler arası şöhret ve itibar kazanmış eserlerindedir. Âşık Edebiyatı da bu yüzyılda büyük gelişme göstermiştir. Karacaoğlan, Kayıkçı Kul Mustafa, Âşık Ömer, Gevherî, Kâtibî, Demircioğlu, Seyyahî, Üsküdârî gibi büyük saz şairleri bu dönemde yetişmiştir.¹⁹

Mesnevî edebiyatına yeni mevzularla katılan ve hamse sahibi olan Nev'îzade Atayî (ö.1635) XVII. asır edebiyatının zirve isimlerindedir. Rif'atî (ö.1669), Kafzade Faizî (ö.1621), Fasih Dede (ö.1689) ve Riyazî (ö.1627) ise devrin diğer mesnevî yazarlarıdır.²⁰

Halk Edebiyatı, XVII. asırda altın devrini yaşamıştır. Asrın halk edebiyatı, yalnız halk arasında kalmamış; dili ile vezin ve şekilleriyle, aydınlar edebiyatına nüfuz etmiş, yüksek zümre arasında varlığı hissedilir bir hayat ve itibar kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde halk şairleri aruz ve hece veznini aynı anda kullanmışlar, eserlerinde Klasik Edebiyatın mazmunlarına yer vermişlerdir.²¹

---

¹⁹ Nihad Sâmi Banarlı, **a.g.e.** , C.II, s.651.

²⁰ Ahmet Kabaklı, **Türk Edebiyatı II**, Türk Edebiyatı Vakfı Yay. , İstanbul 2006, s.645.

²¹ Nihad Sâmi Banarlı, **a.g.e.** , C.II, s.701.

Nesir, bu yüzyılda iki farklı koldan gelişmiştir. Evliya Çelebi ve Kâtip Çelebi'nin kullandığı sade düz yazıda eser veren yazarlar, nesirde, söz sanatlarından, cümle ve kelime oyunlarından ziyade fikir ve bilgi veren ifadeler seçmişler, genellikle açık ve anlaşılır bir dil kullanmışlardır. Nergisî ve Veysî'nin kullandığı sanatlı düz yazıda eser verenler ise, nesri, birtakım kelime oyunları, teşbih, istiâre ve tenasüp sanatlarıyla aşırı derecede süslemişler; zor anlaşılır, çetrefil bir üslup kullanmışlardır.²²

Bu yüzyılda Tasavvuf Edebiyatı, tarikat çevresi ve tasavvufî muhitten beslenmiştir. Mutasavvıf şairler, hem aruz hem de hece ile şiirler yazmışlar, şiirlerinde Klasik Edebiyatın nazım tür ve şekillerini kullanmışlardır. Klasik Edebiyatta dinî ve dünyevî manalar taşıyan pek çok kelime, Tasavvuf Edebiyatında tamamen dinî ve tasavvufî anlamıyla kullanılmıştır. Bu şiir anlayışında telkin amacı gözetildiği için, anlam şeklin önüne geçmiş, şiirler yalın ve akıcı bir dille yazılmış, didaktik anlayış daima ön planda olmuştur.²³

Mutasavvıf bir şair olan Aziz Mahmud Hüdâyî, muasırı Bâkî (ö.1599), Hâletî (ö.1603), Cevherî (ö.1591) ve Şeyhülislam Yahya Efendi (ö.1643) gibi divan şairlerinden farklı olarak, şiirlerinde sanat gücünü ortaya koyma gayesi gütmemiş; daha çok Ahmet Yesevî (ö.1166) ve Yûnus Emre (ö.1320) gibi tekke şairlerinin yolunda yürümüş ve şiirini, insanları eğitmek için bir araç olarak kullanmıştır. Hüdâyî'nin şiirlerinde, Ahmet Yesevî ve Yûnus'un tesiri açıkça görülmektedir.²⁴

---

²² Nihad Sâmi Banarlı, **a.g.e.** , C.II, s.679.

²³ Ali Fuat Bilkan, **a.g.e.** ,S.284-285

²⁴ H. Kamil Yılmaz, **Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1980, s.91.

BİRİNCİ BÖLÜM

AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ'NİN HAYATI, İLMÎ VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ, TARİKATI VE ESERLERİ

1. HAYATI

Osmanlı döneminde yetişen tarikat pirllerinden olan Aziz Mahmud Hüdâyî, XVI. asrın ikinci yarısı ile XVII. asrın başlarında yaşamıştır. Celvetiyye tarikatının kurucusudur. Tarikatı, sağlığında ve vefatından sonra İstanbul, Bursa ve Balkanlarda yayılmıştır.²⁵

Aziz Mahmud Hüdâyî, Fazlullah adında bir zatın oğlu olup asıl adı Mahmud'dur. Şiirlerinde kullandığı ve doğru yola girmiş anlamına gelen Hüdâyî mahlası kendine Şeyhi Üftâde tarafından verilmiştir. İsminin başında yer alan “Aziz” kelimesi ise, onun adı olmayıp “Ulu” anlamına gelen ve kendisine izafe edilen bir sıfat olarak kullanılmıştır.²⁶ Bazen “Aziz” kelimesinden önce peygamberimizin soyundan gelenlerin adları başına konan “Seyyid” kelimesi gelmektedir. Hüdâyî, bir ilâhisinde dile getirdiği;

---

²⁵ H. Kamil Yılmaz, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, Ensar Neşriyat, İstanbul 1998, s.264; Aziz Mahmud Hüdâyî'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. H. Kamil Yılmaz, **Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı**, İstanbul 1982.

²⁶ Fevziye Abdullah Tansel, “Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî”, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XV, Ankara 1967, s.1.

N'ola eylersen Hüdâyî'ye nazar

*Ceddim ü pîrimsin ey kân-ı atâ*²⁷

sözleriyle Hz. Peygamber soyundan olduğunu belirtmektedir.

Hüdâyî'nin nesebi ile ilgili olarak Sefine'de şu ifadeler yer almaktadır: “Hz. Hüdâyî, sâdât-ı kirâmdandır. Şecereleri zâyî' olmak hasebiyle yeşil sarmaktan çekinir, beyaz sarık sararlar iken, zamân-ı mükâşefelerinde seyyidü's-sâdât olan Fahr-ı âlem (salla'llâhu aleyhi ve sellem) efendimiz hazretleri tarafından sâdâtın olduklarına ve alâmet-i sâdât olan yeşil sarık sarmalarına emr-i şeref sadır olmakla, bundan sonra yeşil sarmışlardır.”²⁸

Hüdâyî'nin doğum yeri ile alâkalı iki farklı rivayet mevcuttur. Bazı kaynaklarda onun Sivrihisar'da²⁹ bazılarında ise Koçhisar'da³⁰ doğduğu bildirilmektedir. Kimi kaynaklar ise her iki söylentiye de kaydetmekle yetinmektedir.³¹

---

²⁷ Aziz Mahmud Hüdâyî, **Divân-ı İlahiyât** (Tıpkıbasım ve Çeviriyazı), Haz. Mustafa Tatcı, Musa Yıldız, Pamuk Yay, İstanbul 2005, s.337.

²⁸ Osmanzâde Hüseyin Vassaf, **Sefîne-i Evliyâ**, Haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi Yay., İstanbul 2006, C.3, s.15.

²⁹ Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri I**, İstanbul 1333, s.185; Evliya Çelebi, **Seyahatname**, İstanbul 1314, C.I, s.479; Kemaleddin Şenocak, **Kutbü'l Ârifin Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî, Hayatı-Menakıbı-Eserleri**, İstanbul 1970, s.9; Kâtip Çelebi, **Fezleke**, İstanbul 1287, C.II, s.113; Mehmed Gülşen, **Külliyyât-ı Hazret-i Hüdâyî**, İstanbul 1338-1340, s.4; Muhibbî, **Hulâsatü'l eser**, Kahire 1284, C.IV, s. 327-329; Nev'î-zâde Atâi, **Hadâiku'l-hakaik fi tekmileti'ş-şekâyık**, İstanbul 1268, s.760.

³⁰ Ahmed Sahih Dede, **Mecmuatü't-tevârihi'l-Mevleviyye**, Merhum Ahmed Remzi Akyürek Özel Kütüphanesi 18, s.72; Sahhaf Nuri, **Külliyyât-ı Hüdâyî**, İstanbul 1287, s.124-125; Şemseddin Sâmî, **Kamusü'l-A'lâm**, İstanbul 1311, C.IV, s.3151.

³¹ Abdülbâki Gölpınarlı, “Celvetiyye”, **İslam Ansiklopedisi**, M.E.B. Yay., İstanbul 1945, C.III, s.67; M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1971, C.I, s.264.

Vâkıat'ta³² geçen bir konuşma ile Koçhisar rivayetinin doğruluğunu tespit etmek mümkündür. Bu konuşmada Üftâde müridi Hüdâyî'ye doğum yerini sormakta ve Koçhisar olarak cevap almaktadır. Buna göre Hüdâyî'nin Koçhisar'da doğduğu kesinlik kazanmakta ise de; Vâkıat'taki³³ bir başka kayıt (Şeyhinin Hüdâyî'ye hitaben söylediği "...Seni doğduğun yer olan Sivrihisar'a göndermek hatırımdan geçirdi." cümlesi) bu tespite gölge düşürmektedir. Ancak, çelişki gibi görünen bu duruma Hüdâyî Divânı'nın³⁴ 152 b - 153 a varaklarındaki müstensih Aksaraylı Hasan tarafından yazılan manzumedan alınan aşağıdaki beyitler açıklık getirmektedir.

Dahi hisn-ı hasînde valideyni

Koçhisârî biri Seferhisârî

Selâmet var tarîkında efendi

Özi pâk valideyni Pâk-dâri

Hüdâyî'nin anne veya babasından birinin Sivrihisarlı olması sebebiyle, Hüdâyî'nin doğum yerinin yanlışlıkla Sivrihisar olarak gösterildiği, kaynaklardaki çelişkinin de bundan ileri geldiği kabul edilmektedir.³⁵

Coğrafi kaynaklara göre, dört Koçhisar vardır. Yine Vâkıat'taki bir konuşmadan anlaşıldığı üzere Hüdâyî'nin doğum yeri olan Koçhisar Bursa'ya 7-8

---

³² Bu eser, Hüdâyî'nin sülûku sırasında şeyhi Üftâde ile aralarında geçen ahlakî ve tasavvufî konuşmaları kapsamaktadır.

³³ Süleymaniye-Mihrişah Sultan ktph. 253, vr. 296 a.

³⁴ Hacı Mahmud Efendi ktph. 3347.

³⁵ Ziver Tezeren, **Aziz Mahmud Hüdâyî: Hayatı-Sanatı-Fikriyatı, Çağdaşları İçindeki Yeri ve Ünlü Eserleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İstanbul 1987, s.5.

gün uzaklıktadır. Bu sûretle Hüdâyî'nin doğum yerinin, bugün Ankara ili sınırları içinde bulunan Şereflikoçhisar olduğu anlaşılmaktadır.³⁶

Hüdâyî'nin doğum yerinde ihtilaf eden kaynaklar, doğum yılı hususunda da ihtilafa düşmüş ve bu konuda birbirinden farklı tarihler belirtmişlerdir. Ahmed Sahih Dede 942 (m.1533)'de,³⁷ Şeyh Kemaleddin 948 (m. 1539)'de,³⁸ Sahhaf Nuri³⁹ ve Mehmed Gülşen⁴⁰ 950 (m. 1541)'de doğduğunu bildirmektedir. Vâkıat'taki bir konuşmadan, 987 senesinde şeyhinin bir sorusuna verdiği cevapta 37 yaşında olduğu, bu sûretle Hüdâyî'nin 950 (m.1541) yılında doğduğunu anlaşılmaktadır.⁴¹

Aziz Mahmud Hüdâyî ilk tahsiline Sivrihisar'da başlamış, daha sonra İstanbul'a giderek Küçükayasofya Medresesi'ne girmiş ve Nâzırzâde Ramazan Efendi'ye talebe olmuştur. Bu arada Halvetiyye tarîkatı şeyhlerinden Nureddinzâde Muslihuddin Efendi'nin sohbetlerine devam etmiştir. Medrese tahsilini tamamladıktan sonra, 1569 yılında hocası Nâzırzâde Ramazan Efendi'nin Edirne Selimiye Medresesi müderrisliğine tayin edilmesi üzerine onunla beraber Edirne'ye gitmiştir. Orada hocasına muîd (müderris yardımcısı) ve mülâzım (stajyer) olmuş, Nâzırzâde'nin Şam ve Mısır kadısı olduğu dönemlerde de hocasının yanından

---

³⁶ Ziver Tezeren, **Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî: Hayatı, Şahsiyeti, Tarîkatı ve Eserleri**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1984, s.13.

³⁷ Ahmed Sahih Dede, **a.g.e.**, s.72.

³⁸ Şeyh Kemaleddin, **Tibyân Vesâilî'l-hakâik fi beyâni selâsil't-tarâik**, Süleymaniye-Hacı İbrahim Efendi ktph. 430, 227 b.

³⁹ Sahhaf Nuri, **a.g.e.**, s.124.

⁴⁰ Mehmed Gülşen, **a.g.e.**, s.4.

⁴¹ Ziver Tezeren, **Aziz Mahmud Hüdâyî: Hayatı-Sanatı-Fikriyatı, Çağdaşları İçindeki Yeri ve Ünlü Eserleri**, s.7.

ayrılmamış ve ona naiblik (vekil) yapmıştır. 1573'te Mısır dönüşünde hocası Nâzırzâde Bursa Kadılığına atanmış, Hüdâyî ise Bursa Ferhâdiye Medresesi'ne naib tayin edilmiştir.⁴²

Hüdâyî, Bursa'ya gelişinin üçüncü yılında hocası Nâzırzâde'nin vefatından hemen sonra, resmi görevlerinden ayrılarak Celvetî Şeyhi Muhyiddin Üftâde Hazretlerine intisap etmiştir. Tarihî kaynaklarda Hüdâyî'nin Üftâde'ye intisabıyla ilgili iki farklı rivayet yer alır. Onun intisabını gördüğü rüyaya bağlayan kaynaklar olayı şu şekilde kaydeder:

Hüdâyî, gördüğü bir rüyada cehennem ateşini seyrederek. Makamları cennet olacağını umduğu hayır sahibi ve mümin bazı kimselerin cehennem ateşinde yandıklarını ve bunların arasında hocası Nâzırzâde'nin de bulunduğunu görür. Bu korkunç rüyadan dehşete kapılan Hüdâyî, duyduğu üzüntü nedeniyle, hemen o sabah malını, mülkünü ve vazifesini terk ederek Üftâde'ye derviş olur.⁴³

Diğer bir rivayete göre Hüdâyî, muhatap olduğu bir davadan sonra resmî görevini bırakarak Üftâde'ye intisap etmiştir. Hüdâyî Bursa kadılığı vazifesini yürütmekte iken, bir gün karşısına o güne kadar hiç rastlamadığı türden pek farklı bir dava çıkar. Bursa'da Hisar semtinde oturan bir zât, her sene hacca gitmeye niyet eder, ancak fakirlikten dolayı bir türlü gidemez. O yıl, yine hacca gitmeye niyet eder ve hatta eşine: "Bu sene inşaallah hacca gideceğim, eğer gidemezsem seni boşayacağım." der. Kurban bayramına yakın bir zaman ortalıktan kaybolur. Beş altı

---

⁴² H. Kamil Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1991, C.IV, s.338.

⁴³ Bkz. Nev'î-zâde Atâî, **a.g.e.**, s.760-762.

gün sonra da ortaya çıkıp hacca gidip geldiğini söyler. Eşi ona inanmaz ve boşanma sözünü hatırlatarak onu eve almaz. Kocasının yalan söylediğini düşünen kadın, boşanma isteğiyle hâkime başvurur. Mahkeme-i atik hâkimi bulunan Hüdâyî, yapılan şikâyetin tahkiki için adamı çağırarak sorgusunu yapar. Adam, Hüdâyî'ye de aynı sözleri tekrarlar ve hacda birlikte bulunduğu arkadaşlarından söz eder. Hüdâyî, adama bu işi nasıl yaptığını sorar. O da eskici Mehmed Dede'nin aracılığıyla mekân tayyetmek (yeri, zamanı ve mesafeyi aşma) sûretiyle yaptığını açıklar. Böyle bir mânevî hâdiseye ilk defa şahit olan Hüdâyî, bunun mümkün olamayacağını söyleyerek adamın ifadesini kabul etmez. Bunun üzerine adamcağız: “Kadı Efendi! Allah Teâlâ'nın düşmanı olan şeytan bir anda bütün dünyayı dolaşıyor da, Allah dostu olan bir kul niçin bir anda Kâbe'ye gidemesin?” der. Bu cevabı gayet manidar bulan Hüdâyî kararı Bursalı hacıların dönüşüne tehir eder. Kafîle dönüşünde, hac arkadaşlarının şahitliğine başvurulur. Şahitler birlikte olduklarını ve buldukları yeri söyleyince Kadı Hüdâyî, büyük bir hayret ve şaşkınlık içerisinde davayı iptal etmek zorunda kalır.⁴⁴

Hüdâyî, yaşadığı bu olaydan sonra derhal Eskici Mehmed Dede'ye giderek ona bağlanmak istemiştir. Ancak Eskici Dede: “Nasibiniz bizden değil, Üftâde Hazretlerindedir” diyerek onu Üftâde'ye göndermiştir.⁴⁵

Hüdâyî, 1576'da Muhyiddin Üftâde'ye intisap etmiş ve üç yıl gibi kısa bir sürede seyri sülûkunu tamamlamıştır. Üftâde Hazretlerinin terbiyesinde Celvetî tariki üzere yetişen Hüdâyî, üç yılın sonunda şeyhi tarafından Sivrihisar'a halife tayin

---

⁴⁴ Mehmed Gülşen, **a.g.e.**, s.4-5.

⁴⁵ Ziver Tezeren, **Aziz Mahmud Hüdâyî: Hayatı-Sanatı-Fikriyatı, Çağdaşları İçindeki Yeri ve Ünlü Eserleri**, s.10.

edilmiştir. Burada altı ay kadar irşad hizmetinde bulunduktan sonra şeyhini ziyaret için Bursa'ya dönmüş ve birkaç gün onun yanında bulunmuştur. Bu arada şeyhinin vefat etmesi üzerine Rumeli'ye giderek bir süre orada kalmış, III. Murat zamanında ise Rumeli'den İstanbul'a geçmiştir.⁴⁶

Hüdâyî, Üsküdar'a geldiği zaman önce Küçük Çamlıca'da, halk arasında Çilehane, resmi kayıtlara göre Musallâ adıyla meşhur olan mescit ile buna bitişik taştan iki odacık yaptırmış ve burada bir süre münzevî halde mücahede-i nefis etmiştir. Daha sonra irşat faaliyetlerini yürütmeye devam etmiş, bir yandan da Fatih Camii'nde vaizlik yapmış, muhaddis ve müfessirlik vazifelerini görmüştür.⁴⁷

1589 yılında Üsküdar'da bugün Hüdâyî Dergâhı'nın bulunduğu yeri satın almış, 1595'te dergâhın inşaatı tamamlanmıştır. 1599 yılında ise Fatih Camii vaizliğini bırakarak Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nde Perşembe günleri vaaz vermeye başlamıştır. 1617'de Sultan Ahmed Camii'nin yapımı üzerine, her ayın ilk pazartesi günü burada vaaz vermeyi kabul etmiştir.⁴⁸

Hüdâyî üç defa hacca gitmiştir; bunlardan ilkinin tarihi tespit edilememiş olmakla birlikte, ikincisi 1618, üçüncüsü 1619 tarihine rastlamaktadır. Bazı kaynaklarda 1618,⁴⁹ bazılarında ise 1619 tarihinde⁵⁰ Kanuni Sultan Süleyman'ın torunu, Mihrimah Sultan'ın kızı olan eşi Ayşe Sultan'la birlikte hacca gittiği

---

⁴⁶ H. Kamil Yılmaz, **a.g.m.**, s. 338.

⁴⁷ Fevziye Abdullah Tansel, **a.g.m.**, s.3.

⁴⁸ Ziver Tezeren, **Aziz Mahmud Hüdâyî: Hayatı-Sanatı-Fikriyatı, Çağdaşları İçindeki Yeri ve Ünlü Eserleri**, s.15.

⁴⁹ Mehmed Gülşen, **a.g.e.**, s.6.

⁵⁰ Fevziye Abdullah Tansel, **a.g.m.**, s.4.

bildirilmekte ise de; Ayşe Sultan 1595'te öldüğüne göre bunun mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.⁵¹

Hüdâyî birden fazla izdivaçta bulunmuş, altısı kız olmak üzere on bir çocuğu dünyaya gelmiştir. Kendisi hayatta iken bütün erkek çocuklarını kaybetmiş ve nesli, kızları Zeynep, Ümmügülsüm ve Fatma Zehra vasıtasıyla devam etmiştir.⁵²

Devrin padişahları ile samimi bir münasebet içinde olan Hüdâyî, onların sevgi, saygı ve güvenini kazanmıştır. III. Murat, I.Ahmet, II. Osman gibi padişahlara mektuplar yazarak tavsiyelerde bulunmuş; onları daima hayra yönlendirmiş; yardım talebinde buldukları zaman da kendilerine yol göstermiştir.⁵³ Ancak ümeraya olan bu yakınlığını hiçbir zaman sû-i istimal etmeyi düşünmemiş; bunun başkaları tarafından kötüye kullanılmasına da fırsat vermemiş ve devlet erkânına karşı hep müstağni kalmayı bilmiştir.

Hüdâyî 1038 (M.1628)'de Üsküdar'da vefat etmiş ve burada bulunan zaviyesindeki türbeye defnedilmiştir.

Aziz Mahmud Hüdâyî, halifeleri ve yazdığı otuz kadar eseriyle, tavsiyeleri, kerametleri, menkıbeleri ve hepsinden önemlisi hüsnü haliyle toplumun her kesiminden insanı etkilemiş; dinî-tasavvufî hayat üzerinde derin tesirler icra etmiş ve bu şekilde şöhreti günümüze kadar ulaşmıştır. Onun kabri bugün: “Bize gönül verenler, bizi sevenler, kabrimizi ziyaret edenler denizde boğulmasınlar, ahir

---

⁵¹ Ziver Tezeren, **a.g.e.**, s.17.

⁵² H. Kamil Yılmaz, **a.g.m.**, s. 339.

⁵³ Ziver Tezeren, **a.g.e.**, s.14.

ömürlerinde fakirlik görmesinler ve imanlarını kurtarmadıkça gitmesinler.” duasına nail olmak kasdıyla gelen binlerce kişi tarafından ziyaret edilmektedir.⁵⁴

2. İLMÎ VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ

Mutasavvıf bir şair olan Aziz Mahmud Hüdâyî, Anadolu’da Yunus Emre ile başlayan Tasavvufî Halk Edebiyatı’nın gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Üftâde döneminde temelleri atılan Zühdî halk edebiyatı, Hüdâyî zamanında gelişmiştir. Böylece Hüdâyî, tekke edebiyatımızın zühdî bölümünün oluşmasında oldukça mühim bir rol üstlenmiştir.

Şiiri, insanların dinî, ruhî ve içtimaî eğitimi için bir araç olarak gören Hüdâyî, fikirlerini ortaya koyarken şeriat dışı olmaktan kaçınmış; halkın kolay anlayamayacağı görüş ve ifadelere itibar etmemiştir. Şiirlerinde mantıkî, felsefî, ilahî hikmetle ilgili konuları tartışmak yerine namaz, oruç, zikir ve tevbe konularına yönelmiştir. Eserlerinin çoğunu Arapça olarak yazdığı halde, tasavvufa ait temel konuları ele aldığı Divân’ını, zamanına göre sade bir Türkçe ile yazmıştır.

XIII. yüzyılda, eski dinî-millî kahramanlık menkabeleri yanında, vahdet-i vücûd anlayışından söz eden tasavvufî şiirler yazılmaya başlanmıştır. Bu konuları ele alan şairler, çoğunlukla inançlarını halka yayma amacı gözettiklerinden, halka yabancı olan bu felsefî öğeyi, onların idrak düzeyinde tutmaya çalışmışlar; bu anlayışlarını pek açık olarak yazmaktan çekinmişlerdir. Hüdâyî de bu düşünce sistemine tam anlamıyla bağlı olmakla birlikte, vahdet anlayışını açıklamakta ölçülü

---

⁵⁴ Bkz. H. Kâmil Yılmaz, **a.g.m.**, s.339.

davranmıştır. Hüdâyî, vahdet-i vücûd felsefesiyle ilgili geniş ve serbest görüşlere çoğunlukla karşı olmuş, bu anlayışı çok açık olarak ifade etmekten çekinmiştir.⁵⁵

Aziz Mahmud Hüdâyî'yi devrinin klasik edebiyat tarihleri olan “Şuarâ Tezkireleri”nde bulmak mümkün değildir. Çünkü tezkireciler, tekke ve halk şairlerini Divân şairi olarak görmemiş, şiirlerini de Divân şiiri saymamışlardır. Bilindiği üzere Divân Edebiyatı'nın belirgin gelenekleri ve vazgeçilmez kuralları vardır. Tekke veya halk şairlerinin eserleri ise klasik edebiyatın dîvân formlarına uygun değildir. Hüdâyî de şiire yaklaşımında dîvân edebiyatından çok halk edebiyatı tarzına daha yakındır. Edebiyat tarihçileri bu sebeplerden dolayı tekke ve tasavvuf edebiyatçıları dîvân şairleri arasında göstermemiş olabilirler.

Hüdâyî'nin şiirlerinin büyük çoğunluğu, Ahmed Yesevî'den beri Halk edebiyatında yaygın olarak kullanılan dörtlüklerden, koşma şeklindeki (murabba) ilahilerden meydana gelmektedir. Gazel ve muhammes tarzında yazılmış şiirleri çok azdır. Mesnevî şekli ise, sadece “Necâtü'l-garîk fi'l cem' ve't-tefrîk” adlı eserinde görülür.

Aziz Mahmud Hüdâyî, şiirlerinde aruz ve hece vezinlerini kullanmıştır. Hece ölçüsü içinde durak kuralına uymamış, dolayısıyla yarım kafiyeler kullanmış; bu kafiyeleri de çoğunlukla çekimli fiillerle yapmıştır. Aruzla yazdığı şiirlerin çoğunda ise imâle ve zihaf kusurlarına rastlanmaktadır. Bu durum, verilmek istenen mesajın şekil özelliklerinden daha önemli görülmesiyle açıklanabilir. Hüdâyî aruz vezninin hece veznine en çok benzeyen “Fâilâtün-Fâilâtün-Failün”, “Mefâilün-Mefâilün-

---

⁵⁵ Ziver Tezeren, **Aziz Mahmud Hüdâyî: Hayatı-Sanatı-Fikriyatı, Çağdaşları İçindeki Yeri ve Ünlü Eserleri**, s.26.

Feûlun” ve “Müstef’ilün-Müstef’ilün” gibi kalıplarını kullanmıştır. Hece ile yazdığı ilahilerin birçok dizesinin de aruz kalıplarına uyduğu görülür. Burada örnek olarak verilen aşağıdaki şiir hecede 8’liye, aruzda “Müstef’ilün-Müstef’ilün” kalıbına uymaktadır:

Eyler seherde gulgule

Dost gülşenin bülbulü

İster vere cânın güle

*Can gülşenin bülbulü*⁵⁶

Akıcı bir dille kaleme alınmış olan bu şiirler, yazılışı kolay görüldüğü halde, taklit edilmesi pek de kolay olmayan türdendir.

Şiirlerini söylerken sanat endişesi taşımayan Hüdâyî, şiir estetiği için ifadenin özünden ödün vermemiştir. Şiirlerindeki iç ahenk ve muhteva, şekil özelliklerinden daha güçlüdür. Onun şiirlerinde kafiye önemsiz bir süs gibidir. Kafiyelerin zayıflığı ve yarım kafiye tercihi hemen dikkat çeker. Edebiyat otoritelerinin çoğu “redifleri” kafiye olarak kabul etmezken, Hüdâyî’nin çoğu zaman redifleri kafiye olarak kullandığı görülür.

Kaynaklarda İlahiyât-ı Hüdâyî adıyla da anılan Dîvân’ı, içerdiği formlar bakımından Dîvân edebiyatı geleneğinden ayrılmaktadır. Şiirler nazım şekillerine göre değil, konularına göre tasnif edilmiştir. Dîvân edebiyatı tarzına en uyumlu

---

⁵⁶ Aziz Mahmud Hüdâyî, **a.g.e.**, s.39.

şairleri “Müfred”leridir.⁵⁷ Aşağıya aldığımız örneklerde görüleceği üzere müfredlerde veciz ifadeler ve darb-ı meseller (atasözleri) dikkat çekicidir:

İyiliği et suya at bilmezse ger balık anı
*Bilir ey dil âlim ü dâna olan Hâlık anı*⁵⁸

Sana bir mani diyem ey ehl-i rây
*Eğri yohsuldur cihânda doğru bay*⁵⁹

Bal demekle tatlı olmaz bu dehân
*Yürü anı tatmağa sa'y et hemân*⁶⁰

Hüdâyî'nin Dîvân Edebiyatı tarzına uyan diğer bir özelliği de “Mülemma” şairleridir. Halk şairlerinde rastlanmayan bu tarzı, bazı tekke ve tasavvuf şairlerinde görmek mümkündür. Şeyh Ahmed-i Sûzî, Eşrefoğlu Rûmî, Kuddusî vb. mutasavvıf şairler buna örnek gösterilebilir. Hüdâyî (mülemmalarında) bazen bir beyitteki mısraları, bazen de bir şiirdeki beyitleri iki farklı dilde yazmıştır.

Âkil isen hayra say et dâima
*“Leyse li'l- insâni illâ mâ-se'â”*⁶¹

Ger mücâhid fisebili'llah isen
Hâlık'ı zikir et odur hayr-ı salâh

---

⁵⁷ Mehmet Emin Ertan, “Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Edebî Şahsiyeti”, **Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri** (22-25 Mayıs), Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yay., 2006, C.I, s.452.

⁵⁸ Aziz Mahmud Hüdâyî, **a.g.e.**, s.531.

⁵⁹ Aziz Mahmud Hüdâyî, **a.g.e.**, s.546.

⁶⁰ Aziz Mahmud Hüdâyî, **a.g.e.**, s.530.

⁶¹ Aziz Mahmud Hüdâyî, **a.g.e.**, s.493.

*“Leyle li’l-insâni illâ mâ-se’â
Fe’ctehid fi’llâhi in şî’te’l-felâh”*⁶²

Hüdâyî, sayısı az olmakla birlikte tamamen Arapça ve Farsça şiirler de yazmıştır.

Ahlakî konulara önem veren Hüdâyî, bu tarzıyla, tavizsiz bir “zahid” görüntüsü çizer. Nesir ve nazımlarında öncelikli olarak ele aldığı konular; gaflet uykusundan uyanmak, dünyaya aldanmamak, emanete hıyanet etmemek, masivadan el çekmek, her türlü kötülükten sakınmak, hayır yolunu tercih etmek, samimiyetle Hakk’ın yoluna girmek vb. dinî-tasavvufî konulardır.⁶³

Hüdâyî şiirlerinde Yunus gibi coşkulu ve heyecanlı bir dil kullanmıştır. Onun şiirlerindeki en başarılı yönü içtenliği ve saflığıdır. Döneminin büyük âlimlerinden olmasına rağmen dilinin sadeliği kendisine bir ayrıcalık sağlamıştır.

Aziz Mahmud Hüdâyî fikrî yönden, çağındaki ve kendisinden sonraki birçok mutasavvıf şairi etkilemiş; şiirlerine nazireler yazılmış ve eserleri şerh edilmiştir.

Mutasavvıf ve şair olan Aziz Mahmud Hüdâyî aynı zamanda bir mûsikişinastır. Yazdığı ilahîleri bizzat besteleyerek tekkesinde okutmuş; sonraki asırlarda yaşayan mûsikişinaslar ise onun manzumelerinden besteler yapmışlardır.⁶⁴

Dönemin önde gelen âlimlerinden olan Hüdâyî, iyi bir eğitim görmüş, din ilimlerinde oldukça ileri bir seviyeye gelmiştir. Bu nedenle kendisine kadılık ve

---

⁶² Aziz Mahmud Hüdâyî, **a.g.e.**, s.411.

⁶³ Mehmet Emin Ertan, **a.g.m.**, s.458.

⁶⁴ Bkz. Sadettin Nüzhet Ergun, **Türk Mûsikîsi Antolojisi**, İstanbul 1943, C.I, s.30.

müdürlük vazifesi verilmiştir. Ancak o, her iki görevden de hoşnut değildir. Memuriyetten şikâyetçidir ve memnuniyetsizliğini şu şekilde dile getirir:

*Müdürlük gam ü derd ü belâdır
Kazâ hod cânib-i Hak'tan kazâdır*⁶⁵

Resmî görevinden ayrıldığı için memnun olduğunu da yine kendi ifadelerinden anlıyoruz:

*İlâhi çün halâs ettin müdürlük kazâsından
Visâlin lutfedip kurtar bizi varlık azabından*⁶⁶

3. TARİKATI

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin kurduğu Celvetîlik, tamamıyla İslam şeriatına ve Sünnî inançlara bağlı bir tarîkattir.

Tasavvufta ilk dönemlerde bir meşrep ve makam adı olan “celvet” daha sonra bir tarîkat adı olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁶⁷ Celvet, kulun halvetten ilahî sıfatlara bürünerek çıkmasıdır. Yani yaratılıştan gelen itibarî sıfatlar elbisesini çıkardıktan sonra hakikî sıfatlar elbisesini giymesidir.⁶⁸ Bu tarîkat mensupları diğer

---

⁶⁵ Aziz Mahmud Hüdâyî, **a.g.e.**, s.535.

⁶⁶ Aziz Mahmud Hüdâyî, **a.g.e.**, s.531.

⁶⁷ H. Kamil Yılmaz, “Celvetiye”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1993, C.VII, s.273.

⁶⁸ Yakup Çiçek, “Tibyânü Vesâil’e göre Celvetîlik”, **Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri** (22-25 Mayıs), Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yay., 2006, C.I, s.248.

tarîkatlarda olduğu gibi kalbî varidâta ve tecelliye halvette değil celvette ulaştıkları için “celvet” kelimesinin ism-i mensûbu olan “celvetî” adını alırlar.⁶⁹

Celvetiyye'nin ilk defa İbrahim Zâhid-i Geylâni'den zuhur ettiği kabul edilir. Ancak Celvetiyye bir tarîkat olarak Aziz Mahmud Hüdâyî zamanında teşekkül etmiştir. Bazı kaynaklarda bu tarîkatın üç mutasavvıf zamanında geçirdiği dönemler, ayın safhalarına benzetilerek İbrahim Zâhid-i Geylâni devrinde “hilal”, Üftâde zamanında “kamer”, Hüdâyî döneminde “bedir” hâline geldiği kaydedilmektedir.⁷⁰

Celvetiyye, esas itibariyle Halvetiyye'nin bir koludur. Tarîkatın kurucusu Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Şeyhi Üftâde'nin, Sünbül Sinan'a kendisinin de Kerimüddin Halvetî ve Nûreddinzâde gibi Halvetî ricâline mensup olmaları Celvetiyye'nin Halvetiyye ile olan ilgisini ortaya koymaktadır. Nitekim Hüdâyî de, “Bizim tarikimiz hem Halvetî hem Celvetî'dir” diyerek tarîkatının Halvetiyye ile iç içe olduğunu işaret etmektedir.

Celvetiyye'nin Bayramiyye ile de doğrudan ilgisi vardır. Hüdâyî'nin tarîkat silsilesi Üftâde, Hızır Dede, Akbıyık Sultan vasıtasıyla Hacı Bayram-ı Velî'ye ulaştığından Celvetiyye Bayramiyye'nin bir şubesi sayılır. Öte yandan Bayramiyye silsilesinin Nakşibendiyye ile münasebeti nedeniyle Celvetiyye bu tarîkattan da bazı izler taşımaktadır⁷¹.

Celvetiyye, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin müritlerinin yanı sıra çeşitli bölgelere gönderdiği halifeleri sayesinde, özellikle İstanbul, İzmir, Balıkesir ve Orta

---

⁶⁹ Ziver Tezeren, **Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî: Hayatı, Şahsiyeti, Tarîkatı ve Eserleri**, s.48.

⁷⁰ Bkz. İsmail Hakkı Bursevî, **Silsile-i Celvetiyye**, İstanbul 1291, s.63.

⁷¹ H. Kamil Yılmaz, **a.g.m.**, s.274.

Anadolu’da hayli yaygınlaşmış, gerek Hüdâyî devrinde gerekse daha sonraki devirlerde Balkanlar’ın en yaygın tarikatlarından biri olmuştur. İkinci merkezi durumunda olan Bursa’da ise Üftâde ve torunlarıyla, İsmail Hakkı Bursevî gibi şeyhler vasıtasıyla son dönemlere kadar saygınlığını ve etkinliğini devam ettirmiştir.⁷²

Celvetiyye, Hüdâyî’nin vefatından sonra Selâmiyye, Hakkıyye, Fenâiyye ve Hâşimiyye olmak üzere dört şubeye ayrılmıştır.⁷³

Tasavvuf tarihinde tarikat geleneği iki silsile kabul eder. Bunlardan biri Hz. Ali’ye diğeri ise Hz. Ebu Bekir’e nispet edilir ve bu iki sahabeden Hz. Peygamber’e ulaşır.⁷⁴ Celvetiyye de Hz. Ali’ye nispet edilir, bu nedenle tarikat mensupları cehrî zikri esas alır.

Celvetiyye’nin sülûk âdâbının temelini, “kelime-i tevhid zikri” teşkil eder. Sâlike intisabından itibaren tevhid zikri telkin edilir. Tevhidin de birtakım mertebeleri vardır ve herkes, kendi yeteneği ölçüsünde bir olgunluk düzeyine erişebilir.⁷⁵

Celvetiyye tarikatında tevhid zikri esas olmakla beraber Halveti sülûkunun esası olan esma-i seb’a (lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, Hak, Hay, Kayyûm, Kahr) zikrinin de önemi vardır. Özellikle Hüdâyî’den sonraki dönemlerde Celvetî şeyhler sâlike bu zikri telkin etmişlerdir.

---

⁷² Ziver Tezeren, **Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî: Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı ve Eserleri**, s.61-68.

⁷³ H. Kamil Yılmaz, **a.g.m.**, s.274.

⁷⁴ Mustafa Kara, **Tasavvuf Ve Tarikatlar Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999, s.234.

⁷⁵ Ziver Tezeren, **a.g.e.**, s.48.

Celvetiyye’de sülûkun tabiat, nefis, ruh ve sır olmak üzere dört mertebesi vardır. İlk mertebe şeriatın mukabilidir. Sâlik bedeni ihtiyaçlarını ibadetini engellemeyecek şekilde karşılar ve helal olanlarla yetinirse nefis mertebesine yükselir. Nefis mertebesinin mukabili de tarîkattır. Bu mertebede nefsi kötü huy ve fiillerden arındırmak gerekir. Bu da ancak sürekli mücâhede ve riyazetle gerçekleştirilebilir. Ruh mertebesi, sâlikin ruhu ile ilgi kurduğu ve mârifetullaha yöneldiği mertebedir. Bu mertebe aynı zamanda keşf mertebesi olup mârifet makamına tekabül eder. Mârifet ve ilahî aşk makamına ulaşan sâlik son olarak sır mertebesine yükselir. Hakikatin mukabili olan bu mertebede sâlik, kemale ermiş olarak mücahedâttan lezzet duymaya başlar.⁷⁶

Celvetiyye’nin Üsküdar’daki merkez dergâhında Hüdâyî’nin vefatından tekkelerin kapatılmasına kadar yirmi üç şeyh postnişin olmuştur. Dergâhın son şeyhi Abdül gafur Âbid Efendi’dir.

Tarîkatın merkezi olan İstanbul’da Celvetî meşihatı vazolunduğu tespit edilen otuz civarında tekkenin on altısı Üsküdar’da bulunmaktadır. Bu otuz tekkeden dokuzu, kuruluşlarından son dönemlerine kadar tarîkat değiştirmeden Celvetî olarak kalmış; bazıları birkaç defa bir kısmı ise bir defa Celvetîlerin eline geçmiştir.⁷⁷

4. ESERLERİ

Aziz Mahmud Hüdâyî’nin Arapça ve Türkçe otuz kadar eseri bulunmaktadır. Hüdâyî, görmüş olduğu medrese öğreniminin ve yaşadığı dönemdeki geleneğin

---

⁷⁶ H. Kamil Yılmaz, **a.g.m.**, s.274.

⁷⁷ H. Kamil Yılmaz, **Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı**, İstanbul 1984, s.258.

etkisiyle eserlerinin çoğunu Arapça olarak yazmıştır. Onun yazmış olduğu eserler tümüyle ahlakî ve tasavvufî bir nitelik taşımaktadır.⁷⁸

Osmanlı müelliflerinde 23,⁷⁹ Külliyyât-ı Hazret-i Hüdâyî mukaddemesinde ise 30 eserinin adı kaydedilmektedir.⁸⁰

Hüdâyî'nin mektupları incelendiğinde, kaynaklarda yer almayan daha birçok eserinin olduğu anlaşılmaktadır.

Bazı kaynaklar “Alaldan gönlüm ol şûh-ı cihânım / Gönülsüz durur oldu ol tende cânım” beytini⁸¹ naklederek, onun bir de “Şehr-Engiz” i olduğunu bildiriyorsa da, eserleri arasında buna rastlanmadığı gibi, bu beyit, Külliyyât-ı Hazret-i Hüdâyî’de (Mehmed Gülşen, s.166) müfredler arasında bulunmaktadır.⁸²

4.1.Vâkıat (et-Tibrü’l-Mesbûk alâ mâ-cerâ mine’t-Tâifi Esnâi’s-Sülûk)

Hüdâyî bu eserinde, Üftâde’ye intisabı sırasında marifet-i ilahiyyeye, tarikatın sırları ve ahvâline dair ondan edindiği bilgilere yer vermiştir. Eser Arapça olarak üç cilttir. Eserde Hüdâyî ile Üftâde arasında geçen ahlakî ve tasavvufî konuşmalar dışında, şeyh ve müridin hayatları ile ilgili bilgilere rastlanmaktadır. Ayrıca Mevlanâ’nın Farsça beyitleri ile Yunus Emre, Hacı Bayram-ı Veli ve Eşrefoğlu Rumî’nin şiirlerine de eserde yer verilmiştir.

---

⁷⁸ Aziz Mahmud Hüdâyî’nin eserlerinin İstanbul ve diğer il kütüphanelerinde bulunan nüshalarına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Ziver Tezeren, **Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî: Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı ve Eserleri**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1984, s.69.

⁷⁹ Bursalı Mehmed Tahir, **a.g.e.**, s.186-188.

⁸⁰ Mehmed Gülşen **a.g.m.**, s. 6-7.

⁸¹ Fevziye Abdullah Tansel, **a.g.e.**, s.28.

⁸² Ziver Tezeren, **a.g.e.**, s.70.

İstanbul kütüphanelerinde bu eserin birçok nüshasına rastlanmaktadır. Bizim tespit edebildiğimiz iki nüsha, Üsküdar Hacı Selimağa Hüdâyî Kütüphanesi 249 ve 250 numarada kayıtlıdır.

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden Mustafa Bahadıroğlu'nun eser ile ilgili bir doktora çalışması mevcuttur.⁸³ Eserin bazı kısımları Türkçe'ye çevrilmiştir.

4.2.Necâtü'l-Garîk fi'l-Cem' ve't-Tefrîk

Tasavvuf terimlerinden olan “cem” ve “fark”ın⁸⁴ manzum olarak anlatıldığı bu eser, mesnevî biçiminde ve aruzun çeşitli kalıplarıyla, devrine göre sade bir Türkçeyle yazılmıştır. 329 beyitten oluşmaktadır.

Hüdâyî bu eserinde, ayet ve hadislere dayanarak bilgi ve öğüt vermekte, eski dinî ve tasavvufî kaynaklardan hikâyeler nakletmektedir. Hükümdarların dindar ve âdil olmasını istemekte, âlimlere de nasihatte bulunmaktadır. Eserde hâkim ruh dünya sevgisini terk ile Allah'a yönelmektir. Hüdâyî bütün mutasavvıflar gibi, din ve tasavvuf bilgisini hakikat ilmi (hakikî bilgi) telakki ederek akıl ve dünyaya ait bilgileri ikinci planda görmektedir. Bilimde faydacılık teorisini kabul eden Hüdâyî, halka yarar sağlamayan maddî ve manevî bilgilerin kıymetsiz olduğu görüşündedir.

Eserin en önemli özelliği, Tevhid ehlinin ibadet ve şeriat ile olan yakınlığı ve bağlılığını anlatmış olmasıdır. Yalnız Tevhid ehli olmak veya böyle görünmek,

---

⁸³ Mustafa Bahadıroğlu, **Vâkıat-ı Hüdâyî'nin Tahlil ve Tahkiki**, (Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2003.

⁸⁴ Tasavvufta “cem” ve “fark”a ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yayınevi, İstanbul 2005, s.124.

ibadette kusur sebebi olamaz. Aksine, Tevhid için ibadet başlıca şarttır. Hüdâyî, şeriat hükümlerini yerine getirmedikleri halde Tevhid ehli gözükenlere karşıdır. Zira ancak ibadet eden bir kimse Tevhide ulaşabilir.

Eserin tespit edebildiğimiz bazı nüshaları: Üsküdar-Hacı Selimağa Hüdâyî Kütüphanesi 270, 425/2, 593/5.

Bu eser, genellikle müstakil bir cilt halinde olmayıp yazma mecmualar içerisinde yer almaktadır. Eserin Ankara-Millî ktp. Türkçe Yazmalar A. 1131/3'de bulunan nüshası bir kez Sahhaf Nuri tarafından İstanbul 1287'de, s.12-30'da; bir kez de Mehmed Gülşen tarafından İstanbul 1338-1340, s.30-50'de Külliyyât-ı Hazret-i Hüdâyî içinde basılmıştır.⁸⁵

Eser ile ilgili bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.⁸⁶

4.3. Hulâsatu'l-Ahbâr fi Ahvâli'n-Nebiyi'l-Muhtâr

Hüdâyî'nin hilkat, varlık ve hakikat-i Muhammediye gibi tasavvufî konuları işlediği Arapça bir eserdir.

Eserde âlemin, Âdem ile Havva'nın yaratılışından, meleklerin Âdem'e secde edişinden, tövbenin yararlarından, nikâhın faziletlerinden; Peygamberimizin doğumu, mirâc, gazveleri ve mucizelerinden; Tevhidin mertebelerinden, evrâd ve zikrin faydalarından bahsedilmektedir. Eser, beş bâba (konu), bâblarda fasıllara (bölüm) ayrılmıştır. Bâblar üç ile yedi fasıl arasında değişmektedir. Eserin Hz.

---

⁸⁵ Ziver Tezeren, **Aziz Mahmud Hüdâyî: Hayatı-Sanatı-Fikriyatı, Çağdaşları İçindeki Yeri ve Ünlü Eserleri**, s.52.

⁸⁶ Murat Özyaydın, **Aziz Mahmud Hüdâyî ve Eseri Necâtü'l Garîk**, (Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 1999.

Peygamber ile ilgili 3. bâbı Mehmed Gülşen tarafından Türkçe'ye çevrilmiş, Vildan Efendi tarafından hâşiye yazılmıştır.⁸⁷

Eserin tespit edebildiğimiz bir nüshası, Üsküdar-Hacı Selimağa Hüdâyî Kütüphanesi 258 numarada kayıtlıdır.

Hulâsatü'l Ahbâr ile ilgili tespit edebildiğimiz iki yüksek lisans çalışması bulunmaktadır.⁸⁸ Eserin Kerim Kara ve Mustafa Özdemir tarafından yapılan tercümesi *Âlemin Yaradılışı ve Hz. Muhammed'in Zuhûru* adıyla yayımlanmıştır (İstanbul 1997).

4.4. Hayâtü'l-Ervâh ve Necâtü'l-Eşbâh

Arapça olan bu eser iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm 9 bâba, ikinci bölüm 10 bâba, bazı bâblar da fasıllara ayrılmıştır. Birinci bölümde, mecburî ölümden, ölüm anındaki fitnelerden, saîd ve şakî kulların ahvalinden, ruhların cesetlerden ayrıldıktan sonra nereye gideceğinden, cesedinin çürümediği toprağın yemediği kimselerden, kıyametin kopuşundan, haşr halleri ve keyfiyetinden, hesap ve şefaatten; ikinci bölümde ise ihtiyârî ölümden (mûtû kable entemûtû: ölmeden evvel ölmek) söz edilmektedir.

Eserin tespit edebildiğimiz bazı nüshaları: Üsküdar-Hacı Selimağa Hüdâyî Kütüphanesi 257, 271/5.

---

⁸⁷ Ziver Tezeren, **Aziz Mahmud Hüdâyî: Hayatı-Sanatı-Fikriyatı, Çağdaşları İçindeki Yeri ve Ünlü Eserleri**, s.53.

⁸⁸ Mustafa Özdemir, **Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Hulâsatü'l Ahbâr Adlı Eserinin Tahkik, Tahric, Tercüme ve Tahlili** (I. Kısım), (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994; Kerim Kara, **Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Hulâsatü'l Ahbâr Adlı Eserinin Tahkik, Tahric, Tercüme ve Tahlili** (II. Kısım), (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994.

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden Cemal Acer'in eserle ilgili bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır.⁸⁹

4.5. Miftâhü's-Salât ve Mirkâtü'n-Necât

Arapça olarak yazılmış ve üç bâb üzere tertip edilmiş bir risaledir. Birinci bâb; namazın nasıl kılınacağını, bazı sırlarını ve riayet edilmesi lazım gelen adabını, ikinci bâb; namazın faziletlerini ve nevilerini, üçüncü bâb; Cuma namazının ve cemaatle namaz kılmanın faziletlerini beyan eder.⁹⁰

Risalede Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Şehabeddin Sühreverdî gibi mutasavvıfların fikirlerine de yer verilmiştir. Bu risale, H. Kamil Yılmaz tarafından tercüme edilerek *İlim-Amel ve Seyru Sülûk* adlı eserin sonunda yayımlanmıştır.⁹¹

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Zeynep Hasturgut, Miftâhü's-Salât ile ilgili bir çalışma yapmıştır.⁹²

4.6. Hâşiye ale'l-Kuhistânî fi şerhi fıkhi Keydânî

Eser, asıl adı Şemseddin Muhammed olan, Horasan'da doğan ve 962'de ölen Kuhistânî'nin Keydânî fıkhi hakkında yazdığı şerhe, Hüdâyî tarafından yapılmış hâşiyeleri içerir. Arapça olarak yazılan bu eser, Üsküdar-Hacı Selimağa Hüdâyî Kütüphanesi'nde 205 numarada kayıtlıdır.

---

⁸⁹ Cemal Acer, **Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Hayâtü'l-Ervâh ve Necâtü'l-Eşbâh Adlı Eserinin Tahkik, Tahric, Terceme ve Tahlili**, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.

⁹⁰ Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, (Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), C.1 s.128.

⁹¹ H. Kamil Yılmaz, **a.g.m.**, s.340.

⁹² Zeynep Hasturgut, **Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Hayatı ve Câmiu'l-Fezâil ile Miftâhü's-Salât Adlı Risalenin Tahkiki**, (Bitirme Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004.

Eserde, namazın Müslümanların mirâcı ve cennet kapısının anahtarı olduğunu bildiren, kıyamete kadar Hz Peygamber'e ve sahabelerine uyulması üzerinde duran kısa bir girişten sonra, namaz meseleleri açıklamıştır.⁹³

4.7. Keşfû'l-Gınâ an Vechi's-Semâ

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Kadızâdeliler hareketine karşı tavrını ortaya koymak için kaleme aldığı Arapça bir risâledir.

Kadızâdeliler hareketi, Birgivî Mehmed Efendi'nin XVI. asırda sûfilerin semâ ve devranına şiddetle karşı çıkması ile başlayan ve XVII. yüzyılda vaiz Kadızâde Mehmed Efendi'nin körüklemesiyle tarihe tekke-medrese kavgası veya Kadızâdeliler hareketi olarak geçen bir olaydır.⁹⁴

Bu hareket mensupları zamanın yöneticilerini de etkileyip yanlarına almışlar ve neticede, zikir, semâ, devran yasaklanmış, bu süreçte birçok mutasavvıf sürgüne gönderilmiş, başta Mevlevî tekkeleri olmak üzere tekkeler zaman zaman tahrip edilmiş ve kapatılmıştır.⁹⁵

Bu hareketin karşısında, tarikat erbabı içinden Halveti Şeyhi Abdülmecit Sivâsî başta olmak üzere Aziz Mahmud Hüdâyî ve İsmail Ankaravî yer almıştır.

Hüdâyî, yazmış olduğu risalede semânın meşruiyetini çeşitli aklî ve naklî delillerle açıklamaya çalışmıştır. Risalenin hemen başında; “Bilesin ki semâ gerçek

---

⁹³ Ziver Tezeren, **Aziz Mahmud Hüdâyî: Hayatı-Sanatı-Fikriyatı, Çağdaşları İçindeki Yeri ve Ünlü Eserleri**, s.54.

⁹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, C.III/1, s.341-367.

⁹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.358-359.

âşıklarda zâhir olan ilahî bir sırdır. Bizzat zevkine varandan başkası, semâyı gerçek anlamda tanıyıp bilemez. Semâ, ya taklîdî olur ya da tahkîkî. Taklîdî semâ ehl-i hâl ve vecd ashabına dâhil olmak için onlara benzemek maksadıyla yapılan semâdır. Çünkü “Kim bir kavme benzerse onlardan sayılır” buyrulmuştur. Tahkîkî semâ da iki kısımdır. Biri tabiî, diğeri ruhânî olan semâ. Tabiî olan semâ, güzel sesler ve latîf nağmeler sayesinde hâsıl olur. İlâhî ve ruhânî olan semâ ise ancak maneviyattan kaynaklanır. Bu semâ ricâl-i sûfiyye büyüklerinin ve tahkîk ehli olanların semâi olup bunlara semâ-ı mutlak ehli de denilir. Çünkü bunlar, nağmelerle mukayyet olan semâ’ a kâil değildirler. Zira onlara yüce himmetleri ve yüksek manevî rütbeleri yüzünden nağme tesir etmez. Nağmelerle hâsıl olan tabiî semâ ile maneviyattan hâsıl olan semâ arasındaki fark, birincisinin lahn ve nağmelerin tesiri ile vücuda gelmesi, ikincisinin ise kuvvetli bir vâridat neticesinde zuhura gelmesidir. Tabiî semâ sahibinin hareketi, feleğin hareketi gibi dairevîdir. Vâridât-ı ilâhiyye sahibinin semâi ise onun yere yatmasıdır.”⁹⁶ der ve semânın delillerini ayetler, hadisler ve sûfilerin söz ve davranışlarından örneklerle izah etmeye çalışır.

Risalenin sonundaki cümleler ise tasavvuf ehlini, başkalarının sözlerine aldırmandan yollarına devam etmeye teşvik mahiyetindedir: “Ehl-i hâl için yol, böylelerinin (yani ithamda bulunanların) sözlerine kulak vermemektir. Zahirin zahirinde kalan ehli kışrın, inkârdaki ifratına kulak verme! Zira onların ne sağlam bir zevkleri vardır, ne de habîs ile temizi tefrîk kabiliyetleri. Onlar yola adabıyla sülûk etmemişler, evlere kapısından girmemişlerdir. Samimi bir dervişe lazım olan

---

⁹⁶ H. Kamil Yılmaz, “Aziz Mahmud Hüdâyî’nin Semâ Risalesi”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.4, İstanbul 1986, s.275-276.

salihlerin yoluna devamla peygamberin sünnetine uymak, Hak kapısında sabit-kadem olmaktır.”⁹⁷

Eserin tespit edebildiğimiz bazı nüshaları: Üsküdar-Hacı Selimağa Hüdâyî Kütüphanesi 253, 258, 271/2.

4.8. Habbetü'l-Muhabbe

Bu eser, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin aşkın, sevginin derecelerinden bahsettiği ve adını sevgi tohumu (taneciği) koyduğu Arapça bir risaledir. Hüdâyî, üç fasıldan oluşan risalesinin birinci faslında Allah sevgisini, ikinci faslında Rasulullah sevgisini ve üçüncü faslında Ehl-i Beyt sevgisini anlatmaktadır.

Hüdâyî eserinde kaynak olarak ayet ve hadislerle başvurmakta, hadisleri çoğu zaman kaynak belirtmeden nakletmektedir. Ayrıca bazı şahıslardan görüş aktarımında bulunmakta, fakat herhangi bir kitap ismi zikretmeksizin görüşlerini aktardığı şahsın yalnızca ismini belirtmektedir. Bazen de “kale ba'duhum” (bazıları dedi) veya “kale badü'l-kibâr” (bazı büyükler dedi) şeklinde şahıs ismi belirtmeksizin nakil yapmaktadır.⁹⁸

Habbetü'l-Muhabbe, Ahmet Remzi Akyürek tarafından “Mahbûbü'l-Ehibbe” adıyla Türkçeye çevrilmiş olup Hacı Selimağa-Hüdâyî ktph. 660 da bir yazması bulunmaktadır.⁹⁹ Bu tercüme yazma, Rasim Deniz tarafından 1982 yılında

⁹⁷ H. Kamil Yılmaz, “Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Semâ Risalesi”, s.283-284.

⁹⁸ Emrullah İşler, “Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Habbetü'l-Muhabbe Adlı Risalesi”, **Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri** (22-25 Mayıs), Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yay., 2006, C.I, s.292.

⁹⁹ H. Kamil Yılmaz, **Aziz Mahmud Hüdâyî Hayatı Eserleri Tarikatı**, İstanbul 1999, s.111.

yayımlanmıştır.¹⁰⁰ Eser son olarak Ali Çalışır tarafından Necdet Yılmaz'ın çevirisiyle 2002 yılında dipnotlandırılarak yeniden yayımlanmıştır.¹⁰¹

Eserin tespit edebildiğimiz bazı nüshaları: Üsküdar-Hacı Selimağa Hüdâyî Kütüphanesi 256, 271/1.

4.9. Fethu'l-Bâb ve Refu'l-Hicâb

Üç bâb üzere tertip edilen Arapça bir eserdir. Birinci bâbta insanın yaratılışı, ikinci bâbta tövbe, üçüncü bâbta insanda tecelli eden ilâhî sırlar ve tavırlar ile bunların faziletleri anlatılmaktadır.

Eserin tespit edebildiğimiz bazı nüshaları: Üsküdar-Hacı Selimağa Hüdâyî Kütüphanesi 254, 271/3.

4.10. et-Tarîkatü'l Muhammediyye Vesîletun ila's-Saâdeti's-Sermediyye

Tarîkata girmek isteyenlere sülûk kurallarını öğretmek için kaleme alınmış Arapça bir risaledir. Eser, Mehmed Gülşen'in neşrettiği Külliyyât içinde (s.15-19) basılmıştır.¹⁰²

Hüdâyî bu risalesinde Allah'ın mahlûkatı kendisine itaat ve ibadet için yarattığını, ibadetlerin Hakk'a ulaşmak için yapılması gerektiğini vurgular. İnsanın hedefi, onun nihaî özgürlüğü olan kemaldır. Allah'ın tecellileri bütün âlemi kaplamıştır. Fakat bütün isim ve sıfatların tecelli ettiği yer aslında insanın kendisidir.

---

¹⁰⁰ Bkz. A. Remzi Akyürek, **Mahbûbü'l-Ehibbe**, (Neşr. Rasim Deniz), Kayseri 1982.

¹⁰¹ Bkz. **Aziz Mahmud Hüdâyî Habbetü'l-Muhabbe**, Yayımlayan Ali Çalışır, (Çev. Necdet Yılmaz), İstanbul 2002.

¹⁰² Bkz. Mehmed Gülşen, **Külliyyât-ı Hazret-i Hüdâyî**, İstanbul 1338-1340.

Bu nedenle insan önce kendini tanımalıdır. Zira insanın kendini bilmesi Hakk'ı bilmesi demektir.

Bir kâmil mürşidin rehberliği olmadan Hak yolunu keşfetmek ve Hakk'a ulaşmak mümkün olmaz. Bu nedenle, vuslat yolculuğuna çıkan kişi bir mürşide bağlanmalı ve kendini tamamıyla ona teslim etmelidir. Nitekim peygamberlerin dahi bir mürşidi vardı. Hz. Musa'nın rehberi Hızır, Peygamberimizin rehberi ise Cebrail idi.¹⁰³

Eserin tespit edebildiğimiz bazı nüshaları: Üsküdar-Hacı Selimağa Hüdâyî Kütüphanesi 252, 258/11, 270, 271.

4.11. Câmîu'l-Fezâil ve Kâmiu'r-Rezâil

İki bâbtan oluşan Arapça bir eserdir. Bâblar nevilere, nevilere kısımlara, kısımlar fasıllara, fasıllar ise makalelere ayrılmıştır.

Birinci bâbta umumî haller ve mühim faziletler, ikinci bâbta nefis terbiyesi ve ıslahı anlatılmaktadır.¹⁰⁴

İlmî, amelî ve ahlakî faziletleri anlatan bu eser, Hüdâyî'nin en meşhur ve en yaygın eserlerinden biridir.

---

¹⁰³ Bkz. İbrahim Özyay, "Aziz Mahmud Hüdâyî'nin et-Tarîkatü'l Muhammediyye Vesîletun ila's-Saâdeti's-Sermediyye isimli Arapça Risalesi", **Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri** (22-25 Mayıs), Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yay., 2006, C.I, s.305-307.

¹⁰⁴ Fevziye Abdullah Tansel, **a.g.m.**, s.26.

Bu eser “İlim, Amel, Seyrü Sülûk”¹⁰⁵ adıyla H. Kamil Yılmaz tarafından, “Aziz Mahmud Hüdâyî İlmî, Amelî ve Ahlakî Faziletler Kitabı”¹⁰⁶ adıyla Hacı Hafız Hasan Akarsu tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

H. Kamil Yılmaz, Hüdâyî'nin, Câmiu'l-Fezâil'de Gazalî'nin İhyâ'sını esas aldığı, ayrıca Sühreverdî'nin Avârifü'l-Meârif'i ile Ebû Tâlib Mekkî'nin Kûtü'l-Kulûb'undan da nakillerde bulunduğunu söylemektedir.¹⁰⁷

Eserin tespit edebildiğimiz bazı nüshaları: Üsküdar-Hacı Selimağa Hüdâyî Kütüphanesi 259/8, 264, 270/1.

4.12. Tarîkatnâme

Et-Tarîkatü'l Muhammediyye Vesîletun ila's-Saâdeti's-Sermediyye adındaki Arapça eserin Türkçe karşılığı olan mensur bir risaledir. Eserde dervişlere ait âdâb ve erkândan bahsedilir. Özellikle mürşit ve mürit ilişkileri üzerinde durulur ve müridin mürşidine karşı nasıl bir tutum ve davranış içerisinde olması gerektiği belirtilir.

Eserin tespit edebildiğimiz bazı nüshaları: Üsküdar-Hacı Selimağa Hüdâyî Kütüphanesi 270, 273, 425/1, 593/4.

4.13. Hutbeler

Bazı kaynaklarda Huteb-i Şerife, bazı kaynaklarda Mecmua-i Huteb olarak kaydedilen bu eser, Cuma ve bayram günlerinde okunan hutbelere oluşmaktadır.

---

¹⁰⁵ Bkz. Aziz Mahmud Hüdâyî, **İlim, Amel, Seyrü Sülûk**, Çev. H. Kamil Yılmaz, Erkam Yay, İstanbul 1988.

¹⁰⁶ Bkz. Aziz Mahmud Hüdâyî, **İlmî, Amelî ve Ahlakî Faziletler Kitabı**, Çev. Hacı Hafız Hasan Akarsu, Sivrihisar İslami İlimler Vakfı, Eskişehir 1997.

¹⁰⁷ H. Kamil Yılmaz, “Giriş”, **İlim, Amel, Seyrü Sülûk**, İstanbul 1988.

Kütüphanelerde yer alan mecmualarda, bu hutbelerden bazılarının sadece başlangıç kısmı alınmış, konularına yer verilmemiştir.

Eserin tespit edebildiğimiz bazı nüshaları: Üsküdar-Hacı Selimağa Hüdâyî Kütüphanesi 270/1, 271/10.

4.14. Mi'râciye

Mi'râc mucizesini ayet ve hadislerin ışığında anlatan Arapça mensur bir eserdir. Bir nüshası Hacı Selimağa-Hüdâyî Kütüphanesi'nde 262/3 numarada kayıtlıdır.

4.15. Merâtibü's-Sülûk ve Ma'rifetü'l-Hâlık

Tarîkata giren kimsenin manevî eğitimini tamamlayıncaya kadar geçirdiği dereceleri anlatan Arapça mensur bir risaledir. Risalenin, biri İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar 2957/3 numarada, diğeri de Hacı Selimağa-Hüdâyî Kütüphanesi 274 numarada olmak üzere iki nüshası bulunmaktadır.

Hüdâyî söz konusu eserini, her hangi bir kaynak belirtmeksizin, XV. yüzyıl Zeyniyye tarîkatı sufilerinden Abdüllatif Kudsi'nin sülûk mertebeleri ile ilgili *Tuhfetü'l-Vâhibi'l-Mevâhib* adlı eserinden neredeyse alıntı denilebilecek şekilde yararlanarak yazmıştır. Bu durumda karşımıza iki ihtimal çıkmaktadır: Ya risale, müstensihler tarafından sehven Hüdâyî'ye atfedilmiştir veya Hüdâyî, Kudsi'nin söz konusu eserinin ilk bölümünü oluşturan kısmını muhtasar bir şekilde kaleme almıştır.¹⁰⁸

---

¹⁰⁸ Abdürrezzak Tek, "Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Seyru Sülûk Anlayışı", **Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri** (22-25 Mayıs), Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yay, 2006, C.I, s.179.

4.16. Ahvâlü'n-Nebiyî'l-Muhtâr Aleyhi Salavâtullâhü'l-Melikü'l-Cebbâr

Üç bâb ve yedi varaktan oluşan mensur Arapça bir risaledir. Birinci bâbta ruhun, ikinci bâbta maddenin meydana gelişi, üçüncü bâbta ise Peygamberimizin mi'râcı anlatılmaktadır.

Eserin bir nüshası Hacı Selimağa-Hüdâyî Kütüphanesi'nde 279/2 numarada bulunmaktadır.

4.17. Mektûbât

Hüdâyî'nin tarihî kaynaklarda *Mektûbât*, *Mektûbât-ı Hüdâyî* veya *Tezâkir-i Hüdâyî* olarak geçen mektuplarını; padişahlara sunduğu, Halil Paşa'ya gönderdiği ve diğer kişilere yazdığı mektuplar olmak üzere üç bölüme ayırmak gerekir.

Mektupların 22'si Arapça, 152'si Türkçedir. Bu mektuplar, siyasî, tasavvufî ve idarî bir nitelik taşımaktadır. Metinlerden anlaşıldığına göre mektupların çoğu III. Murat'a yazılmıştır. Mektuplarda genellikle Kur'an ve hadis hükümleri göz önünde tutulmuş; fikirler bu sûretle arz edilmiştir.

Halil Paşa'ya gönderilen mektupların bazıları tebrik amacıyla, bazıları tavsiye ve birkaçı da sorulan bir soruya karşılık olarak yazılmıştır. Diğer kişilere yazılan mektuplar ise dinî ve tasavvufî bakımdan değer taşımaktadır.

Halil Paşa'ya yazılan mektuplar birkaç satırlık tezkereden oluşmakta, diğer kişilere yazılan mektuplar ise 1-2 sayfayı geçmemektedir. Bu sebeple, bunları ayrı birer eser saymak doğru olmaz.¹⁰⁹

---

¹⁰⁹ Ziver Tezeren, *Aziz Mahmud Hüdâyî: Hayatı-Sanatı-Fikriyatı, Çağdaşları İçindeki Yeri ve Ünlü Eserleri*, s.59-61.

Eserin tespit edebildiğimiz bazı nüshaları: Üsküdar-Hacı Selimağa Hüdâyî Kütüphanesi 251, 260, 277.

Mustafa Salim Güven, Hüdâyî'nin mektuplarıyla ilgili bir yüksek lisans çalışması yapmıştır.¹¹⁰

4.18. el-Mecâlisü'l-Va'ziye

Arapça olarak kaleme alınan bu eser, Hüdâyî'nin vaaz ve nasihat türündeki eserlerinin en hacimli olup onun çeşitli mevzulara ayet, hadis ve evliya menkıbeleriyle getirmiş olduğu izahlardan müteşekkildir.

Eser, Hacı Selimağa-Hüdâyî Kütüphanesi'nde 276 numarada kayıtlıdır. Tek cilt olup 496 varaktır. Üzerine sonradan yazılan yazılarla, eserin, Hüdâyî'nin kendi el yazısı olduğu ileri sürülmektedir.

4.19. Nefâisü'l-Mecâlis

Nefâisü'l-Mecâlis, tasavvufî bir tefsîr olup ayetler Arapça olarak açıklanmıştır. Bu tefsîr, klasik gelenekte alışlageldiği veya modern tarzda âşına olduğu şekliyle telif edilmemiştir. Hüdâyî, yalnızca tefsîr etmeyi uygun gördüğü sûre ve ayetleri yorumlamıştır. Eserde 33 kadar sûrenin hiçbir ayeti tefsîr edilmemiştir. Bazı sûrelerin de tamamı değil, belli ayetleri açıklanmıştır. Örneğin, 286 ayet olan Bakara sûresinin yalnızca 40 ayeti tefsîr edilmiştir.

Hüdâyî bu tefsîri kendisi yazmamıştır. Halifelerinden Filibeli Şeyh İsmail b. Alaaddin Efendi, Hüdâyî'nin birçok kaynağa müracaat ederek yazdığı tefsîr notlarını

---

¹¹⁰ M. Salim Güven, **Çeşitli Yönleriyle Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Mektupları**, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1992.

bir araya getirmiş ve Kur'an'ın sûre dizilişine uygun olarak yeniden yazmıştır. İsmail Efendi'nin yazıya geçirdiği nüsha, Hüdâyî'nin tefsiri ve tefsir anlayışı konusunda kapsamlı bir şekilde bilgi sunmaktadır. Diğer nüshalar ise yeterli malumat içermemektedir.

İsmail Efendi, tefsiri 3 cilt (veya 4 cilt) olarak yazıya geçirmiştir. 1.cilt 183 varaktan ibaret olup Tevbe sûresine kadar devam etmektedir. 2. cilt 187 varaktır. Cildin başına Tevbe sûresinden Ankebût sûresine kadar bir fihrist yerleştirilmesine rağmen, bu cilt Kehf sûresinin tefsiriyle bitirilmektedir. 3. cildin başına ise "Bu Nefâisü'l-Mecâlis'in 4. cildir." yazıldığı görülmektedir. Bu durumda, Meryem'den Ankebût'a kadar 10 sûrenin tefsiri bu ciltlerde eksik kalmış, bu sorunun nerden kaynaklandığı ise henüz tespit edilememiştir.¹¹¹

Hacı Selimağa-Hüdâyî Kütüphanesi'nde 267 numarada bulunan nüsha, Meryem sûresiyle başlamakta, Kâfirûn sûresiyle bitmektedir. Hacı Selimağa Kütüphanesi 575 numarada kayıtlı olan nüsha Sebe'den İhlâs'a kadar olan sûreleri ihtiva etmektedir.

Eser ile ilgili bir doktora çalışması yapılmıştır.¹¹²

---

¹¹¹ Erdoğan Baş, "Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Nefâisü'l-Mecâlis Adlı Tefsiri"(Tefsirin Aslı, Nüshaları ve Örnek Bir Yorum), **Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri** (22-25 Mayıs), Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yay, 2006, C.I, s.55-70.

¹¹² Ömer Pakiş, **Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi** (Nefâisü'l-Mecâlis Bağlamında), (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001.

4.20. en-Nasâyah ve'l-Mevâiz

Hüdâyî'nin vaazlarının toplandığı Türkçe bir eserdir. 43 meclis üzerine tertip olunmuştur. 237 varaktır. Meclislerin hacmi birkaç istisna dışında birbirine eşittir.

Eserde her meclis, ele alınan konuyla ilgili bir ayet ile başlamaktadır. Nitekim hemen her meclisin ana fikrini bir ayet teşkil etmekte, bunların izahı ve genişletilmesi de sohbeti ortaya çıkarmaktadır. Meclisin konusunu teşkil eden ayet; başka ayetlerle tefsir edilmekte, hadisler ve diğer unsurlarla desteklenmektedir. Eserde yer verilen hadisler ise umumiyetle tasavvufî muhitlerce meşhur olan rivayetlerden oluşmaktadır.

Eserde Peygamberlerin hayatları ile ilgili kıssalar anlatılarak kıssadan hisse alınması tavsiye edilmiştir. Mutasavvıflardan menkıbeler aktarılmak sûretiyle de tasavvufî hal ve tavırların izahı yapılmaya çalışılmıştır.

Nasâyah'te Hüdâyî'ye ait Türkçe şiirler yanında Arapça ve Farsça nakillere de rastlanmaktadır. Eserde Hüdâyî'nin tasavvufa intisabından önceki görüşlerinin izlerine rastlansa da, tasavvufî hikmetlere öncelik verdiği görülmektedir.

Eserde ele alınan konular umumiyetle ahlakî ve tasavvufî öğütlerden oluşmaktadır. Ulûhiyet, hakikat-i Muhammediye anlayışı, nübüvvet-velâyet ilişkisi, tasavvufî haller ve makamlar, ahiret ve ahvâli, Allah-âlem ilişkisi, ahlak-ı hamîde ve ahlak-ı zemîme ile iman ve tashîhi gibi konular eserde ele alınan meselelerin başında gelmektedir.¹¹³

---

¹¹³ Safi Arpaguş, "Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Hatiplik-Vâizlik Hizmetleri ve en-Nasâyah ve'l-Mevâiz Adlı Eseri", **Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri** (22-25 Mayıs), Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yay, 2006, C.I, s.101-113.

Eserin tek nüshası Hacı Selimağa-Hüdâyî Kütüphanesi'nde 266 numarada kayıtlıdır. Eser "Aziz Mahmud Hüdâyî, Sohbetler" adıyla neşredilmiştir.¹¹⁴ Yine aynı kişi tarafından eser ile ilgili bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır.¹¹⁵

4.21. el-Fethü'l-ilâhî

Bazı ayetlere göre, insanda bulunan ilâhî hassa ve hislerin sadece nefis ve akıl yolu ile idrak olunmasından, insanın maddesi ve nefsi ile olan ilgisinden bahseden, öğretici değer taşıyan bir eserdir. Arapça olup 7 varaktan oluşmaktadır.

Eserin Hacı Selimağa-Hüdâyî Kütüphanesi 278 numarada ve Süleymaniye-İbrahim Efendi Kütüphanesi 877/6 numarada kayıtlı olmak üzere iki nüshası bulunmaktadır.¹¹⁶

4.22. Tecelliyât

Hüdâyî bu eserinde muhtelif zamanlardaki ilâhî tecellileri (kalbine doğan ilhamları, gâibden duyduğu sesleri ve kalp gözüyle gördüğü olayları) anlatmaktadır. Bursalı Tahir¹¹⁷ eserin çoğu kısmının Arapça olduğunu bildirmekte ise de, İstanbul Bayezid-Devlet: Veliyyü'd-din Efendi Kütüphanesi'nde 1793/5 de bulunan mecmua içerisinde yer alan Arapça Tecelliyât nüshası dışında, diğer İstanbul ve Ankara kütüphanelerinde görülen Tecelliyât nüshalarının tümü Türkçedir.¹¹⁸

---

¹¹⁴ Bkz. Aziz Mahmud Hüdâyî, **Sohbetler**, Haz. Safi Arpaguş, İstanbul 1995.

¹¹⁵ Safi Arpaguş, **Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Nasâyih ve Mevâiz Adlı Eserinin Hitabet ve İrşad Açısından Tahlili**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994.

¹¹⁶ Ziver Tezeren, **Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî: Hayatı, Şahsiyeti, Tarîkatı ve Eserleri**, s. 83.

¹¹⁷ Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul 1333, C.I, s.186.

¹¹⁸ Ziver Tezeren, **a.g.e**, s.83.

Eseri açıklayıcı mahiyette iki şerh yapılmıştır. Birisi Hasan b. Abdürrahim Aksarâyî Rızâî'nin "Tecelliyât-ı Hüdâyî'nin Nazmen Şerhi" (Süleymaniye-Hacı Mahmud ktph. 3347) isimli eseridir ve Türkçedir. Diğeri Abdülganî Nablusî'nin "Lemeâtü'l-berku'n-Necdî şerhu Tecelliyât-ı Mahmud Efendi" ismini taşıyan eseri olup Arapçadır.

Eserin tespit edebildiğimiz bazı nüshaları: Üsküdar-Hacı Selimağa Hüdâyî Kütüphanesi 270, 271/9.

4.23. Şemâilü'n-Nebeviyyetü'l-Ahmediyye

Peygamberimizin fizikî özelliklerini anlatan Arapça bir risaledir. Eserin tek nüshası Hacı Selimağa-Hüdâyî Kütüphanesi'nde 275 numaradadır.

4.24. Risâletü'l-es'ile ve'l-ecvibe fi ahvâli'l-Mevtâ

Ölüm hakkında sorulan sorulara verilen cevapları içeren Arapça küçük bir risaledir. Eserin bir nüshası Bursa Câmî-i Kebîr Kütüphanesi'nde, Hüdâyî'nin eserlerinin bulunduğu mecmua (1751/6) içerisinde yer almaktadır.¹¹⁹

4.25. Dîvân (İlahiyât-ı Hüdâyî)

Hüdâyî'nin şiirleri "İlahiyât-ı Hüdâyî" veya "Dîvân-ı Hüdâyî" adını taşıyan kitaplarda toplanmıştır. Hüdâyî'nin çeşitli kütüphanelerde görülen dîvânları incelendiğinde genel olarak Klasik edebiyatın dîvân tertibine uyum sağlamadığı görülür. Sahhaf Nuri ve Mehmed Gülşen baskıları ile Süleymaniye-Hacı Mahmud Efendi 3347, Millet-Ali Emirî Manzum eserler 506, Üniversite-Türkçe yazmalar

---

¹¹⁹ Ziver Tezeren, **Aziz Mahmud Hüdâyî: Hayatı-Sanatı-Fikriyatı, Çağdaşları İçindeki Yeri ve Ünlü Eserleri**, s.64.

2306/3'de kayıtlı dîvânlar mürettebdir. Bunların dışında kalan dîvânlar ise gayr-ı müretteb olup şiirler geleneksel sıraya göre dizilmemiştir.¹²⁰

Dîvân'da yer alan şiirler, koşma ve gazel şeklindeki ilahilerle kıt'a ve müfredlerden meydana gelmektedir. Bunun yanında Arapça yazılmış münâcâtlarla, Arapça ve Farsça olarak söylenmiş kıt'a ve müfredler bulunmaktadır. Dîvân'daki 234 ilahi Türkçe, 4 şiir de Arapçadır. Bunların dışında 57 adet kıt'a ve rubâî, 199 Türkçe müfred, 20 kadar Arapça kıt'a ve müfred ile 5 Farsça kıt'a ve müfred bulunmaktadır.

Hüdâyî Dîvân'ına bakıldığı zaman beyit sistemindeki gazel, murabba, muhammes ve kıt'a şeklinde yazılmış şiirlerin az sayıda olduğu görülür. Dîvân'daki şiirlerin çoğunluğunu Halk edebiyatı nazım türlerinden olan koşma biçiminde yazılmış ilahiler teşkil eder. Eser, Allah'ın birliğini ve yüceliğini anlatan tevhid¹²¹ manzumesi ile başlar, Peygamberimizin üstün vasıflarını anlatan ve O'nu övmek amacıyla kaleme alınan na'tlar¹²² ile devam eder. Dîvân'ın ana bölümünü değişik konularda yazılmış koşma ve gazel şeklindeki ilahiler oluşturur. Bu ilahileri kıt'a ve rubâîler takip eder ve eser müfredlerle son bulur.

Dîvân'da yer alan şiirlerin mevzuunu; Allah'ın lütufları ve kudreti, benlik, nefis ve terbiyesi, hakikat yoluna girmek, vahdet ve kesret, ibadet, aşk, fenâ ve bekâ,

---

¹²⁰ Ziver Tezeren, **Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî Divânı II**, İstanbul 1985, s.2.

¹²¹ Dîvân Edebiyatı nazım türlerinden olan "tevhid" hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cem Dilçin, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, T.D.K Yay, Ankara 2004, s.251.

¹²² Dîvân Edebiyatı nazım türlerinden olan "na't" hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Emine Yeniterzi, **Türk Edebiyatında Na'tlar** (Antoloji), TDV Yay, Ankara 1993.

dünyaya meyletmemek, gafletten uyanmak gibi din ve tasavvufa ait temel konular teşkil etmektedir.

Diğer birçok sufi gibi, Hüdâyî de sanatını insanları irşat etmek için bir araç olarak görmüştür. Söylemek istediğini külfetsiz olarak vermek kasdıyla, sade bir dil kullanmış ve lirik bir üsluptan ziyade, eğitici ve öğretici bir üslubu tercih etmiştir. Bu nedenle, şiirde sadece sanat gayesi gütmek anlaşılmasını zorlaştırmak sûretiyle şiire sun'î bir kıymet atfetmeye çalışmak gibi düşüncelerden uzak olmuştur.

Şiirlerde genellikle yarım kafiye kullanılmış; bu kafiyeler de çoğunlukla çekimli fiillerle yapılmıştır. Bazı şiirlerde ise kafiyeli kelimeler arasında ad, sıfat ya da eylem olarak bir olma şartı aranmadan ortak sesler kafiyelenmiştir. Çoğu zaman redifler de kafiye olarak kullanılmıştır.

Hüdâyî şiirlerinde hem aruz hem de hece vezni kullanmıştır. Aruzla yazdığı şiirlerin çoğunda ortadan iki eşit parçaya bölünebilen bahirlere yer vermiştir.

Dîvân'da kullanılan aruz kalıpları şu şekilde sıralanabilir:

Müstef' ilün Müstef' ilün	40 şiir
Mefâilün Mefâilün Feülün	37 şiir
Fâilâtün Fâilâtün Fâilün	30 şiir
Mefâilün Mefâilün	13 şiir
Mef'ûlü Mefâilün	13 şiir
Feilâtün (Fâilâtün) Mefâilün Feilün (Fa'lün)	10 şiir
Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün	9 şiir
Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün	5 şiir
Feilâtün Feilâtün Feilün	4 şiir
Feilâtün Feilâtün Feilâtün Feilün	3 şiir

Mef'ûlü Fâilâtü Mefâîlü Fâilün	2 şiir
Müstef'ilün Feûlün Müstef'ilün Feûlün	2 şiir
Mef'ûlü Mefâîlü Mefâîlü Feûlün	1 şiir
Feûlün Feûlün Feûlün Feûl	1 şiir
Müfteilün Müfteilün Fâilün	1 şiir

Hüdâyî'nin en çok kullandığı kalıp, recez bahrinin “Müstef'ilün Müstef'ilün” kalıbıdır. En sık kullandığı ikinci kalıp ise hezec bahrinin “Mefâîlün Mefâîlün Feûlün” kalıbıdır. Dîvân'da remel ve muzârî bahirlerine de yer verildiği görülür. Şiirlerin çoğunda imâle ve zihafalara rastlanır. Hece vezninin de 7'li, 8'li, 10'lu ve 11'li kalıpları kullanılmış, 64 şiir hece vezniyle yazılmıştır.

Hüdâyî Dîvân'ı, ilk kez Sahhaf Nuri tarafından (Külliyât-ı Hüdâyî, İstanbul 1287/1870) ve ikinci kez Mehmed Gülşen tarafından (Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî, İstanbul 1338-1340/1919-1921) Osmanlı Türkçesiyle basılmıştır. Daha sonra Kemaleddin Şenocak (Kutbü'l Ârifin Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî, İstanbul 1970) ve Ziver Tezeren (Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî Dîvânı II, İstanbul 1985) tarafından günümüz Türkçesiyle basılmıştır. Dîvân ile ilgili bir de yüksek lisans çalışması yapılmıştır.¹²³

Muhteva çalışmamızı şekillendiren ana kaynak Mustafa Tatcı ve Musa Yıldız tarafından hazırlanan “Dîvân-ı İlahiyât” adlı eser olmuştur.¹²⁴ Çalışmamızda kullandığımız Dîvân'daki nazım tür ve şekilleri ve bunların sıra numaraları verilirken

¹²³ Sibel Öner, **Aziz Mahmud Hüdâyî Divânı'nın Halk Edebiyatı ve Metaforik Anlatım Bakımından Değerlendirilmesi**, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.

¹²⁴ Aziz Mahmud Hüdâyî, **Divân-ı İlahiyât** (Tıpkıbasım ve Çeviriyazı), Haz. Mustafa Tatcı, Musa Yıldız, Pamuk Yay, İstanbul 2005.

hazırlanan bu eser dikkate alınmıştır. Muhteva incelemesi yapılırken ele alınan beyitlerin yeri parantez içinde belirtilmiştir. İlk sayı beyitin kaçınıcı şiir içinde yer aldığı gösterirken, diğer sayı beyit numarasını vermektedir.

Hüdâyî Dîvân'ının Türkiye ve dünya kütüphanelerinde pek çok nüshası bulunmaktadır.¹²⁵

---

¹²⁵ Hüdâyî Divânı'nın Türkiye ve dünya kütüphanelerinde bulunan nüshalarına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Aziz Mahmud Hüdâyî, **Divân-ı İlahiyât** (Tıpkıbasım ve Çeviriyazı), Haz. Mustafa Tatcı, Musa Yıldız, Pamuk Yay, İstanbul 2005, s.16.

İKİNCİ BÖLÜM

AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ DÎVÂN'INDA DİN VE TASAVVUF

I. DİN

Mutasavvıf bir şair olan Aziz Mahmud Hüdâyî, sanatını insanları irşat etmek için bir araç olarak görmüştür. Bu nedenle Dîvân'da yer alan şiirlerin mevzuunu, umumiyetle din ve tasavvufa ait temel konular teşkil etmektedir. Dinin hükümlerine son derece bağlı ve aynı zamanda Ehl-i Sünnet düşüncesinin sağlam bir takipçisi olan Hüdâyî, dine ve tasavvufa dair görüşlerini ortaya koyarken insanlar tarafından yanlış anlaşılabilir beyan ve tavırlardan uzak durmuş, kaleme aldığı bütün şiirlerinde dinin temel esaslarına daima sadık kalmıştır.

1. İTİKAT

1.1. ALLAH

Hüdâyî Dîvânı'nın neredeyse tamamına hâkim olan ağırlıklı tema tevhiddir. Edebî ıstılah olarak tevhid, Allah Teâlâ'nın varlığından, birliğinden; eşi ve benzeri olmadığından, isimlerinden, sıfatlarından, kudretinin tecellisinden bahseden eserler için kullanılan bir tabirdir.¹²⁶

---

¹²⁶ Cem Dilçin, **a.g.e.**, s.251.

Hüdâyî şiirlerinde çeşitli vesilelerle Allah'ın isim ve sıfatlarına yer verir, İslam'ın temel esası olan tevhid inancının önemine işaret eder. İnanç bakımından tevhid, Allah'ın bir ve eşsiz oluşunu, O'nun kudretinin sonsuzluğunu, kâinatta O'ndan başka müessir bulunmadığını, bütün ilimlerin O'na ait olduğunu kabul etmektir. Hüdâyî'ye göre tevhid, bütün zorlukları ortadan kaldıran ve kişiyi Hakk'a ulaştıran ruhî bir yükselişin ifadesidir:

Tevhîd ile olur her derde dermân

Hakk'a tevhîd ile ermiş erenler

Tevhîd ile olur her müşkil âsân

Hakk'a tevhîd ile ermiş erenler

(1/1)

Hüdâyî tasavvufun vahdet-i vücud ilkesine tam anlamıyla bağlıdır. Ancak, vahdet anlayışını pek açık olarak yazmaz ve bu düşünce sistemini açıklamakta ölçülü davranır. Allah'ın isim ve sıfatlarını şeriat kurallarına uygun bir anlayışla ele alır.

Allah birdir, eşi ve benzeri yoktur. O, mû'cid-i mutlaktır, yoktan var edicidir. Allah her şeyi bilendir, her şeyi gören ve işitendir.

Ne Sübhân'sın şerîkin yok ilâhî

Ne Sultansın vezîrin yok ilâhî

(233/1)

Bu mahlûkâtı yoktan var kıldın

Kemâl-i kudretin izhâr kıldın

(233/3)

Ey ‘Alīm ü Ḥabīr olan Mevlā

Ey Semī’ ü Basīr olan Mevlā

(Kit.3)

Hüdâyî Allah’ı emsalsiz yüce bir padişaha benzetir. Allah “Padişah’tır”, “Sultan’dır”, “Padişah-ı bî-zevâl’dir”. Şair bu isim ve sıfatlar vasıtasıyla Allah’ın gücünü somut bir biçimde anlatmaya çalışır. Her türlü lütuf ve iyiliğin O’nun yüce zâtından olduğunu şöyle dile getirir:

Ey pādīşāh-ı bī-vezīr

İhsān ceñābıñdan seniñ

Ey bī-şebīh ü bī-nazīr

İhsān ceñābıñdan seniñ

(5/1)

Allah, hiçbir şeye muhtaç değildir. Yarattılan her şey ise her zaman O’na muhtaçtır. Bütün yaratılmışlar O’nun lütfundan bir eserdir. O’nun lütfu sonsuzdur.

Seniñdir kudret ü kuvvet

Arada ğayrılar ālet

Bulunmaz luṭfuña ğāyet

Şükür yā Rabbi yā Rabbi

(37/5)

Cümle mevcūdāta sen verdin ḥayāt

Luṭfuñ ile oldu cümle kâināt

Yine mü’min kullara sen ver sebāt

Yâ ilāhī sen ‘ināyet et meded

(Kit. 40)

Allah'ın zâtını idrak mümkün olmadığı için, şair, insanları O'nun nimetlerini düşünmeye sevk eder ve bütün kâinata Allah'ın varlığının işaretlerini bulmanın mümkün olduğunu dile getirir:

Ey kıtreyi 'ummân eden

Ey nuḫfeyi insân eden

Ey derdlere dermân eden

Senden meded senden meded

(73/3)

Nedir bu ellerle ayak

Nedir bu dillerle dudak

Aç gözün ibret ile bak

'Âlem temâşâ-gâh imiş

(Kıt. 2)

Bütün bitkilerle ağaçlar kalem, denizler mürekkep olsa, Allah'ın nimetlerini yazmaya yetmez. Çünkü O'nun ihsânı nihayetsizdir.

Ḳalem olsa nebâtât ile eṣcâr

Mürekkeb olsa deryâlarla enhâr

Yazılmaz ni'met-i Sulṭân-ı Ğaffâr

Gör e luḫfunu ol Rabb ü Kerîm 'iñ¹²⁷

(202/2)

---

¹²⁷ Bkz. Lokman, 31/27.

Kul âcizdir, zayıftır, hata ve günahları çoktur. Fakat bütün bunlar, Allah'ın lütuf ve keremine sığınmaya, O'ndan yardım dilemeye engel değildir. Kulun günahları ne kadar çok olursa olsun, Allah'ın rahmet ve fazlını geçemez.

*Ḥatā ile eğer zenb etse insān
Efendim luṭf ile iḥsān seniñdir
Ḳuluñ işi sehv ü ğaflet ü nisyān
Efendim luṭf ile iḥsān seniñdir*

(171/1)

*Ḳuluñ cürmü ne deñlü olsa ger çok
Değildir raḥmet ü ğufrānından artuk
‘Aṭā vü fazl u cūduñ ğāyeti yok
Ḥatā ḳuldan ‘aṭā senden efendi*

(182/3)

Allah kerem sahibidir ve cömerttir. Rahmeti sonsuzdur. O, merhamet eden ve koruyandır. Ayıpları gizleyen, kalpleri ıslah eden ve günahları affedendir.

*Raḥmeti bî-ḥad Raḥmān'ım
Kerem senden iḥsān senden
Esirgeyici sultānım
Kerem senden iḥsān senden*

(203/1)

*Yüz urduḳ saña ey Settārü'l-‘uyüb
Seniñ elindedir ıslāḥ-ı ḳulüb
Ente'l-Kerīm ente Ğaffārü'z-zünüb
Efendim sultānım estagfiru'llāh*

(222/3)

Allah'ın lütfuyla hidayete ermeyi dileyen Hüdâyî, O'nun doğru yolu göstermediklerine yol gösterecek başka kimsenin bulunmadığını şöyle ifade eder:

O sultandır eden kulların irşād

Men lem yehdi'llāhu mālehū min hād¹²⁸

Göñül kaşrın ede luṭf ile ābād

El-hamdü li'llāh eş-şükrü li'llāh

(170/2)

Kul, hiçbir zaman Allah'ın rahmetinden ümidini kesmemeli, daima O'nun rahmeti ve inayetini niyaz etmelidir. Çünkü insanı dünya ve ahirette mutluluğa eriştirecek tek şey Allah'ın yardımındır.

Kemāl-i luṭf u iḥsānından Allāh

Dedi Lā taknetū min rahmeti'llāh

(187/1)

Olagör rahmet ümmidinde dā'im

Bu mā'nādan eğer oldunsa āgāh

(187/2)

Sermāye-i sa'adet Haḫ'dan 'ināyet ancak

Varlık taşarruf anıñ gayrısı ālet ancak

(133/1)

Hüdâyî şiirlerinde Allah'ın sıfatlarına ve Esmâ-i Hüsnâ'ya sıkça yer verir. “ el- Esmâü'l-Hüsnâ” Arapça sıfat tamlaması olup “en güzel isimler” manasına

---

¹²⁸ Bkz. Rad, 13/33.

gelmektedir. Fakat buradaki güzellik bir gerçeği vurgulamakta olup Allah'ın güzel olmayan bir isminden söz edilemez. İlahî isimlerin gzellekle nitelendirilmesi; Esmâ-i Hüsnâ'nın Allah hakkında yücelik ve aşkınlık ifade etmesi ve kullarda saygı hissi uyandırması, zikir ve duada kullanımları hâlinde kabule vesile olması, kalplere huzur ve skn vermesi, lütuf ve rahmet ümidi telkin etmesi gibi sebeplere dayanır.¹²⁹

Konunun önemine binâen edebiyatımızda bir tür olarak gelişen "Esmâ-i Hüsnâ"¹³⁰ ile ilgili olarak birçok manzum ve mensur eser kaleme alınmıştır.¹³¹

İstılah olarak 'Esmâ-i Hüsnâ' ile Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde geçen Allah'ın 99 ismi kastedilmektedir. Esmâ-i Hüsnâ, Kur'an-ı Kerim'de dört yerde geçmekte ve bir ayette şöyle buyrulmaktadır: "O, yaratan, var eden, şekil veren Allah'tır. En güzel isimler O'nundur. Göklerde ve yerde olanlar O'nun şanıyı yceltmektedirler. O, galiptir, hikmet sahibidir."¹³²

---

¹²⁹ Bekir Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1995, C. XI, s.404.

¹³⁰ Türk edebiyatında Esmâ-i Hüsnâ türünün yeri hakkında bkz. Halil İbrahim Şener, **Türk Edebiyatında Manzum Esmâ-i Hsnâlar**, Doktora tezi, İzmir 1985.

¹³¹ Esmâ-i Hüsnâ ile ilgili eserler hakkında geniş bilgi için bkz. Bekir Topaloğlu, **a.g.m.**, s.417; Agâh Sırrı Levend, "Dinî Edebiyatımızın Başıca rnleri", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, Ankara 1972, s.50.

¹³² Bkz. Haşr, 59/24.

Hüdâyî Dîvânı'nda yer alan Esmâ-i Hüsnâ ve sıfatlardan bazıları şunlardır:

Allah

Yüce Yaraticının Zât ismi olması dolayısıyla, bütün güzel isimlerin ve sıfatların ifade ettiği anlamları da içerir. Allah ismi; bir olan, hiçbir eşi, ortağı ve benzeri olmayan Yüce Varlığa işaret eder.¹³³

N'eyleyeyin dünyâyı

Baňa Allâh'ım gerek

Gerekmez mâsivâyı

Baňa Allâh'ım gerek

(38/1)

Ahad

Ahad, Allah'ın zâtındaki Bir'liği ifade eder.¹³⁴ Bütün isimlerden, sıfatlardan ve nispetlerden hâsıl olan çokluk söz konusu olmaksızın sırf Allah'ın zâtının ismidir.

Ey Vâhid ü Ferd ü Aḥad

Senden saña şıgırırın

Ey Kâdir ü Hayy ü Ebed

Senden saña şıgırırın

(95/1)

---

¹³³ Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yay, istanbul 2005, s.50.

¹³⁴ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.184.

Bârî

Sözlükte yaratan, yaratıcı¹³⁵ anlamına gelen Bârî, her şeyi en mükemmel surette yaratan; yokluktan varlığa çıkararak, her şeyi bir asıldan var eden Allah'ı ifade etmektedir.

Feyz-i Hağ'da buhl yok herkes velî tâlib değıl

Bî-sebeb ıslâh-ı âlem Bârî'ye vâcib değıl

(Müf. 112)

Gaffâr

Gaffâr, çok örten ve perdeleyen manasında Allah'ın sıfatlarından biridir. Çok bağışlayıcı ve mağfireti bol olan Allah, kullarının günahlarını affeder. Mümin ne kadar günahkâr olursa olsun Allah'ın mağfiretinden ve bağışlamasından ümidini kesmez.

Aşğ ile dolan

Arayıp bulan

Nefsini bilen

Bildi Ğaffâr'ın

(43/5)

---

¹³⁵ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara 1996, s.71.

Ganî

Sözlükte zengin, ihtiyaçsız¹³⁶ gibi anlamları olan Ganî kelimesi, zâtı ve sıfatı ile her şeyden müstağnî olan, zenginliğinin hududu ve ölçüsü bulunmayan Allah Teâlâ'yı ifade etmek için kullanılır.

Rûz u şeb yeter denî dünyâyı gör

Anı halk eden Ğanî Mevlâ'yı gör

Âkil iseñ maqşad-ı aqşâyı gör

Ƙo sivâyı maţlab-ı a'lâyı gör

(20/1)

Hak

Hak kelimesi sözlükte gerçek, doğru¹³⁷ manasına gelir. Allah'ın isimlerinden biri olarak Hak, mevcûdiyeti hakîkî olan, varlığı hiç değişmeden duran, hakkı ortaya çıkaran anlamlarını ifade eder.

Gerçek seven cânânını

Verir tenini cânını

Derd odur ki dermânını

Ƙağ'dan gayrı bilmez ola

(32/6)

---

¹³⁶ Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s.224.

¹³⁷ Ferit Devellioğlu, a.g.e, s.314.

Hâlık

Hâlık, her şeyi yaratan, yoktan var eden¹³⁸ Allah anlamına gelir. Aşağıdaki dörtlükte, bizi yaratan, hidayete erdiren, bedenlere sıhhat, gönüllere huzur veren Yüce Yaratıcıya hamd ve sena edilmektedir.

*Bizi insan edüben eyledi ehl-i İslām
Hâlık'ın ni'metine hamd ü senā eyleyelim
Kālība şihhat ü hem kalbe safā verdi tamām
Hâlık'ın luḫfuna gel hamd ü senā eyleyelim*
(195/1)

Hayy

Sözlükte diri, canlı¹³⁹ anlamına gelen Hayy kelimesi, ezeli hayat sahibi olan Allah'ı anlatır. Hayy ismi bizatihi hayatın kaynağıdır. Bütün mahlûkat yaşamını Allah'ın Hayy isminden gelen feyiz ile sürdürmektedir.

*Oı Kâdir ü Hayy u vedūd
Âlemlere verdi vücūd
Etdi zuhūr âsâr-ı cūd
Eş-şükrü li'llâhi'r-Raḫīm*
(209/2)

---

¹³⁸ Ferit Devellioğlu, a.g.e, s.318.

¹³⁹ Ferit Devellioğlu, a.g.e, s.349.

Kadîm

Kadîm, varlığının evveli, başlangıcı olmayan¹⁴⁰ anlamına gelir. Allah Teâlâ'nın zâtına ait sıfatlarındandır. Allah, kadîm zâtı ile vardır. O'ndan başka her şey, O'nun yaratması ile yokluktan varlığa gelmiştir.

Luṭf u iḥsânına gâyet mi var ey Hayy ü Ḳadîm

Yine rahmetle nazar et bize ey Rabb-ı Kerîm

Bu Hüdâyi kuluña eylediñ iḥsân-ı azîm

Ḥâlîk'in ni'metine ḥamd ü senâ eyleyelim

(195/3)

Kâdir

Kâdir, sonsuz kudret sahibi¹⁴¹ olan Allah'ı ifade eder. O'nun kudreti tamdır. O, kudretine acz bulaşmayan, hikmetin gereğine göre istediğini yapandır. Her şeyin Allah'tan olduğunu bilen şair, derdinin dermanını da yine O'ndan beklemektedir.

Ola Hüdâyi'ye atâ

Cân sem'ine ere nidâ

Derdin veren Ḳâdir Ḥudâ

Bir gün vere dermânımız

(3/5)

Kerîm

Kerîm kelimesi çok cömert, istemeden veren, vesilesiz ihsan eden Allah anlamında kullanılır. İnsanı var eden ve kendi başına elde etmeye asla güç

---

¹⁴⁰ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.**, s.336.

¹⁴¹ Ferit Devellioğlu, **a.g.e.**, s.479.

yetiremeyeceği üstün nimetleri ona bağışlayan son derece cömert olan Yüce Allah'tır.

Hâki insân eden sensin

Ehl-i imân eden sensin

Luḡfu iḥsân eden sensin

Kerîm Allâh Raḥîm Allâh

(232/6)

Müsteân

Müsteân, kendisinden yardım beklenen ve kendisine ihtiyaç duyulan¹⁴² anlamında Allah'ın sıfatlarından. Büyük bir acz içinde yaratılan insan, ancak Allah'ın lütfu ve rahmeti sayesinde yaşamını sürdürebilir. Yalnız insan değil bütün kâinat Allah'tan yardım diler, O'na sığınır.

Senden hidâyet isteriz

Luḡfu 'inâyet isteriz

Bâkî sa'âdet isteriz

Yâ Müste'ân u yâ Kerîm

(198/2)

Rab

Sözlükte terbiye eden, doyuran, yetiştiren¹⁴³ gibi anlamlara gelen Arapça bir kelimedir. Terim olarak Rab, varlıklar âlemini yaratan, onları maddî ve manevî

---

¹⁴² Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, s.746.

¹⁴³ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.506.

olgunluğa eriştiren, terbiye ederek geliştiren, terbiyenin bütün gereklerine mâlik olan Allah anlamına gelir. Rab kelimesi, ıslah eden, üzerinde tasarrufta bulunan, kemale erdiren, itaat edilen, üstünlüğü kabul edilen gibi anlamları da içinde barındırır. Rab ismi, ancak Allah'a mahsustur. Allah'tan başka varlıklar için, bir Şeye izâfe edilmeden kullanılamaz.¹⁴⁴

Cihânı var eden sensin yoğu izhâr eden sensin

Seniñ her Şun'uña yâ Rab bakılsa özge hikmettir

(18/2)

Rahmân

Çok acıyan, çok seven¹⁴⁵ manasındaki Rahmân, Arapça bir kelimedir. Acımak, esirgemek, Őefkat göstermek, affetmek anlamlarına gelir. Rahmeti her Şeyi kuşatmış olan, bütün yaratılmışlar hakkında hayır ve güzellik dileyen, inanan ve inanmayan ayrımı yapmaksızın herkese sonsuz nimetler veren Allah'ı ifade etmek için kullanılır.

talım kul le'imdir

Efendisi Kerim'dir

Adın Raĥmân Raĥim'dir

Kerem eyle yâ Mevlâ

(97/3)

---

¹⁴⁴ **Dini Kavramlar Szliğ**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2006, s.541.

¹⁴⁵ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.509.

Samed

Samed sözlükte hiç kimseye, hiçbir şeye muhtaç olmayan¹⁴⁶ anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Allah, zeval bulmayan ve Bâkî olan, herkesin ve her şeyin muhtaç olduğu; isteklerin, muratların verilmesi, sıkıntıların giderilmesi için müracaat edilen yegâne mercidir.

Ey Vâhid ü Ferd ü Samed

Senden meded senden meded

Ey Lem yekun küfven Ahad¹⁴⁷

Senden meded senden meded

(73/1)

Allah Teâlâ ile ilgili diğer kullanımlar:

Hû

Arapça O anlamındaki Hû ifadesi, ilahî isimlerden biridir. Hû, Allah'ın zâtını ifade eden, mutlak gayb olan hüviyetidir.¹⁴⁸

Ġayra Hüdâyî meyli kes

Mevlâ yeter bâkî heves

Zikrini Hakk'ın her nefes

İ'lân ederler Hû ile

(8/10)

---

¹⁴⁶ Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, s.918.

¹⁴⁷ Bkz. İhlas, 112/4.

¹⁴⁸ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.284.

Hudâ

Doğru yolu gösteren, hidayete erdiren Allah anlamında kullanılan Farsça bir kelimedir. Hüdâyî, Hakk'a ulaşmak için tevhid ehline hizmet etmek ve bizzat ehl-i tevhid olmak gerektiğini şu şekilde dile getirmektedir:

Bulmak ister iseñ eğer Hudâyı

Ehl-i tevhîde hizmet et Hüdâyî

Yola çeken odur bây u gedâyı

Hakk'a tevhid ile ermiş erenler

(1/5)

Mevlâ

Sözlükte dost, sahip, malik, efendi¹⁴⁹ anlamlarına gelen kelime, kendi yolunda olanların dostu, yar ve yardımcısı olan Allah'ı ifade eder.

Uşâtı rahmetiñ zeyli bürürken

Çapına ağlayıp yüzler sürerken

Kime yalvaralar yâ sen dururken

Yine ancağ kerem Mevlâ seniñdir

(14/3)

Diğer: Āhir (193/6), Alīm (Kıt.3), Aliyy (158/1), Azīm (158/1), Azīz (158/1), Basīr (Kıt.3), Bâtın (193/6), (200/4), Cevād (158/1), Ebed (95/1), Evvel (193/6), Gafūr (193/5), Habīr (Kıt.3), Hakīm (158/1), Hâzır (200/4), Kavī (Kıt.3), Kayyūm (Kıt.1), Mucīb(27/5), Muhsin (Kıt.30), Mün'im (Kıt.30), Rahim (5/5), (97/3),

---

¹⁴⁹ Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s.432.

(171/2), (198/1), (232/1), Raūf (158/1), Semī (Kıt. 3), Sübhān (233), Vāhid (73/1), (208/5), Vedūd (193/7), (209/2), Zāhir (193/6), (200/4).

1.2. MELEKLER

Meleklerle iman, İslam dininin temel inanç esaslarından biridir. Melekler nurdan yaratılmış olup hiç günah işlemezler ve Allah'a itaatten ayrılmazlar. Erkeklik ve dişilikleri yoktur. Yemekten, içmekten, doğup doğurmaktan uzaktırlar. Değişik şekillere girmeye kabiliyetlidirler. Meleklerin bazıları daima ibadet ve zikirle meşguldür. Bunun dışında farklı görevleri olan sayısız melek bulunmaktadır.¹⁵⁰

Hüdâyî Dîvân'ında melekleri ifade etmek için, melek kelimesinin yanı sıra “ferişte” kelimesi zikredilmiştir.

Ne hūy ile kişi olsa sirişte

Komaz ol hūyun olsa rişte rişte

Feleklerde meleklerle uçarsa

Ne mümkündür ki dîv ola firişte

(Kıt. 31)

Hüdâyî'ye göre en üstün ilim, mârifetullah ilmi (insanı Allah'a yaklaştıran ilim) dir. İlimde asıl amaç Allah'a vuslattır. Allah'ın Celal ve Cemal tecellilerini müşahede sayesinde O'na tam ve küllî yakınlık sağlayan âlimler, her şeye Hakk'ın nuru ile bakıp başkalarının göremediğini görürler. Hüdâyî de ilimde bu dereceye yükselenlerin mertebesini meleklerin fevkinde görür.

---

¹⁵⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, **Büyük İslam İlmihâli**, Akçağ Yay, Ankara 1996, s.29.

Bir kapıya mülâzım ol

Dün gün Hüdâyî kâ'im ol

Bir özge ilme âlim ol

Melek anı bilmez ola

(32/9)

Allah'ın lütfu ve ihsanı öyle büyüktür ki, bütün insanlar ve melekler bir araya gelseler O'nun bahşettiği nimetleri saymakta aciz kalırlar.

Fa'z l u ihsânı Hâk'ın ihsâyâ kâbil mi aceb

Add için cem' olsa ger ins ü melek şâh u gedâ

(216/2)

1.2.1. Cebrâil

Dört büyük melekten yalnızca Cebrâil (a.s)'in adı Dîvân'da zikredilmektedir. Cebrâil (a.s) için, peygamberlere vahiy getirmekle görevli olan melek¹⁵¹ anlamında Cibrîl ve Rûhu'l-emîn ifadeleri de kullanılmıştır.

Dîvân'da Cebrâil (Rûhu'l-emîn), Peygamber Efendimiz'in Mirâc'a çıkışı sebebiyle zikredilir. Mirâc'da Cebrâil (a.s) Sidretü'l-Müntehâ'dan ileri gidemez, görevi burada son bulur. Peygamberimiz buradan ilerisine yalnız devam eder.

Arş-ı a'zam cilvegâh iken sana

Seyrine Sidre ola mı müntehâ

(145/3)

---

¹⁵¹ Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yay., İstanbul 2007, s. 470.

Lev denevtü deyicek Rūhu'l-emîn

Sen revân olduñ pes ey Hayrū'l-verā

(145/4)

Hüdâyî aşağıdaki beyitlerde, Peygamber Efendimiz ve ashabında temayüz eden nuru gören ve bunun hakikatini öğrenmek isteyen Cebrâil (a.s) ile Allah Teâlâ arasında geçen şu konuşmaya yer verir.

Görüp dört nūru Cibrīl-i mūkerrem

Var ortasında hem bir nūr-ı a'zam

Dedi yā Rab nedir bu peñç envār

Diledi olmak anlardan haberdār

Dedi Cebrāil'e ol Rabb-i Ekrem

Muḥammed nūrudur ol nūr-ı a'zam

O dört envār dahi o dört velīdir

Ebū Bekr ü Ömer Osman Alī'dir

(Kit. 43)

1.3. PEYGAMBERLER

Edebiyatımızda, değişik isimler altında birçok “kısas-ı enbiyâ” kitabı kaleme alınmıştır. “Kısas-ı enbiyâ”, peygamberlerin hayatları, menkıbeleri ve kişiliklerini anlatan eserler için kullanılan bir tabirdir.¹⁵² Peygamberlerin kıssalarına ait bilgiler,

¹⁵² İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yay, İstanbul 2007, s.271.

İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren birçok dinî, didaktik eserler ile tefsirlerde bölümler hâlinde yer alırken IX. yüzyıldan itibaren müstakil kısas-ı enbiyâ kitapları kaleme alınmaya başlanmıştır.

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin şiirlerinde kıssalarına telmih yapılmak suretiyle birçok peygamberin ismi anılmaktadır. Dîvân'da peygamberleri ifade etmek için “peygamber, nebî, enbiyâ, resûl ve mürselîn” kavramları kullanılmıştır.

Peygamber, Allah'ın emirlerini insanlara bildiren elçi anlamına gelir. Dîvân'da, fâni dünyaya gönül verilmemesi gerektiğini, Allah'ın sevgili dostlarının bile ölümü tadararak bu dünyadan ayrıldığını konu alan bir dörtlükte peygamber kavramına şu şekilde yer verilmiştir:

Hüdâyî n'oldu bu deñlü peygamber

Ḳanı Ömer Osman Bū Bekr ü Ḥaydar

Ḳanı Ḥabîbu'llah Sıddîk-i ekber

Bunda gelen gider bir cân eğlenmez

(39/7)

Nebî, Allah tarafından kendisine vahyolunan¹⁵³ peygamber demektir. Nebî'nin çoğulu “enbiyâ”dır. Dîvân'da daha çok enbiyâ kelimesine yer verilmiştir.

Gerçek mutluluğa ermek isteyen kişi peygamberlerin yoluna tâbi olmalı ve onların izinden gitmelidir.

---

¹⁵³ Şemseddin Sami, a.g.e, s.1454.

Nebîler gerçi halkı davet edip

Ķamusu ettiler irşād-ı ümmet

(146/4)

Bu fenā bağında bir bâķi sa'ādet isteyen

Enbiyā vü evliyā isrine kılsın iķtidā

(216/3)

Ĥāb-ı ğafletten aç gözünü uyan

Devlete erdi enbiyāya uyan

Olma ĥod-bīn gör Ĥudā'yı hemān

Hāy nefsim seni nic'eyleyeyin

(85/5)

Resûl kelimesi de peygamber, elçi¹⁵⁴ anlamına gelir. Nebî'den farkı sahib-i kitab (Allah tarafından kendisine kitap gönderilmiş) olmasıdır. Resûl kelimesi Dîvân'da umumiyetle Peygamber Efendimizi ifade etmek için kullanılır.

Resûl'üñ sünnetin tutmaķ ĥaķiķat yoluna gitmek

Sarāy-ı vaĥdete yitmek ne devlet ne sa'ādettir

(18/4)

Resûl'üñ verdiği ĥaber

Günden güne zuhûr eder

Ĥutdu dünyâyı ser-te-ser

Zulüm deyü ağlar var mı

(148/2)

---

¹⁵⁴ Ferit Devellioğlu, a.g.e, s.888.

Mürsel, peygamber anlamına gelir. Çoğulu “mürselîn”dir. Hz. Muhammed “bütün peygamberlerin başı, evveli” olarak nitelendirilirken mürselîn kavramına yer verilmiştir.

Şadr-ı cemî' mürselîn

Sensin yâ Resûla'llâh

Raḥmeten li'l-âlemin

Sensin yâ Resûla'llâh

(36/1)

1.3.1. Hz. Âdem

Allah'ın yarattığı ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem “Ebü'l-Beşer” (İnsanlığın Babası) sıfatıyla anılır. Hüdâyî, Hz. Âdem'in bu özelliğine dikkat çekerek aslında bütün insanlığın bir atadan geldiğini belirtir. Böyle iken insanlar arasındaki ikiliklerin, ayrılıkların, üstün veya aşağı olma durumlarının nasıl ortaya çıktığını sorgular ve insanları bunun hikmetleri üzerinde düşündürmeyi amaçlar. Nitekim aşağıdaki ifadeler bunu belirtmektedir:

Ḳamunuñ aşlı ḥod Âdem'le Havvâ

Yâ niçün ba'zî ednâ ba'zî a'lâ

Hüdâyî ḳanden oldu bunca eşyâ

Bu âlemlerle bu iller nedendir

(52/9)

Hz. Âdem'in Dîvân'da zikredilme sebeplerinden birisi de, yasak ağacın meyvesinden yemeleri nedeniyle Hz. Havvâ ile birlikte cennetten çıkarılmış olmalarıdır.

Âdem ü Havvâ cennetten

Ayrı düşdüler ni'metten

Biz dağı derd ü hasretten

Ağlayalım seniñ ile

(67/2)

Dünyanın fâniliğini konu alan bir dörtlükte de yine Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'dan bahsedilir.

Ƙanı Âdem Ƙanı Havvâ

Ƙanı Muğammed Muğtafâ

Bu fâniden umma vefâ

Aç gözüñ ğafletten uyan

(167/2)

Genel anlamda bütün insanlığı ifade etmek için benî- Âdem (âdemoğulları) kavramı kullanılmıştır.

Hudâyâ cümle-i 'âlem

Saña 'âşık seni özler

Melek cinn ü benî-Âdem

Sana 'âşık seni özler

(45/1)

1.3.2. Hz. Nûh

Hz. Nûh ömrünün uzunluğu sebebiyle Dîvân'daki bazı şiirlerde yer alır. Bir kimsenin ömrü Nûh Peygamber kadar uzun olsa ve o kimse ömrü boyunca Allah'ın verdiği nimetler için şükretse yine de yeterince şükretmiş olmaz.

Senden durur cism ile rūḥ
Sendendir envā'-ı fütūḥ
Yetmez nice biñ ömr-i Nūḥ
Yā Rab nice şükredelim
(172/3)

İnsanın ömrü Hz. Nuh'un yaşamı kadar uzun olsa da sonuçta ölüm kaçınılmazdır.

Ger verilse bir kişiye ömr-i Nūḥ
Hāsıl olsa ana envā'-ı fütūḥ
Menzilidir ākibet tahte't-turāb
Kimseye bāḳī değildir bu harāb
(Kit. 36)

1.3.3. Hz. İbrahim

Kavmini putlara tapmaktan uzaklaştırmaya çalışan ve Allah'a imana davet eden Hz. İbrahim, bu konuda Bâbil hükümdarı Nemrut ile mücadele eder. Nemrut onu cezalandırmak için büyük bir ateşe atar. Hz. İbrahim ateşe atıldığı sırada Cebrail (a.s) gelir ve ona hâcetini sorar. Hz. İbrahim : “Ben Allah'ın kuluyum; hâcetim O'nadır, sana değildir. Allah ne dilerse yapsın” şeklinde cevap verir. Bu olaydan sonra Hz. İbrahim'e Allah'ın dostu anlamında “Halîlullâh” denilir.¹⁵⁵ Dîvân'da Nemrut tarafından ateşe atılması, ateşin Allah tarafından gülşene çevrilmesi hadisesine telmihte bulunulur ve Hz. İbrahim “Halîl” ismiyle anılır.

---

¹⁵⁵ İskender Pala, a.g.e., s.225.

Ḥabīb'e emriñ ile ḥısn olup ğar

Ḥalîl'e Gülşen oldu şiddet-i nâr¹⁵⁶

Za'îfiñ eyleseñ derdine tîmar

Ne var ey derdlere dermân eden dost

(112/4)

Hz. İbrahim, başka bir beyitte Hz. Muhammed (s.a.v)'in cediti olarak yine “Halîl” ismiyle zikredilir.

Ḥabîbâ ger Ḥalîl olduysa ceditiñ

Sen olduñ kuṭb-ı eflâk-ı muḥabbet

(146/7)

1.3.4. Hz. İsmâil

Hz. İsmâil, babası Hz. İbrahim tarafından kurban edilmek istenmesi ve bu istek karşısında büyük bir teslîmiyet göstermesi ile anılır.

Her kim dilerse bula yâr

Varlığını eyler nişâr

Cânın verir İsmâ'il var

Ḳurbâna ermek isteyen

(128/6)

1.3.5. Hz. Yâkûb

Hz. Yâkûb, oğlu Yûsuf'un ayrılığında duyduğu büyük üzüntü nedeniyle gam ve hüznün sembolü olarak beyitlerde yer almıştır.

---

¹⁵⁶ Bkz. Enbiya, 21/69.

Eyyüb'a dermân eyleyip Yâkûb'u nâlân eyleyip

Ƙul eylemişken Yûsuf'u Mıŝr eline sulţân eden

(48/2)

Hız. Yâkûb'un oğlu Yûsuf'a daha fazla ilgi göstermesi, diğer kardeşlerin onu kıskanmasına sebep olur. Kardeşleri babalarından ayırmak istedikleri Yûsuf'u yok etmeye karar verir ve onu çölde bir kuyuya atarlar. Dîvân'da bu olaya telmih yapılırken Hız. Yâkûb "Pîr-i Ken'ân" ismiyle anılır.

Şayd ederken hümâ-yı irfânı

Uçdu ol şâhbâz-ı sultânî

Yûsuf'u çâha atdı ihvânı

Ƙodu hasretde Pîr-i Ken'ân'ı

Neylediñ Muştafâ'yı ey fânî

Ƙande gitdi Muğammed'im Ƙanı

(71/1)

1.3.6. Hız. Yûsuf

Hız. Yûsuf, Hız. Yâkûb'un on iki oğlundan biridir. Yûsuf, babasının kendisine olan ilgisini kıskanan kardeşleri tarafından kuyuya atılır. Babalarına "Onu kurt yedi" diyerek yalan söyleyen kardeşleri bir süre sonra geri dönüp Yûsuf'u bir kervana köle olarak satarlar. Evinden ve babasından ayrı kaldığı uzun yıllar boyunca pek çok sıkıntı çeken Hız. Yûsuf, sonunda Mısır'a sultan olur, babasına kavuşur ve kardeşlerini affeder.¹⁵⁷ Hak âşıkları da Yûsuf gibi çile çekmeli, dert ve mihnete katlanmalı, ayrılık ateşiyle yanmalı ki sonunda dilediğini elde edebilmelidir.

---

¹⁵⁷ Bkz. Yusuf, 12/ 4-100.

Āşık şararıp şoldu
Biñ cān ile kul oldu
Āhir dileğin buldu
Bağ Yūsuf-ı Ken'ān'a
(106/4)

Ḳullukda hoş zahmet çeker
Derd ü belā miḥnet çeker
Yūsuf gibi firḳat çeker
Ken'ān'a ermek isteyen
(128/3)

1.3.7. Hz. Eyyûb

Allah tarafından kendisine pek çok nimet bahşedilen Hz. Eyyûb oldukça zengindi. Kendisine verilen nimetlere ibadetle mukabelede bulunurdu. Allah Teâlâ verdiği nimetlerle onu imtihan etmek istedi. Hz. Eyyûb önce malını ve mülkünü kaybetti. Sonra evlatlarının hepsi öldü. En sonunda kendisi amansız bir hastalığa yakalandı, vücudunda yaralar açıldı, o yine sabretti. Sonunda Allah ona merhamet etti. Allah'ın emriyle ayağını yere vurdu. Oradan çıkan sudan içti ve onunla yıkandı, yaralarından kurtuldu. Böylece sabır imtihanını kazanan Hz. Eyyûb'a, Allah yeniden mal-mülk ve evlat verdi, onu bütün dertlerinden kurtardı. Bundan sonra Hz. Eyyûb insanlar arsında sabrın timsâli olarak anıldı.¹⁵⁸ Hüdâyî de onu sabır örneği olarak zikreder. Kendisinde Hz. Eyyûb kadar sabır olmadığı için duyduğu üzüntüyü dile

---

¹⁵⁸ Agâh Sırrı Levend, *Divân Edebiyatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, s.116.

getirir. Ancak, Allah'ın fazlı ve rahmetinden ümidini kesmediğini de şöyle ifade eder:

Ƙanı Eyyüb gibi bir şabra fâķat
Yâ İsmâ'il-veş ķurbâna cür'et
Meğer kim edersin fazlınla rahmet
Seniñdir ķul seniñdir ģükm efendi
(17/4)

Cânına çok cebr eylesin
Cismın ana ķabr eylesin
Eyyüb-veş şabr eylesin
Dermâna ermek isteyen
(128/2)

1.3.8.Hz. Mûsâ

Hz. Mûsâ, ailesiyle birlikte Mısır'a dönmek için yola çıktığı zaman Tûr-ı Sîna'ya yaklaştığında gerçekleşen bir mucize nedeniyle Dîvân'da zikredilir. Mısır'a dönerken çok şiddetli bir rüzgâr ve yağmurla karşılaşan Hz. Mûsâ yolunu şaşırır. Bu sırada uzakta bir ateş görür ve oraya yaklaşır. Ateşin bir ağaç tepesinde olduğunu görünce korkarak geri dönmek ister. O zaman "Ey Mûsâ! Ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım!" diye bir nida işitir. Mûsâ hemen secdeye varır. O sırada ikinci bir hitap daha gelir: "Ey Mûsâ! Muhakkak ki ben, senin Rabbinim; haydi nalınlarını çıkar! Çünkü sen, mukaddes vâdi Tuvâ'dasın."¹⁵⁹ Hz. Mûsâ Allah'ın hitabına mazhar olduğu sırada O'nun Zât'ını da görmeyi diler. Yüce Allah : "Sen beni göremezsin,

---

¹⁵⁹ Bkz. Tâhâ, 20/12.

fakat dağa bak, eğer benim tecellime tahammül edip durursa beni görürsün.”¹⁶⁰

buyurur. Allah dağa tecelli eder. Dağ parçalanır ve Hz. Mûsâ bayılıp düşer.

Ṭūra tecellî eyleyip diller tesellî eyleyip

*Mûsâ'ya deyip **Len terân** ol vech ile ihsân eden*

(48/3)

1.3.9. Hızır (a.s)

Peygamber veya veli olduğuna dair farklı rivayetler bulunan Hızır (a.s) âb-ı hayâtı içip ölümsüzlüğe erişmesi ve Hz. Mûsâ ile münasebetleri dolayısıyla Dîvân'da yer alır.

Rivayete göre Hızır, arkadaşı İlyas ile birlikte zulümât ülkesine âb-ı hayâtı aramaya gider. Bir pınar başında mola verirler. Hızır ellerini yıkarken yanlarında bulunan pişmiş balığa elinden bir damla su damlar. Balık canlanıp suda kaybolur. Hızır ile İlyas bu suyun âb-ı hayât olduğunu anlar, ondan kana kana içer ve ölümsüzlüğe erişirler.¹⁶¹

Dosttan yaña қanad бүкүп uçалım

Ag u қарaya бақмайıp geçelim

Ҳızır gibi âb-ı ҳайât içelim

Gel gönül dost illerine gidelim

(21/4)

---

¹⁶⁰ Bkz. A'raf, 7/143.

¹⁶¹ İskender Pala, a.g.e, s.204.

Dîvân'da Hz. Mûsâ ile Hızır'ın buluşma noktası olan "Mecma'u'l-bahreyn"den¹⁶² de bahsedilir. Hz. Mûsâ ile Hızır'ın buluşması, çok özel bir buluşmadır. Çünkü Hızır (a.s)'a Allah tarafından üstün bir ilim verilmiştir. Hz. Mûsâ Hızır (a.s) ile birlikte iken pek çok zorlukla karşılaşır, fakat onun ilminden istifade edebilmek için her türlü sıkıntıya razı olur.¹⁶³ Doğru ve faydalı ilmi bulmak isteyen kimse, Hz. Mûsâ gibi her türlü zorluğa talip olmalıdır.

O! Mecma'u'l-bahreyn olur

Mûsâ ile Hızır'ı bilir

Her kıtredede deryâ bulur

Ummâna ermek isteyen

(128/7)

1.3.10. Hz. Süleyman

Hz. Süleyman, hem peygamber hem de hükümdardır. Allah tarafından kendisine büyük bir kudret ve devlet ihsan edilmiştir. Hayvanların dilinden anlayan Hz. Süleyman, cinlere ve rüzgâra hükmetme yetkisine de sahiptir. Hz. Süleyman daha çok sahip olduğu saltanat, mal-mülk dolayısıyla Dîvân'daki şiirlere konu edilir. Hüdâyî, dünyanın fânîliğine vurgu yaparken dünyaya ait saltanatın mutlaka sona ereceğini söyler ve Süleyman mülkünü fânî saltanata örnek olarak gösterir.

Mülk-i Süleymân ile taht-ı Skender kıanı

Bildin ise bunları fânîye râğbet neden

(230/6)

---

¹⁶² Bkz. Kehf, 18/60.

¹⁶³ Bkz. Kehf, 18/ 65-82.

Âşıklar, Süleyman'ın dünya mülküne rağbet etmezler. Çünkü onların nihaî gayesi Allah'ı bilmek ve tanımak, O'na kavuşmaktır. Hakk'a vuslatı mümkün kılacak olan da ilk önce mâsivâdan geçmek ve dünyaya ait varlıklara gönül vermemektir.

Etmez seniñ 'âşıkların mülk-i Süleymân'a nazâr

Ancağ Cemâliñ nûrudur canlarına dermân eden

(55/3)

Verseler almaz Süleymân mülkünü

Ey Hüdâyî vech-i Raḥmân isteyen

(64/9)

Hz. Süleyman, ordusuyla sefere gittiği bir gün, ulaştığı bir vadide karınca beyinin “Kaçınız! Süleyman'ın askerleri sizi ezmesin” dediğini işitir. Bunun üzerine karınca beyini yanına çağırır ve onunla sohbet eder. Bey Süleyman'a bir çekirge budunu hediye eder. Süleyman'ın duası ile but bereketlenir, ordunun tamamı budun yarısı ile doyar, diğer yarısını da karıncaya geri verirler. Şiirlerde karınca âciz; Hz. Süleyman iktidar ve gücün sembolü olarak ele alınır. Dîvân'da, Hz. Süleyman'ın âciz bir varlık olarak görülen karıncadan öğüt istemesi, karıncanın da ona nasihatte bulunması olayına telmih yapılır.

Musa gibi gel Ṭūr'a

Tâ kim eresin nûra

Merdâne bağan mûra

Erişdi Süleymân'a

(106/5)

Fazilet, ileri görüşlülük, idare ve tedbir timsali olarak görülen Hz. Süleyman'ın ünlü veziri Âsaf'ın ismi de Dîvân'da zikredilmiştir.

Ṭavḳ-ı ṭâ'at bağlayıp ifrî-i nefsiñ boynuna
Âsaf-ı aḳla ri'âyet kııl Süleymânlık budur
(62/2)

1.3.11. Hz. Muhammed

Hz. Peygamber ile alakalı her biri başlı başına araştırma konusu olan bir hayli dinî-edebî tür mevcuttur. Bunlara Hz. Peygamber'in hayatını konu alan sîreler ve sîre bölümleri olup zamanla birer müstakil eser haline gelen *mevlid*, *mu'cizat*, *mi'rac*, *gazavat*, *hilye*, *şefâatname*, *esmâ-i nebî* türünden eserler örnek olarak zikredilebilir.¹⁶⁴ Hz. Muhammed'i konu alan bu dinî-edebî türlerin çokluğu, Peygamberimize duyulan sevginin edebiyatımızdaki yansıması olarak görülmektedir.

Dinî edebiyatımızın Hz. Peygamber ile alakalı olarak en fazla mahsulleri bulunan türü, Hz. Peygamber'in üstün vasıflarını anlatan ve O'nu övmek maksadıyla kaleme alınan "na't"lardır.¹⁶⁵

Hüdâyî Dîvânı'nda yer alan şiirlerden on üç tanesi Hz. Muhammed ile ilgilidir. Dîvân'daki diğer şiirlerde de Hz. Muhammed'in ahlakı, sahip olduğu üstün meziyetler ele alınmış; onun sünnetine uymanın önemine vurgu yapılmıştır.

¹⁶⁴ Âmil Çelebioğlu, **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, M.E.B. Yay., İstanbul 1998, s.264.

¹⁶⁵ "Na't" hakkında geniş bilgi için bkz. Emine Yeniterzi, **Türk Edebiyatında Na'tlar** (Antoloji), TDV Yay, Ankara 1993.

Hız. Muhammed Dîvân'da; Ahmed, Mahmûd, Mustafâ, Habib, Resûl, Resulu'llah, Fahr-i cihân, Hayrû'l-beşer, İmâmü'l-enbiyâ vb. ifadelerle anılmaktadır. Hüdâyî'nin şiirlerinde en çok adı geçen peygamber Hz. Muhammed (s.a.v)'dir.

Hız. Muhammed'in gelişi, rahmettir, zevktir, safâdır. Bilindiği gibi onun için Kur'an-ı Kerim'de “*Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik*”¹⁶⁶ buyrulur. Onun ortaya çıkışı, kendisinin gelişini ümitle bekleyen ve ona duydukları hasretle dertli olan âşıklara zevk ve mutluluk vermiş, onların dertlerine devâ olmuştur.

Ḳudūmuñ rahmet ü zevk ü safâdır yâ Resûla'llah

Zuhûrun derd-i uşşâka devâdır yâ Resûla'llah

(28/1)

O, Allah'ın sevgilisi, Hak gülistanının gülüdür. Karanlıkları aydınlatan ışık kaynağı, nur saçan bir güneştir.

Bedr-i dücâ şems-i duhâ

Verd-i gülistân-ı Hudâ

Ḥaḳḳ'ın Ḥabîbi Muştafâ

Doğduğu ay geldi yine

(164/3)

Kelime-i tevhid, ilk olarak Allah'ın birliğine ve ardından Hz. Muhammed'in risaletine imanın tasdikidir. Yani ona inanmadan iman tamam olmaz. Hakk'a vuslat ona tâbi olmakla mümkündür. Kur'an-ı Kerim'de “*Resule itaat eden, Allah 'a itaat etmiş olur*”¹⁶⁷ buyrulur. İnsanlar ancak ona uymakla doğru yolu bulabilirler. Kullar

---

¹⁶⁶ Bkz. Enbiyâ, 21/107.

¹⁶⁷ Bkz. Nisa, 4/80.

ihtiyaç sahibidir. Resulullah'ın işi ise, ihtiyaç sahiplerine bol bol ihsanda bulunmaktır. Onun en büyük ihsanı insanlara Yüce Allah'ı tanıtmış olmasıdır. Varlığın yaratılış gayesini hatırlatması ve kıyamet gününde kulların affedilmesine vesile olacak şefaati de onun en önemli ihsanlarından.

Seninle erdiler zāta daḥi envā'-ı lezzāta

İşiñ erbāb-ı hācāta aṭādır yā Resūla'llah

(28/4)

Her şeyden önce Hz. Muhammed'in nûru yaratılmış, diğer bütün mahlûkat onun nûrundan halk edilmiştir. O, varlığın yaratılış sebebidir. Çünkü O, henüz Âdem'in yaradılışı tamamlanmamışken bile nebi idi. Kendisine peygamberliğinin ne zaman sabit olduğu sorulduğunda “Âdem ruh ile cesed arasında iken”¹⁶⁸ cevabını vermiştir.

Ey menba'-ı luṭfu cūd

Yeriñ maḳam-ı Maḥmūd¹⁶⁹

Yaradılmışdan maḳşūd

Sensin yā Resūla'llah

(36/5)

Nebī idiñ daḥi Âdem dururken mā' vü tîm içre

İmām-ı enbiyâ olsañ revādır yā Resūla'llah

(28/2)

Yukarıdaki beyitte “İmām-ı enbiyâ” ifadesiyle, Peygamberimizin, mirâca çıkarken Mescid-i Aksâ'da diğer peygamberlere namaz kıldırması olayına telmih yapılır.

¹⁶⁸ Tirmizî, **el-Camiu's-sahîh**, Kahire 1965, C.V, Hadis no:3609.

¹⁶⁹ Bkz. İsra, 17/79.

Hz. Muhammed peygamberlerin evveli (sadr-ı cemi' mürselîn)dir, âlemlere rahmettir. İlim ve irfan kaynağı (ma'den-i ilm ü irfân), gürûh-ı kirâm'ın rehberi, Makam-ı Mahmûd'un sahibidir.

Şadr-ı cemi' mürselîn

Sensin yâ Resûla'llah

Raḥmeten li'l-âlemîn

Sensin yâ Resûla'llah

(36/1)

Cânlar içinde cânân

Ma'den-i ilm ü 'irfân

Ceddim ü pîrim sulţan

Sensin yâ Resûla'llah

(36/6)

Eyâ reh-nümâ-yı gürûh-ı kirâm

Aleyke's-salâtü aleyke's-selâm

(147/1)

Hüdâyi ğarîbe şefâ'at meded

Sana çünkü Maḥmûd olupdur maḳâm

(147/5)

Yüce Allah kendi kemal ve cemâlini temâşâ için mahlûkatı yaratmıştır. Bu nedenle kâinat O'nun isim ve sıfatlarının tecellisinden ibarettir. Bu tecelli bütün varlıklarda değişik ölçülerde görülür. Fakat insan-ı kâmilin en mükemmel örneği olan Hz. Muhammed, Allah'ın isim ve sıfatlarının tam ve kâmil manada mazharı

olmuştur. Varlığın yaratılış sırrı onunla çözülür. Kâmiller zümresinin olgunlaşması onun nûruyla olur.

Kemâl-i zümre-i kümmel seniñ nûruñla bulmuşdur
Vücûduñ mazhar-ı tamm-ı Hudâ'dır yâ Resûla'llah
(28/3)

Küntü kenz esrârınıñ miftâhısın
Zât-ı pâkiñ mazhar-ı tamm-ı Hudâ
(145/2)

Hz. Muhammed (s.a.v) isim ve sıfatları geçip Rabb'ine ulaşmış, O'nu apaçık görmüş; Allah onu cemâli ile müşerref kılmıştır. Resulullah Allah'tan gelen hakikat tecellilerinin mazharı olmuş ve insanları bu hakikatleri anlamaya davet etmiştir. Bu nedenle O, peygamberlerin sonuncusu olmuş ve nübüvvet halkası onunla son bulmuştur.

Velî sen geçip ef'âl ü şifâtı
İbâdı etdiñ asl-ı zâta da'vet
Anınçün hâtem oldun enbiyâya
Seninle bitdi bünyân-ı nübüvvet
(146/6)

Hüdâyî, birçok özelliğini zikretmek suretiyle övdüğü Resulullah'ın şefaatine muhtaç olduğunu belirterek ondan yardım ister. Onun kapısından başka gönül verip bağlanabileceği başka bir kapı yoktur. Mana âleminde ilerleyebilmek ve Allah'a layık bir kul olabilmek onun yardımı sayesinde mümkün olur.

Mürşidim pîrimsin ey kân-ı kerem

Pes tapundan ğayrı kime yüz uram

Umarım ki arş-ı maşûda erem

Yâ Habîba'llâh şefâ'at eylegil

(61/3)

Bilindiği üzere İslamî ilimlerin tamamı Hz. Peygamber'den sonra sistemli birer ilim dalı hâline gelmiştir ve bütün İslamî ilimlerde kaynak Hz. Peygamber olarak gösterilmektedir. Tasavvuf ilminde bu algılayış, tarikatların manevî bağlılığını gösteren silsilenin ilk halkasının Hz. Muhammed olduğu inancını doğurmuştur. Bu anlayışa sahip bir mutasavvıf olan Hüdâyî de Hz. Peygamber'i pîr'i ve mürşidi olarak zikretmiştir. Hz. Muhammed'e ceddim diye hitap etmesi ise Hüdâyî'nin Ehl-i Beyt soyundan olduğunu göstermektedir.¹⁷⁰

N'ola eylerseñ Hüdâyî'ye nazâr

Ceddim ü pîrimsin ey kân-ı aâ

(145/7)

Dîvân'da Hz. Muhammed'in bazı mucizelerine de yer verilir. İsrâ ve Mirâc mucizesinden bahsedilirken Cebrail'in "Sidretü'l-münteha"dan ileri geçemeyişine ve Peygamberimizin Mirâc'da Allah'a yayın iki ucu (kâbe kavseyn) kadar yakın oluşuna işaret edilir.

---

¹⁷⁰ Zülfikar Güngör, "Aziz Mahmud Hüdâyî Divânı'nda Hz. Muhammed İmajı", **Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri** (22-25 Mayıs), Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yay., 2006, C.I, s.445.

Şāhidiñ leyl-i İsrā

*Subhāne'l-lezī esrā*¹⁷¹

Cāmi' cümle-i esmā

Sensin yā Resūla'llah

(36/4)

Arş-ı a'zam cilvegāh iken sana

Seyrine Sidre ola mı müntehā

(145/3)

Lev denevtü deyicek Rūhu'l-emīn

Sen revān olduñ pes ey Hayrü'l-verā

(145/4)

*Fekāne kābe kavseyni ev-ednā*¹⁷²

Ulüvv-ı şāniña eyler şehādet

(146/3)

Peygamberimiz henüz çocuk yaştayken, dışarı çıktığında başının üstünde bir bulut dolaşırdu. Peygamberimiz nereye giderse bulut da onu takip eder, böylece onu sıcaklığın etkisinden korurdu.¹⁷³ Hüdâyî, Hz. Muhammed'in bu mucizesine işaret ederken, Allah'ın sevgilisi olan peygamberin bir bulut tarafından güneşten korunmasının şaşılacak bir şey olmadığını söyler.

Ḥabīb-i Ḥudā'sın sivādan ne ğam

Güneşden şakınsa aceb mi ğamām

(147/3)

---

¹⁷¹ Bkz. İsrā, 17/10.

¹⁷² Bkz. Necm, 53/8-9.

¹⁷³ Agâh Sırrı Levend, **a.g.e.**, s.128.

Dîvân'da zikredilen diğerk bir mucize de Hz. Muhammed'in parmağıyla ayı ikiye ayırma (şakku'l-kamer) mucizesidir.

İki şakķ oldu māh engüştîñ ile
Çü gördü sende nūr-ı şems-i vaħdet
(146/8)

Nice nākıs etdi çü burhān taleb
O dem bedriñ etdiñ işini tamām
(147/4)

Hz. Muhammed'in gelişı dünyaya rahmet ve safā getirmişti. Onun irtihali ile de dünyadaki mutluluk, huzur ve gönül rahatlığı son bulmuştur.

Şu dem ki mülk-i dünyādan Muħammed Muştafā gitdi
Sevindi āhiret ammā bu dünyādan şafā gitti
(Müf. 175)

1.4. ÂHİRET VE ÂHİRET İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1.4.1 Âhiret

Âhiret, kıyametle birlikte dünya hayatının sona ermesiyle başlayacak olan ebedî hayata verilen isimdir.¹⁷⁴ Dîvân'da âhiretten bahsedilirken uhrâ ve ukbâ kelimeleri kullanılır.

İnsanlar bu dünyada yapmış oldukları her türlü iyilik ve kötülüğün karşılığını âhirette görecektir. Aynı mesele Kur'an-ı Kerim'de şu ayetlerle ifade edilir: “Her

¹⁷⁴ A. Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi Ve Kelâm'a Giriş*, İstanbul 1987, s. 198.

kim zerre miktarı iyilik yaparsa onun karşılığını görür, her kim de zerre miktarı kötülük yaparsa onun karşılığını görür.”¹⁷⁵

*Nice bir ğafletten uyanmayasın
Dergāh-ı Hakk’a varam sanmayasın
Bir iş et kim soñra utanmayasın
Ne işlersen varıp görseñ gerekdir
(142/2)*

Bu dünyanın bekâsı yoktur. Herkes bir gün ölümü tadacaktır. Bu nedenle insan, kendisine emanet olarak verilmiş ömrü, dünyanın sonu gelmeyen meşgaleleriyle heba etmemelidir.

*Şakın emānete etme hıyānet
Bir gün ıssına tapşırısañ gerektir
Bākī deĝil bunda beĝim ikāmet
Bir āleme daĝi varsañ gerektir
(142/1)*

Dünya ve âhîret nimetlerinin tamamı, ancak Allah’ın lütfu ve ihsanı ile elde edilir.

*Ālem-i dünyāda şıḥhat bulduĝu
Ālem-i uḡbāda cennet bulduĝu
Nūr-ı vaḥdet zevk-i vuşlat bulduĝu
Hep seniñ fażlıñla iḥsāññıladır
(215/2)*

---

¹⁷⁵ Bkz. Zilzal, 99/7-8.

1.4.2. Kabir

Dünya hayatında işlenen amellerin ortaya çıkacağı ilk adres kabirdir. İnsan Hz. Nuh gibi uzun bir ömür sürse, dünyaya ait pek çok mal-mülk elde etse de sonunda kabre girecek ve toprak olacaktır. O yüzden, bu dünyada bâki kalacakmış gibi davranarak kabri unutmamalıdır.

*Çekseñ nice yıllar ta'ab
Olsa seniñ Şâm u Hâleb
Kabri anar mısın aceb
Toprağ olup batsañ gerek
(123/2)*

*Gidenleri görmez misin
Yer altına girmez misin
Hağ katına varmaz mısın
Nic'olur hâliñ ey gâfil
(205/3)*

*Ger verilse bir kişiye ömr-i Nūh
Hâsıl olsa ana envâ-ı fütūh
Menzilidir âkibet tahte't-turâb
Kimseye bâkî değildir bu harâb
(Kit. 36)*

1.4.3. Berzah

Berzah, Kur'an-ı Kerim'de ölüm ile yeniden dirilme arasında geçen zamanı ifade eder.¹⁷⁶

---

¹⁷⁶ Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s.97.

İnsan berzah âlemine sefer etmeden önce, bütün varını Allah yoluna saçmalıdır. Zira âhiret yurdunda yalnızca Allah yolunda harcananlar kişiye fayda sağlayacaktır.

Vārîñ nişâr eyle Mevlâ yoluna

Bunda ne eylerseñ anda buluna

Bir gün sefer düşer berzah iline

Otağı kalkacak sultân eğlenmez

(39/5)

Fermân erişecek yüce Hâzret'den

Uyarırlar seni nevm-i gafletten

Götürüp ayağı bezm-i keşretten

Otağın berzahda kırsañ gerekdir

(142/5)

1.4.4. Amel Defteri

Amel defteri, insanların bu dünyada yaptıkları bütün işlerin yazıldığı manevi kitaptır ve kitapta kaydedilen bu amellerin kıyamet gününde hesabı görülür. İnsan ölünce amel defteri kapanır. Yani artık sevap ve günahların yazıldığı defter dürülür. Hüdâyî, bu gerçeği şöyle ifade eder:

Ömür tamam olur defter dürülür

Şirât köprüsü ve mizân kurulur

Hakk'ın dergâhına kullar derilir

Buyruğu tutulur fermân eğlenmez

(39/6)

1.4.5. Kıyâmet

Öncelikle dünya hayatının son bulması ve bütün canlıların helak olması, ardından ölenlerin tekrar dirilerek mahşerde toplanması¹⁷⁷ şeklinde iki safhada gerçekleşecek bir olaydır. Kıyâmet günü yaşanacak olan büyük kargaşa ve kalplerin korkuyla dolması nedeniyle, o gün, dünyaya ait bütün zevkler unutulacak ve anlamını yitirecektir.

Bildiñ mi nefs aĥvâlini

Đuydun mu mekr ü âlini

Görüp kıyâmet ĥâlini

Her zevĥi unutsañ gerek

(123/4)

1.4.6. Haşr, Sırât, Mîzân

Haşr, yeniden dirilip bir araya toplanma demektir.¹⁷⁸ Bazı cahiller haşrı inkâr ederler. Oysa kışın bir bakıma ölü iken baharda yeniden canlanan tabiat, ahirette yeniden dirilmenin imkânını göstermektedir.

Şu nâdân kim edipdir ĥaşrı inkâr

Anı ilzâm eder evrâk-ı eşcâr

Fenâ bulup ĥayâta erdi tekrâr

Teĥayyürler tebeddüller nedendir

(179/4)

---

¹⁷⁷ Ferit Devellioĥlu, **a.g.e**, s.518

¹⁷⁸ Ferit Devellioĥlu, **a.g.e**, s.338.

Başka bir beyitte, ezel meclisinde aşk şarabından içenlerin “tâlib-i dîdâr” olup mahşer gününe kadar ayılmayacakları şu şekilde ifade edilmektedir:

Ṭâlib-i dîdâr olup ayılmaya tâ ḥaşre dek

Kim ki nûş ede ezel bezminde ger şahbâ-yı aşk

(165/3)

Sırât, Arapça yol anlamına gelen bir kelimedir.¹⁷⁹ Cehennem üzerinde kurulu olan çok dar ve güç geçilir bir köprüdür. Hüdâyî, aşağıdaki dörtlükte, oldukça zor ve çetin bir yol olan sırâtı geçip cehennemden kurtuluşun henüz gerçekleşmemiş olmasından duyduğu korku ve endişeyi dile getirmektedir.

Şıraṭ köprüsün geçmeden

Dost illerine uçmadan

Kevşer şarâbın içmeden

Nic’ olur bizim ḥâlimiz

(74/10)

Sırât kelimesi Kur’an-ı Kerim’de “müstakîm” sıfatıyla birlikte kullanılır ve “Sırât-ı müstakîm (Doğru yol)” şeklinde geçer.¹⁸⁰ Dünyada dosdoğru yol üzere olanlar zaten Sırât’ı geçmiş sayılırlar. Çünkü onlar bu dünyadayken, âhirette sırât üzerinden kolaylıkla geçmelerini sağlayacak amelleri işlemektedirler.

Doğru yola giden erler

Şırâtı bunda geçerler

---

¹⁷⁹ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.570.

¹⁸⁰ Bkz. Fatıha, 1/6.

Bilmez iseñ bu yolu ger

Var bir bilire şora gör

(31/5)

Mîzân Arapça bir kelime olup terazi, tartı anlamına gelir.¹⁸¹ Mahşer gününde kurulacak olan ve insanların iyilikleriyle kötülüklerin tartılacağı adalet ölçüsüdür. Mîzân kelimesi, amel defteri ve sırât ile birlikte zikredilir.

Ömür tamām olur defter dūrülür

Şırât köprüsü ve mîzân kurulur

Ḥaqq'ın dergâhına kullar derilir

Buyruğu tutulur fermân eğlenmez

(39/6)

1.4.7. Cennet

Allah'a inanan ve O'na itaat edenlere âhirette ödül olarak verilecek eşsiz güzellikte bir mekân olan cennet; Dîvân'da cinân (218/1) ve uçmak (231/3) kavramlarıyla ifade edilmiştir.

Bir dörtlükte, isimleri belirtilmeksizin “sekiz cennet” ifadesi kullanılır. Burada, Huld, Me'va, Naîm, Âliye, Adn, Firdevs, Dârü's-Selâm, Hayevân şeklinde sıralanan¹⁸² sekiz cennete işaret edilir.

Cennet ile ilgili olarak Hulle (cennet elbisesi), Kevser (cennette bir ırmak), Tûbâ (cenneti gölgeleyen ilahî bir ağaç), Hûri (cennet kızı), Gılmân (cennet

---

¹⁸¹ Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, s.655.

¹⁸² İskender Pala, **a.g.e**, s.88.

hizmetkârı) ve Rıdvân (cennetin kapıcısı olan büyük melek) gibi unsurlara da yer verilir.

Eğer mihr ü eğer zerre

Eğer baħr ü eğer atre

Eğer Tūbā eğer Sidre

Saňa āşık seni özler

(45/4)

Eğer Hūri eğer Ğilmān

Eğer Mālik eğer Rıdvān

Sekiz cennet yedi nīrān

Saňa āşık seni özler

(45/5)

Hüdâyî, tamamen dünyaya meyledip ona bağlanan, dinin emirlerini hiçe sayan ve cennet nimetlerini dünya metına değişen insanların bu hallerinden duyduğu rahatsızlığı şöyle dile getirir:

Dünyâyı muħkem tutarlar

Dīni yabana atarlar

Cenneti yoğa şatarlar

Nic'olur bizim ħālimiz

(74/5)

Şair, kulları cehennem ateşinden koruyup Naīm cennetini ihsan eylemesi için Allah'a dua eder.

Saklayıp nār-ı cehennemden ibādı ol Kerīm

Mahz-ı fażlıyla na'īm-i cennet iħsān eyleye

(Müf. 160)

Cennet ehli huzur ve neşe içinde olacak, dilediği her şeyi orada bulacaktır:

Ehl-i cennet şafâda olsa gerek

Gönlü istediğini bulsa gerek

(Müf. 108)

Mazlûma yardım edenlerin âhiretteki yeri, cennetin gül bahçeleridir.

Ederse bir kişi mazlûma nusret

Maķâm olur ana gûlzâr-ı cennet

(Müf. 53)

Hüdâyî'nin asıl maksadı Rabb'ine kavuşmaktır. Şair, O'nsuz cennet istemez,

O olmayınca cennetin değeri yoktur. Cennette kişiyi mutlu kılan Hakk'ın vuslatıdır.

Fânî devlet gerekmez

Dürlü zînet gerekmez

Ĥaksız cennet gerekmez

Bana Allah'ım gerek

(38/4)

Âşıkîñ aşkı kudretiñledir

Şādıkîñ şıdķı rahmetiñledir

Cennetiñ zevki vuşlatıñladır

Sensin ey Mevlâ maķlab-ı a'lâ

(42/4)

Ârifin derdi “vasl-ı cânân”dır. O daima Allah'ı arzular. Bu arzusuna kavuşan

ârif, dünyada iken bile cennettedir. Bu nedenle âhîret cennetine hasret duymaz.

Ârifîñ bir cenneti var âlem-i dünyâda kim

Âhîret cennâtına aslâ taḥassür eylemez

(Müf. 21)

Baharda yeniden dirilen tabiat cennete benzetilmekte ve cennet kelimesinin çoğulu olan “cinân” ifadesi kullanılmaktadır.

Bahâr oldu yine açıldı güller

Murâda bülbül erdiği zamândır

Şafâ buldu feraḥnâk oldu diller

Şanasın dağlar u bağlar cinândır

(218/1)

Hız. Âdem’in cennetten çıkarılmasına sebep olan davranışı “cenneti bir dâneye satmak” şeklinde nitelendirilir. Onun yaradılışında var olan “aşk arzusu” ise, cennetten çıkarılmasına neden olan davranışta bulunma sebebi olarak zikredilir.

Ṭînet-i Âdemde ḳonmasa ezel sevdâ-yı aşḳ

Cenneti bir dâneye şatmazdı ol dâñâ-yı aşḳ

(165/1)

1.4.8. Cehennem

Dîvân’da âhiretteki azap yurdu olan cehennemden bahsedilirken nâr, cahîm, nîrân ve tamû kavramları kullanılır. Aşağıdaki dörtlükte, cehennem ile ilgili olarak “yedi nîrân (cehennem, saîr, sakar, cahîm, hutâme, lazâ, hâviye olmak üzere yedi kattan müteşekkil yedi cehennem)”¹⁸³ ve Mâlik (cehennemin kapıcısı olan büyük melek) ifadelerine yer verilir.

---

¹⁸³ İskender Pala, a.g.e, s.85.

Eđer Hūri eđer Ğilmān
Eğer Mālik eğer Rıdvān
Sekiz cennet yedi nīrān
Saňa āşıķ seni özler
(45/5)

İnsanı doğru yola eriştiren, cehennemden kurtaran ve gönüllere huzur veren
“Tevhid”dir.

Cehennemden āzād eder
Dost yoluna irřād eder
Ğamgīn gönüller řād eder
Lā ilāhe illa’llāh
(2/2)

Hüdâyî, ayrılığı ateşe benzetir. Fakat bu ateş, cehennem ateşinden daha
şiddetli, daha yakıcıdır.

Firķat cehennemden eşed
Mevlā meded Mevlā meded
Nefs olmasın ortada sed
Mevlā meded Mevlā meded
(96/1)
Ayrılıķ olur řafā yoluna sed
Nār-ı hicre yakmağıl yā Rab meded
Ŧamū odundan eřed durur eřed
Ayrılıķ āh ayrılıķ vāh ayrılıķ
(63/3)

Âhirette iyilerin yeri cennet, kötülerin yeri ise cehennemdir.

Günler gelip geçmektedir

Kuşlar gibi uçmaktadır

Ehl-i fesâdın yeri nâr

Ehl-i şalâh uçmaktadır

(Kıt. 15)

Cimrilik edip eli sıkı olmamak gerekir. Çünkü hasis kimselerin yeri cehennem ateşidir ve cehennemde ona eşlik edecek olan kovulmuş şeytandır.

Buğlü terk eyle bağlilin yeridir nâr-ı cahîm

Hem refiki olıdır anın İblis'i racîm

(Müf. 34)

1.4.9. Şefâ'at

Arapçada, aracılık etmek anlamına gelen şefâ'at; âhirette günahkâr müminlerin bağışlanması, itaatli müminlerin de yüksek derecelere erişmesi için başta peygamberler olmak üzere âlimlerin, şehitlerin, salihlerin ve Allah Teâlâ'nın izin verdiklerinin, Allah'a yalvarmaları, dua etmeleri demektir.¹⁸⁴

Peygamberimiz hayatta iken insanlar için şefâ'atçi olduğu gibi, âhirette de olacaktır. Ancak, bir kimsenin Allah'ın izni olmadan şefâ'atte bulunması veya Allah'ın razı olmadığı birine şefâ'at edilmesi mümkün değildir.¹⁸⁵

---

¹⁸⁴ **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay, Ankara 2006, s.614.

¹⁸⁵ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.**, s.600.

Peygamberlerin şefâ'ati ve kâmillerin himmeti güzeldir, ancak hepsinin esas kaynağı Allah'ın lütfu ve ihsanıdır.

Enbiyânîñ şefâ'ati ne güzel

Kāmiliñ hüsni himmeti ne güzel

Ƙula Hakk'ın inâyeti ne güzel

Cümleñ başı bir inâyet imiş

(152/2)

Hüdâyî, günahkârların şefâ'atçisi, insanlara doğru yolu gösteren, şirkin karanlıklarından ve Hakk'a vuslata engel olan hicaplardan kurtaran; âşıkların derdine derman olan ve kalpleri huzura erdiren bir rahmet olarak nitelendirdiği Peygamberimizin şefâ'atini talep etmektedir.

Zulmet-i şirk ü hevâyı def' için

Nür-i pâk-i Muşafâ ola şefi'

Aradan cümle hicâbı ref' için

Nür-i pâk-i Muşafâ ola şefi'

Âleme rahmet şefâ'at kânıdır

Lî-ma'a'llah Ƙaşrının mihmânıdır

Âşık-ı dil-bestenin dermânıdır

Nür-i pâk-i Muşafâ ola şefi'

Muşafâ'dır hâdî-i ehl-i yakîn

Muşafâ'dır şâdî-i Ƙalb-i hazîn

Oldurur çün kim şefi'ül-müznibîn

Nūr-ı pāk-i Muşafā ola şefîʿ

(Kit. 44)

Hüdâyî, Hz. Muhammed için yazdığı bir na'tta, dertli olduğunu dile getirirken yine ondan şefâ'at bekler ve Peygamberimizin şefâ'atini derdine derman olarak görür.

Meded eyle Hüdâyî derd-mende

Şefâ'at yâ Resula'llâh şefâ'at

(146/9)

1.5. MUKADDES KİTAPLAR

1.5.1. Kur'ân

Hüdâyî Dîvânı'nda Kur'ân-ı Kerim dışında diğer kutsal kitaplardan söz edilmez.

Anda Kur'ân-ı azîm etdi nüzûl

Şehr-i ümmet buyurur aña Resûl

Tâlib-i Hakk'a naşib ola vusûl

Geldi hoş luğf ile şehr-i ramazan

(24/2)

Yukarıdaki dörtlükte indirildiği ay (Ramazan) dolayısıyla Kur'ân'dan bahsedilirken, başka bir dörtlükte, Kur'ân'ın, hak ile bâtılı ayıran¹⁸⁶ anlamına gelen “Furkân” ismi zikredilir.

Derddir âşîkîn işi

Yokdur gayrîñ teşvîşî

¹⁸⁶ **Osmanlıca-Türkçe Sözlük**, (Haz. Komisyon), Gün Yay, Ankara 2003, s.134.

Ḳur'ân'ı bilen kişi

Furḳân'ı bilmek gerek

(115/4)

Kur'ân-ı Kerim'in başlangıç suresi olan Fâtiha, "seb'ul-mesânî" ismiyle anılır. Seb'ul-mesânî ile ilgili olarak Hicr suresinde "Biz sana tekrarlanan yediyi (es-seb'ul-mesânî) ve Kur'ân-ı Azîm'i verdik" ¹⁸⁷ buyrulur. Ayetteki "tekrarlanan yedi"nin Fâtiha suresinin yedi ayeti olduğu kabul edilir. ¹⁸⁸

Âyine-i Raḥmânî

Nûr-ı pâk-i Sübhânî

Sırr-ı seb'ul-mesânî

Sensin yâ Resula'llâh

(36/3)

Aşağıdaki dörtlükte Kur'ân-ı Kerim'den "Hak kelâmı" olarak bahsedilmekte ve insanların Kur'ân'ın hükümlerinden habersiz oluşu, gaflet olarak nitelendirilmektedir.

Fikriînden dünyâ gitmez mi

Ḥaḳ kelâmın işitmez mi

Ölenler ibret yetmez mi

Nic'olur ḥâliñ ey gâfil

(205/2)

---

¹⁸⁷ Bkz. Hicr, 15/87.

¹⁸⁸ Mehmet Yılmaz, **Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler** (Ansiklopedik Sözlük), Enderun Kitabevi, İstanbul 1992, s.139.

1.6. KAZA VE KADER

İnsanların başına gelecek her türlü işlere dair Allah'ın ezeli hüküm ve takdirine kader,¹⁸⁹ ezelden takdir olunan şeylerin vakti geldiğinde gerçekleşmesine ise kazâ¹⁹⁰ denilmektedir.

Hüdâyî şiirlerinde, kader anlamında “takdir” kelimesini kullanır. Ona göre insanın başına gelen hayır ve şer, fayda ve zarar, kazanç ve zararların hepsi Allah'ın takdir etmesi ile olur. Bu nedenle inananlar, başa gelene rıza gösterir ve tam bir teslimiyet içinde olurlar. Ezelden takdir olunanın mutlaka gerçekleşeceğini bildikleri için, bir hayır ya da şer ile karşılaştıklarında bunu insanlara isnat etmez, Allah'ın takdirinden başka sebep aramazlar.

Kişiye nef' ü zar Hâk'dan gelirken

Muvaḥḥid işbu mâ'nâyı bilirken

Koya isnâdı Zeyd ü Amr ü Bekre

Hemân sa' y ede istiğfâr u şükre

(Kıt. 28)

Derdli olan kullara eyle nazar

Hep senin ḥalkınla olur ḥayr u şer

(Müf. 26)

---

¹⁸⁹ Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, s.478.

¹⁹⁰ Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, s.498.

İnsan, nefsânî arzu ve isteklerinden sıyrılarak Allah'ın hükmüne boyun eğmelidir. Çünkü her şeyden haberdar, bilgisi ezelî ve ebedî olan Allah'ın takdîr ettiği hüküm değişmez; kaderde yazılı olan her şey vakti gelince vuku bulur.

Bırakıp bu hevâ ve tezvîri

Kerem et ço bu su'-i tedbîri

Gözlemek yeğ değil mi taqdîri

Ah nefsim seni nic'eyleyeyin

(85/4)

Hüdâyî olıcak taqdîr

Kâr eylemez aña tedbîr

Ente'l-Alîm ente'l-Habîr

Varlık Seniñ buyruk Seniñ

(78/5)

2. İBADETLER

İbadet, Allah'ın emirlerini yerine getirmek ve O'na itaat etmek anlamına gelen Aprapça bir kelimedir.¹⁹¹ İnsanın Allah'a olan kulluk borcunu ödeme şekillerinden biri de ibadettir. Hüdâyî, ibadeti Allah'a yakınlık vesilesi olarak görür ve şiirlerinde sık sık ibadetin önemini dile getirir.

Yeter etdiñ fânî zevke rağbet

Efendi âkîl ol fikr et me'âli

---

¹⁹¹ Abdullah Yeğîn, **Yeni Lügat**, Hizmet Vakfı Yay, İstanbul 2005, s.245.

Dilerseñ Hazret-i Mevlâ'ya kırbet

İbâdet eylemekden olma hâlî

(176/1)

İbadetin ruhu ihlâstır. İhlâs, gösterişi bırakmak, ibadette samimi olmak, bir işi sırf Allah rızası için yapmaktır. İhlâsı gerçekleştiremeyen insan, layıkıyla ibadet etmiş sayılmaz. Allah'a layık bir ibadeti olmadığını söyleyen Hüdâyî, Rabb'ine hakkıyla kulluk edememiş olmanın üzüntüsü içindedir. Fakat Allah'ın rahmetinden asla ümidini kesmez. Daima O'nun yardımını umar ve insan için asıl üstünlüğün 'Allah'a kulluk' olduğunu şöyle ifade eder:

Ƙulluğundur Efendi izzetimiz

Hizmet etmekdedir sa'âdetimiz

Saňa lâyıķ ķanı ibâdetimiz

Meded eyle meded ilâhî meded

(157/2)

Bu Hüdâyî'de şabra tâķat yok

Ʀapuňa lâyıķ bir ibâdet yok

Saňa ķulluğdan özge izzet yok

Sensin ey Mevlâ maķlab-ı a'lâ

(42/5)

2.1. Namaz ve Namaz ile İlgili Kavramlar

a. Namaz

İslam'ın temel şartlarından biri olan namaz, günahlarımızın affi ve Rabbimize dua etmek için bir fırsat, Allah'tan bir lütuf ve rahmettir. Sûfiler namazın dış

şeklinden çok, onun, insanı inşâ eden derin boyutuna (huşû) önem vermişlerdir. Çünkü namaz ruhun Allah'a mi'râcıdır, olgunluğa doğru yolculuğudur, bir vuslat sebebidir.¹⁹²

Dîvân'da namaz kavramına ve namazla ilgili olarak ezan ve müezzin kavramlarına yer verilmiştir.

Ezan okunsa da kılsak namâzı
Hem etsek Hâzret-i Hâkık'a niyâzı
(Müf. 164)

Mü'ezzin banlasa kılsak namâzı
Cenâb-ı Hâzret'e etsek niyâzı
(Müf. 165)

b. Kıyâm, Secde

Namazın rükünlerinden olan kıyâm, bazı duaları okumak için belirli bir süre ayakta durmayı ifade eder.

Ademden geldi her biri vücûda
Müsebbih hem kıyâm eyler sücûda
Nihâyet yok atâ vü fazl-ı cûda
Hudâ'nın zât-ı pâkinden nişândır
(218/3)

Dîvân'da, bir lütf-ı ilâhîden dolayı veya musibetin izn-i ilâhî ile kaldırılmasından sonra hamd ve şükür için edilen secde¹⁹³ anlamına gelen 'secde-i şükr' ifadesine yer verilir.

---

¹⁹² Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s.463.

Âdem-i kalb olduğuna mazhar-ı envâr-ı Hağ

Secde-i şükr eylemezseñ ayn-ı şeytânlık budur

(62/3)

İnsanın kalbi, Hakk'ın nurlarının görüldüğü yerdir. Bu lütf-ı ilâhîden dolayı Allah'a şükretmemek ise şeytanlıktır. Çünkü bütün melekler Allah'ın emriyle Hz. Âdem'e secde ettiği hâlde, şeytan Âdem'in topraktan kendisinin ateşten yaratıldığını söyler. Bu nedenle Âdem'den daha üstün olduğunu iddia eder. Allah'ın emrine karşı gelerek Hz. Âdem'e secde etmediği için Allah'ın huzurundan kovulur.

Allah'ın huzurunda hiçliğini, aczini bilip teslimiyetle yere kapanarak dua ve tesbih etmek anlamına gelen 'sücûd' kavramı da şiirlerde yer alır.

Hüdâyi eyleyip sücûd

Bulagör Hağkânî vücûd

Ol kadar olsun luğ u cûd

Kim ana gâyet olmasın

(65/7)

c. Duâ

Allah'a yalvarma, niyaz anlamlarına gelen duâ; ihtiyaçların anahtarı, darda kalanların rahatladığı yer, muhtaçların sığınağıdır.¹⁹⁴ Duâ, kulun acizliğini dile getirmesi, Allah'ı medh ve sena etmesidir. Peygamberimizin de buyurduğu üzere: "Duâ, ibadetin özüdür."¹⁹⁵

---

¹⁹³ Abdullah Yeğın, **a.g.e**, s.615.

¹⁹⁴ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.173.

¹⁹⁵ İbrahim Canan, **Hadis Ansiklopedisi –Kütüb-i Sitte-**, Akçağ Yay, Ankara 2004, C.5, s.491.

Hüdâyî yalvar Allâh'a

Yüz ur ol âlî dergâha

Şu kim meyleyemez câha

Dil ü cânı olur âbâd

(153/5)

Hüdâyî şiirlerinde daimî bir duâ halindedir. Günahlarının bağışlanması, nefsinin esiri olmamak ve Allah'ın sevdiği kullar arasında yer alabilmek için Rabb'ine niyazda bulunur. Allah'ın yüce dergâhından başka duâ edilecek bir kapı bulunmadığını dile getirir.

Haşa ile şudûr eylerse evzâr

Umarız afv ede ol Rabb-i Ğaffâr

Tazarru'da ola gör imdi her bâr

Yine Haşâ'dan olur her derde dermân

(207/3)

Esîr-i nefs-i dūn etme

Mâsivâyâ zebûn etme

Derd ile bağrım hūn etme

Meded eyle meded eyle

(184/2)

Enbiyâ vü evliyâ luţfuñla olmuş sâbiķūn

Sen Hüdâyî kulunu zamm eyle ol sâbiķlara

(174/5)

Raĥmetiñ sebķile bulmuşdur kemâli sâbiķūn

Bu Hüdâyî bendeni ilĥâķ et ol sâbiķlara

(174/6)

Var iken dergāh-ı Haḡ ayruk yā ḡande varayın
Hālık'ım Rabb'im dururken yā kime yalvarayın
(Müf. 1)

Hüdâyî, ayrılık ateşiyle yanan kalbinin vuslat nurlarıyla safâ bulmasını diler.
Hüdâyî'nin dualarında dile getirdiği en büyük arzusu Allah'a vuslattır.

Yeter yaḡdı ibâdı nâr-ı ḡasret
Şafâ versin ḡulûba nûr-ı vuşlat
Efendi luḡfuna yoḡdur nihâyet
Meded ey Ḡâdir Allāh'ım meded hay
(212/2)

Cemâliînden niḡâbı al
Bizi vuşlat iline şal
Saḡa ma'lûm durur her ḡâl
Meded Mevlâ Meded Mevlâ
(211/4)

2.2. Oruç

Oruç, İslam'ın temel şartlarından biridir. Ramazan ayında Müslümanların oruç tutması farzdır. İslam dininde bu ayın önemi büyüktür. Ramazan ayının bu değeri, içerisinde meydana gelen hadiselerden kaynaklanır. Kur'an-ı Kerim bu ayda nazil olmaya başlamış¹⁹⁶ ve Müslümanlara bu ayda oruç tutmaları farz kılınmıştır.¹⁹⁷

---

¹⁹⁶ Bkz. Bakara, 2/185.

¹⁹⁷ Bkz. Bakara, 2/183.

Ayrıca, Kur'an'da Kadir suresinde ¹⁹⁸ bin aydan daha hayırlı bir gece olarak bahsedilen Kadir Gecesi de Ramazan ayı içinde yer alır.

Nūr ile doldu yine kevn ü mekân
Geldi hoş luḫ ile Şehr-i ramazân
Zeyn olup açıldı ebvâb-ı cinân
Geldi hoş luḫ ile Şehr-i ramazân
(24/1)

Anda Kur'ân-ı azîm etdi nüzûl
Şehr-i ümmet buyurdu aña Resûl
Tâlib-i Hakk'a naşîb ola vuşûl
Geldi hoş luḫ ile Şehr-i ramazân
(24/2)

Ramazan ayı lütuf ve kerem dolu bir aydır. Af dileyenlerin geri çevrilmediği bu ayda cennetin kapıları açılır. Artan maneviyat ve ilahî feyizler Hak âşığının Rabb'ine vuslatını kolaylaştırır.

Af ve mağfiret kapılarının sonuna kadar açıldığı Ramazan ayının sona ermesinden duyulan üzüntü şöyle dile getirilir:

Erişdi hicrânın demi
Ey mâh-ı ğufrân elvedâ'
Ağlatmasın mı âdemi
Ey mâh-ı ğufrân elvedâ'
(225/1)

---

¹⁹⁸ Bkz. Kadir, 97/1-5.

Her ŧeb terāviḩ a'atı

Dīne verirdi zīneti

Müŧkil değil mi firatı

Ey māh-ı ęufrān elvedā'

(225/3)

Dīvān'da oru kavramını ifade etmek için savm ve sıyām kelimelerine yer verilir.

ŧavm-ı sıvāyı kim tutar

Iyd-i viŧāle ol yiter

Bülbül gibi dā'im öter

Gülŧen olur kāŧānesi

(11/3)

Seniñle bulundu arīķ-i hüdā

Seniñle bilindi ŧıyām ü kıyām

(147/2)

2.3. Hac

Hac, bilinen bazı ŧartları taŧıyan iman sahibi kiŧilerin, senenin belli zamanlarında (Zilhicce ayı), belirli kurallara uyarak, Mekke'de Kābe'yi ziyaret etmesidir. Allah'a ulaŧmak için yapılan mana planındaki yolculuğa da hac denir.¹⁹⁹

Dīvān'da hac ile ilgili olarak 'hacc-ı ekber' kavramına yer verilir. Arefesi cumaya rastlayan Kurban bayramında yapılan hacca 'hacc-ı ekber' denir.²⁰⁰

---

¹⁹⁹ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.238.

*Zikri mükerrer ede gör
Bir Hacc-ı ekber ede gör
Kalbiñ muattar ede gör
Atfâr-ı zikru'llâh ile
(163/2)*

Müslümanların kiblesi ve kutsal ziyaret yeri olan Kâbe, bir dörtlükte “Beytü'l-Harâm” ismiyle anılır.

*Kulağ tutan kişiler Hağ kelâma
Noğşandan kurtulup erer tamâma
Huccâc ile varıp Beytü'l-Harâm'a
Eşşîğine yüzüm gözüm sürem mi
(26/2)*

Hac farızasını yerine getirmek için gerekli şartlardan biri olan ve Kâbe'nin etrafında dolaşarak ziyaret etme anlamına gelen ‘tavâf’ kavramına da bir beyitte yer verilir.

*Kimini şaldıñ Kâ'be'ye kimi eder Arş'ıñ tavâf
Uşşâka vaşlın kıl atâ ey herkese ihsân eden
(55/4)*

Tasavvuf erbabına göre, iki türlü Kâbe söz konusudur: Birisi, Hz. İbrahim'in taştan topraktan yaptığı, çok defalar yıkıldığı halde tekrar tekrar tamir edilen ve yeniden yapılan maddî Kâbe; ikincisi de Allah tarafından bina edilen insan gönlüdür.

---

²⁰⁰ İskender Pala, a.g.e, s.180.

Bu yıkıldığı zaman, Allah hariç kimse tarafından tamir edilmesi mümkün değildir.²⁰¹
Aşağıdaki beyitte de dile getirildiği üzere, bu anlayışta, İslam'ın insan için olduğu göz önünde tutulur ve insanın 'Eşref-i mahlûkat' oluşuna dikkat çekilir.

Kalb-i kâmil Kâ'be'den eşrefdir okursan sebağ

Kâ'be'yi maḥlûḳ yaptı ḳalbi sun'-i Hağ

(Müf. 3)

2.4. Zekât

Zekât kavramına Dîvân'da doğrudan yer verilmemekle birlikte, kavram, taşıdığı önem açısından ele alınır. Neticede zekât olarak verilen mal Allah yolunda harcanmaktadır. Kişi, Allah rızası için ne vermişse bunun karşılığını muhakkak alacaktır.

Variñ nişâr eyle Mevlâ yoluna

Bunda ne eylerseñ anda buluna

Bir gün sefer düşer berzağ iline

Otağı ḳalkıcağ sultân eğlenmez

(39/5)

---

²⁰¹ Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s.331.

3. DİNÎ ŞAHSİYETLER

3.1. Dört Halife

Hüdâyî, Hz. Muhammed'in dört seçkin dostunu (Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali) “dört veli, dört nur” şeklinde nitelendirmek suretiyle zikreder. Peygamber vârisi ve Allah dostu bu salih zatlar Hz. Muhammed'in nurundan bir iz taşırlar.

Görüp dört nûru Cibrîl-i mükerrerem

Var ortasında hem bir nûr-ı a'zam

Dedi yâ Rab nedir bu penç envâr

Diledi olmak anlardan haberdâr

Dedi Cebrâil'e ol Rabb-i Ekrem

Muhammed nûrudur ol nûr-ı a'zam

O dört envâr dahi o dört velîdir

Ebû Bekr ü 'Ömer 'Osmân 'Alî'dir

(Kit. 43)

Başka bir beyitte dört halife yine Peygamberimizle birlikte anılır ve bu beyitte Hz. Ali'nin “Murtażâ” lakabına yer verilir.

Habîb-i Hâzret-i Raḥmân Muhammed Muştafâ geldi

Ebû Bekr ü 'Ömer 'Osmân 'Aliyy-i Murtażâ geldi

(Müf. 74)

Hüdâyî, dünyanın fânîliği konusundaki düşüncelerini dile getirirken, Allah'ın sevgilisi olan Peygamberimiz ve onun en yakın dostlarının dahi bu dünyadan ayrılmış olmalarına dikkat çeker. Hz. Ebu Bekir “Sıddîk”, Hz. Ali ise “Haydar” isimleriyle zikredilir.

Hüdâyî n'oldu bu deñlü peygamber
Ḳanı 'Ömer 'Oşmân Bū Bekr ü Ḥaydar
Ḳanı Ḥabîbu'llâh Şiddîk-i ekber
Bunda gelen gider bir cân eğlenmez
(39/7)

Bir başka beyitte Hz. Ebu Bekir “Yâr-ı gâr” lakabıyla anılmaktadır. Bilindiği üzere hicret esnasında Peygamberimizin yanında can dostu Ebu Bekir vardı. Mekke'den çıktuktan sonra müşriklerden korunmak için bir mağaraya sığındılar. Onları takip ederek mağaranın ağzına kadar gelen müşrikler mağara girişine yuva yapmış olan iki güvercini ve kapıdaki örümcek ağını görünce içeride insan olmayacağına hükmederek geri döndüler. Bu nedenle Hz. Ebu Bekir'e “Yâr-ı gâr” denilmekte ve Divan şiirinde bu tamlama mecazen “sadık sevgili” anlamında kullanılmaktadır.²⁰²

Emr-i mi'râcı eyleyen taşdîk
Ḥazrete yâr-ı ğâr olan Şiddîk
(Müf. 101)

---

²⁰² İskender Pala, a.g.e, s.480.

4. AYET VE HADİSLER

Kur'an ve hadis, eski şairlerimiz için en önemli ilham kaynağı olmuştur. Hüdâyî de söylediklerini umumiyetle ayet ve hadislere dayandırmakta, telmih ve iktibaslar yoluyla şiirlerinde pek çok ayet ve hadise yer vermektedir. Bu durum onun, Kur'an ayetlerine ve hadislere vukûfiyetinin bir göstergesidir.

4.1. Ayetler

Kur'an-ı Kerim, İslam dininin kabulü ile edebiyatımızın kaynakları arasına girmiş ve bu dönemden sonra yazılan her eserde Kur'an'ın izi belirgin bir şekilde müşahade edilmiştir. Kur'an, getirdiği inanç, ibadet ve ahlak esasları ile edebiyatımızda yeni eserlerin yazılmasına kaynaklık etmiş ve Kur'an ayetleri edebî metinlerde iktibas veya telmih yoluyla kullanılmıştır.²⁰³

Hüdâyî Dîvânı'nda da ayet cümle ve kelimeleri bazen tam, bazen de nâkis iktibaslar yoluyla ele alınmış; zaman zaman da ayetin manası, temel kavramları muhafaza edilerek beyitlerde işlenmiştir.

Dîvân'da iktibas ya da telmih yoluyla ele alınan ayet sayısı oldukça fazladır. Bizim tespit edebildiklerimiz ise şunlardır:

Âleme ibret gözüyle başkanlar

Çerâğın nûr-ı Mevlâ'dan yağanlar

Yerden gökden geçip Arş'a çıkanlar

Hakk'a tevhîd ile ermiş erenler

(1/3)

---

²⁰³ Zülfikar Güngör, "Türk-İslam Edebiyatının Kaynağı Olarak Kur'an-ı Kerim", **İslamî İlimler Dergisi I. Kur'an Sempozyumu** (14-15 Ekim 2006), Çorum 2007, s.179.

Yukarıdaki dörtlükte, “Allah, göklerin ve yerin nurudur...” ayetine telmih yapılmıştır. Bütün âlemi yaratan, hakikati bildiren Allah’tır. Allah’tan başka her şey O’ndan sebep karanlıktır, yoktur. Yokluk karanlığında iken onları varlık ile ortaya çıkaran ve üzerlerine bilinme nurlarını gönderen ancak Allah Teâlâ’dır.²⁰⁴

Kur’an-ı Kerim’den iktibas yoluyla alınan “O, din gününün sahibidir (مالك يوم الدين)”²⁰⁵ ayeti şu şekilde zikredilmiştir:

Yâ Mâliki yevmi’-d-dîn

İhsân ü kerem senden

Yâ Raḥîme’l-evvâbîn

İhsân ü kerem senden

(199/1)

Aşağıdaki dörtlükte İhlâs suresine ait ayetler iktibas yolu ile alınmıştır. “De ki: O Allah birdir, Allah sameddir. O doğurmamış ve doğmamıştır. O’nun hiçbir dengi yoktur.”²⁰⁶

Ey Vâhid ü Ferd ü Şamed

Senden meded senden meded

Ey lem yekün küfven Aḥad

Senden meded senden meded

(73/1)

“O’nun benzeri olan hiçbir şey yoktur”²⁰⁷ ayetine şu şekilde işaret edilmiştir:

---

²⁰⁴ Bkz. Nur, 24/35, Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’an Dili**, Akçağ Yay, Ankara 2004, C.5, s.388.

²⁰⁵ Bkz. Fatıha, 1/4.

²⁰⁶ Bkz. İhlâs, 112/1-4.

Ey pādişāh-ı bî-vezîr

İhsân cenâbından seniñ

Ey bî-şebîh ü bî-nazîr

İhsân cenâbından seniñ

(5/1)

Aşağıdaki dörtlükte iktibas yolu ile zikredilen “O’nun zatından başka her şey yok olacaktır...(كل شيء هالك إلا وجهه)” ayetinde bildirildiği üzere, Allah’ın zatından başka her mevcut aslında, yokluk demektir. Çünkü Allah’tan başka her şeyin varlığı O’na dayandığından ve her mevcut her an yok olmaya hazır bulunduğundan aslında yok demektir. Ancak Allah zatında diri, varlığı kendisiyle var olandır.²⁰⁸

Gerçek âşık olsa sâlik

Görünür küllü şey’ hâlik

Bir mülke ola gör mâlik

Kimse elden almaz ola

(32/3)

“O evveldir, âhirdir, zâhirdir, bâtındır. O her şeyi bilendir.”²⁰⁹ Yine iktibas yolu ile alınan ayet-i kerîme şu şekilde zikredilir:

Hüve’l-Evvel hüve’l-Âhîr

Hüve’l-Bâtin hüve’z- Zâhir

Hâkık’ı her yerde gör hâzîr

Vâsıl olmağa sa’y eyle

(168/4)

---

²⁰⁷ Bkz. Şûra, 42/11.

²⁰⁸ Bkz. Kasas, 28/88, Elmalılı M. Hamdi Yazır, a.g.e, C.5, s.555.

²⁰⁹ Bkz. Hadid, 57/3.

Allah Evvel'dir, başlangıcı yoktur ve her şeyin ilkidir. O, Âhir'dir, her şeyin yok olmasından sonra, O bâkî kalacaktır. Zâhir'dir, O'nun varlığı her şeyde açıkça görülür, her şey O'nun varlığına delildir. Bâtin'dır, çünkü O, âşikar olmakla beraber gizlidir; varlığının hakikati akılların idrak ve kavrayışına sığmaktan münezzehtir.

Vaḥdet-i Ḥālîḳ'ı inkâr etme

Doğru yolu koyup eğri gitme

Rüşdî olana yeter bu şâhid

İnnema 'llâhu ilâhun vâḥid

(Kit. 49)

Yukarıda iktibas yolu ile zikredilen “Muhakkak ki Allah tek bir ilahtır (انما الله اله واحد)” ayeti, Allah'ın imkânsız ve batıl olan vasıflar ile nitelendirilmesini yasaklar. Çünkü Allah'ın mülkü dışında bir şey, O'nun yerini dolduracak bir vekil, Allah'tan başka bir mâbud düşüncesi, muhal olanı tasavvur etmektir.²¹⁰

“O her an bir iştendir (كل يوم هو في شأن)”²¹¹ ayeti bir dörtlükte şu şekilde zikredilmiştir.

Tecellâ Rabbüne'l-Mennân

Lehû fi külli yevmin şe'n

Rumûzu eyleyen iz'ân

Ma'ârif ehli yâr ancak

(107/2)

²¹⁰ Bkz. Nisâ, 4/171, Elmalılı M. Hamdi Yazır, a.g.e, C.3, s.68.

²¹¹ Bkz. Rahmân, 55/29.

Aşağıdaki dörtlükte, “O gökleri ve yeri hak ile yaratandır. ‘Ol’(kaf ve nûn کن) dediği gün her şey oluverir. O’nun sözü gerçektir...”²¹² ayetine işaret edilirken, “Allah, onların söylediklerinden münezzehtir, son derece yüce ve uludur (سبحانه و تعالی عما يقولون)²¹³ ayeti iktibas yoluyla alınmıştır.

Leḳad ebda'tenā bi'l-kāfi ve'n-nūn

Teālā ṣhānūke ammā yeḳülün

Olalım luḳf u iḥsānına maḳrūn

Ḳuluñ Efendiden ḡayrı kimi var

(117/3)

Kur'an-ı Kerim'de, “Biz yeryüzünü bir döşek (مها د), dağları da bir kazık (اوتاد) yapmadık mı?”²¹⁴ buyrulur. Aşağıdaki beyitte bu ayetlere yer verilmiştir.

Zehī Sulṭān-ı Ḳādir āsumānī ḥaymeler kurmuṣ

Arāzīyi mihād etmiş cibāli eylemiş evtād

(Müf. 58)

“Doğu da batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır (فتم وجه الله)” ayeti birçok beyitte zikredilir. Ayette de bildirildiği gibi, Allah mekândan münezzehtir; fakat bütün yönler, bütün cihetler O'nundur. Bütün yönleri ve istikametleriyle bütün yeryüzü Allah'ındır. Allah vâsîdir, rahmet ve kudreti her

---

²¹² Bkz. En'âm, 6/73.

²¹³ Bkz. İsrâ, 17/43.

²¹⁴ Bkz. Nebe, 78/6-7.

şeyi kuşatmıştır. O alîmdir, her şeyi hakkıyla bilir. Vâsî ve alîm olan Allah'a ibadet eden mümin kullar için de, yeryüzünün tamamı mescit ve namazgâh kılınmıştır.²¹⁵

Tecellî etse envâr-ı kelâm-ı 'Şemme vechu 'llâh'

Yanardı cümle mevcûdât olurdu perdeler zâil

(127/2)

“Öyleyse O'na ibadet edin, işte dosdoğru yol budur (هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ)”²¹⁶ ayeti iktibas yoluyla alınmıştır.

Kün zâkire 'r-Rabbi 'r-Raḥîm

Hâzâ şırâtün müstaḳîm

Zâkir bulur bâkî naîm

İkşâr-ı zikru 'llâh ile

(162/3)

Aşağıdaki dörtlükte iktibas yoluyla alınan, “Allah her kimi saptırırsa, artık onu yola getirecek kimse yoktur (فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ)”²¹⁷ ayetine yer verilmiştir. Bu ayette ifade edilen gerçeğin, Zümer suresi 23. ayeti ve Mü'min suresi 33. ayetinde de zikredildiği görülür.

O sulṭândır eden Kulların irşād

Men lem yehdi 'llâhü mâ lehū min hād

Göñül kaşrını eder luṭf ile âbād

El-ḥamdü li 'llâh eş-şükrü li 'llâh

(170/2)

---

²¹⁵ Bkz. Bakara, 2/115, Elmalılı M. Hamdi Yazır, a.g.e, C.1, s.380.

²¹⁶ Bkz. Âl-i İmran, 3/51.

²¹⁷ Bkz. Ra'd, 13/33.

Dîvân'da yer alan Arapça bir şiirde "...Sen dilediğini azîz eder, dilediğini zelîl edersin (تعز من تشاء و نذل من تشاء)"²¹⁸ ayetine şu şekilde yer verilir:

Tüzzü men teşâü ve

Tüzillü men teşâ' yâ Rab

Femen vâleyte makbûlün

*Vemen âdeyte merdûd*²¹⁹

(Dilediğini azîz eder, dilediğini zelîl edersin ya Rab / Senin dost olduğun makbuldür, düşman olduğun ise merdûd.)

Dediñ sen ey 'keydi metîn

Vallâhü hayrû'l-mâkirîn'

Żabıñdadır dünyâ vü dîn

Senden saña şıgırırın

(95/3)

Yukarıdaki dörtlükte, "Ayrıca ben onlara mühlet de veririm. Fakat benim tuzak kurup helâk edişim pek çetindir (إن كيدي متين)"²²⁰ ayeti ve "Allah mekr edenlerin en hayırlısıdır (والله خير الماكرين)"²²¹ ayeti iktibas yoluyla zikredilmiştir.²²² Allah Teâlâ bazen bir kimseye hakkında hayırlı olmayan nimetler vererek onu arzuladığı noktaya ulaştırır. Kişi bunu bir lütuf olarak görür ve tuttuğu yolun kendisi için hayır olduğunu sanarak gurura kapılır, kibir ve taşkınlığı artar. Fakat en sonunda,

---

²¹⁸ Bkz. Âl-i İmran, 3/26.

²¹⁹ Aziz Mahmud Hüdâyî, **Divân-ı İlahiyât** (Tıpkıbasım ve Çeviriyazı), Haz. Mustafa Tatçı, Musa Yıldız, Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul 2005, s.549.

²²⁰ Bkz. A'raf, 7/183.

²²¹ Bkz. Âl-i İmran, 3/54.

²²² Ayrıca bkz. Kalem, 68/45; Enfal, 8/30.

inkârı ve taşkınlığı sebebiyle kulun hakkında azap hükmü gerçekleşir. Dış yüzüyle lütuf gibi görülen bu nimetler, aslında bir kahırdır. İşte bundan dolayı, ifade edilen bu durum bir keyd (hile, oyun) olarak nitelendirilmiştir. Allah mekredenlerin hayırlısıdır. O'nun hilesi, şer ve zarar vermeyi hedef alan bir hile olmadığı gibi; keşfi mümkün, önüne geçilebilir bir hile de değildir. O'nun keydi, doğruluktan ayrılan, küfür ve hileye sapanlar için bile bir hayrı içerir. Onlara hilenin fenalığını, cezasını anlatarak kendilerine gelmelerini ve tevbe etmelerini sağlar.²²³

Aşağıdaki beyitte, “De ki: Ey kendi aleyhlerinde haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin (لا تقنطوا من رحمة الله)”²²⁴ ayetine yer verilmiştir. Bu ümit, günaha teşvik için değil, en günahkâr kimseleri bile bir an önce tövbe edip Allah'a yönelmeye teşvik içindir.

Kemâl-i luṭf u iḥsânından Allāh

Dedi ‘Lā taḫneṭū min raḥmeti’llāh’

(187/1)

“Allah'ın nimetini saymaya kalksanız (وإن تعدوا نعمت الله), onu sayamazsınız.”²²⁵ ayeti iktibas yoluyla alınmıştır.

Buyurur ‘in teuddū ni‘meta’llāh’

Olagör imdi bu ma‘nādan āgāh

Hüdāyī ni‘mete şükr eyle her gāh

Gör iḥsânını ol Ḥayy ü Qadīm’iñ

(202/7)

²²³ Bkz. Âl-i İmran, 3/54, Elmalılı M. Hamdi Yazır, a.g.e, C.2, s.328.

²²⁴ Bkz. Zümer, 39/53.

²²⁵ Bkz. İbrahim, 14/34.

Yine Allah Teâlâ'nın lütuf ve ihsanının nihayetsizliğini ifade etmek amacıyla, “Şayet yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de arkasından yedi deniz katılarak mürekkep olsa yine Allah'ın kelimeleri yazmakla tükenmez...”²²⁶ ayeti şu şekilde zikredilmiştir:

Ğalem olsa nebātāt ile eřcār
Mürekkeb olsa deryālarla enhār
Yazılmaz ni'meti Sulţān-ı Ğaffār
Gör e luţfunu ol Rabb ü Kerīm'in
(202/2)

Ramazan ayının önemini konu alan bir şiirde “Ramazan ayı ki, onda Kur'an indirildi...”²²⁷ ayetine yer verilmiştir.

Anda Ğur'an-ı azīm etdi nüzül
Şehr-i ümmet buyurdu aña Resül
Tālib-i Ğağğ'a naşīb ola vuşül
Geldi hoş luţf ile şehr-i ramazān
(24/2)

Aşağıdaki dörtlükte “Andolsun Biz sana tekrarlanan yediyi (سبعا من المثاني) ve yüce Kur'an'ı verdik”²²⁸ ayeti iktibas yoluyla zikredilmiştir.

Āyine-i Rağmānī
Nūr-ı pāk-i Sübhānī

---

²²⁶ Bkz. Lokman, 31/27.

²²⁷ Bkz. Bakara, 2/185.

²²⁸ Bkz. Hicr, 15/87.

Sırr-ı seb'ul-mesānī

Sensin yā Resula'llāh

(36/3)

Hz. Muhammed (s.a.v)'in üstün ahlâkının konu edildiği bir dörtlükte “Doğrusu sen yüce bir ahlâk üzeresin (وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خَلْقٍ عَظِيمٍ)”²²⁹ ayetine yer verilmiştir. Peygamberimizin ahlâkı; doğru yolu, hak din olan İslam dinini teşkil eden Kur'an edebi ve ilâhî ahlâktır.

Gelsin şefâ'at isteyen

Bulsun şafâ ânı seven

Ol şahib-i Hülk-ı hasen

Doğduğu ay geldi yine

(164/2)

Aşağıdaki dörtlükte, “Işık saçan bir kandil (سراجا و هاجا) yarattık.”²³⁰ ayetine işaret edilmiştir.

Nūruñ sirāc-i vehhāc

Ālemler saña muhtāc

Şahib-i tāc ü mi'rāc

Sensin yā Resūla'llāh

(36/2)

“Gecenin bir kısmında kalkarak, sana mahsus bir nafîle namaz olmak üzere namaz kıl. Böylece Rabb'inin seni övgüye değer bir makama (مقاما محمودا) göndermesi kesindir”²³¹ ayetine şu şekilde yer verilmiştir:

---

²²⁹ Bkz. Kalem, 68/4.

²³⁰ Bkz. Nebe, 78/13.

Ey menbā-ı luḡf u cūd

Yeriñ Maḡām-ı Maḡmūd

Yaradılmışdan maḡşūd

Sensin yā Resūla 'llāh

(36/5)

Makām-ı Maḡmūd, övülmüş makam demektir. Hesap günü Hz. Muhammed'in şefa'at edeceği makamı bildirir.²³²

Aşağıdaki dörtlükte iktibas yolu ile zikredilen “Bir gece kulunu, kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye, Mescid-i Haram'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah ne yücedir! (سبحان الذي أسرى) Elbette O, işiten ve görendir”²³³ ayeti, Mirâc mucizesinin başlangıcını anlatmaktadır. “Sonra kuluna vahyettiğini vahyetti (فأوحى إلى عبده ما أوحى)”²³⁴ ayeti de iktibas yoluyla alınmıştır.

Sübḡānellezī esrā

Bi'l-Ḥabībi'l-Muştafā

Mine'l-Mescidi'l-Ḥarām

İle'l-Mescidi'l-Aḡşā

Sümme evḡā mā evḡā

Vectebāhü veştafā (Sonra ona vahyettiğini vahyetti ve onu seçkin kıldı)

(130)

---

²³¹ Bkz. İsrâ, 17/79.

²³² Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s.410.

²³³ Bkz. İsrâ, 17/1.

²³⁴ Bkz. Necm, 53/10.

“Sonra yaklaştı, daha da yaklaştı. O kadar ki, iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu (فكان قاب قوسين أو أدنى)”²³⁵ ayetleri şöyle zikredilmiştir:

Ey Hüdâyî bal açıp

Maṭlabdan yaña uçup

Ḳābe ḳavseyni geçip

Bul sırr-ı ev-ednâyı

(183/3)

Aşağıdaki beyitte, “Hani Biz, meleklerle: Âdem’e secde edin demiştik, hepsi secde ettiler İblis hariç. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu”²³⁶ ayetine telmih yapılmıştır.

Âdem-i ḳalb olduğuna mazhâr-ı envâr-ı Haḳ

Secde-i şükr eylemezseñ ayn-ı şeytânlık budur

(62/3)

“Ey ateş, İbrahim için serin ve selâmet ol (يا نار كوني بردا و سلما على إبراهيم)”²³⁷ ayetinin zikredildiği beyitte, Hz. İbrahim’in Nemrut tarafından ateşe atılması ve ateşin onu yakmayarak bir gül bahçesine dönüşmesi olayına telmih yapılmıştır.

Hullet ki nârı nûr ede berd ü selâm olur

Âşık ki şâdık ola aña azb olur azâb

(150/2)

---

²³⁵ Bkz. Necm, 53/8-9.

²³⁶ Bkz. Bakara, 2/34.

²³⁷ Bkz. Enbiyâ, 21/69.

Hızır (a.s.)'in Allah Teâlâ'yı görme arzusu ve onun bu arzusunun gerçekleşemeyeceği Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde bildirilmiştir: “Musa, tayin ettiğimiz vakitte Tûr'a gelip de Rabbi onunla konuşunca ‘Rabbim bana kendini göster de seni göreyim’ dedi. Rabbi ‘Sen beni asla göremeyeceksin... (لن تراني)’ dedi.”²³⁸ Bu ayet, Dîvân'da iktibas yoluyla zikredilmiştir.

Tûra tecellî eyleyib

Diller tesellî eyleyib

Musâ'ya deyib 'len terân'

Ol vech ile ihsân eden

(48/3)

“Bir zaman Musa genç adama şöyle demişti: ‘Durup dinlenmeyeceğim, ta ki denizin birleştiği yere (مجمع البحرين) kadar varacağım yahut senelerce yürüyeceğim”²³⁹ ayetine Hz. Musa ile Hızır (a.s.)'in buluşma noktası olan “mecmau'l-bahreyn” dolayısıyla yer verilmiştir.

Ol Mecmâu'l-bahreyn olur

Musâ ile Hızır ı bilir

Her kaçrede deryâ bulur

Ummâna ermek isteyen

(128/7)

Allah Teâlâ'nın elest meclisindeki hitabına, ruhların vermiş olduğu cevabın hatırlatıldığı dörtlükte, “Rabbın Âdemoğullarından, bellerindeki zürriyetlerini alıp

---

²³⁸ Bkz. A'raf, 7/143.

²³⁹ Bkz. Kehf, 18/60.

da, onları kendi nefislerine şahit tutarak: ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ dediği vakit, onlar da, elbette (بلى) biz buna tanık olduk... dediler”²⁴⁰ ayetine telmih yapılmıştır. “Elbette Allah dilediğini yapar (إن الله يفعل ما يشاء)”²⁴¹ ayeti ise iktibas yoluyla zikredilmiştir.

Kim ki ezel dedi belā

Andan irāğ oldu belā

Allāhü yefʿal mā yeşā

Ḳul neylesin yā Rabbenā

(75/5)

Yeter müstağrāk-ı bezm-i elest ol

Gel ey derd ehliniñ dermānı bülbül

(156/1)

Aşağıdaki beyitte, “Andolsun ki Biz insanı en güzel bir biçimde (أحسن تقويم) yarattık”²⁴² ayetine yer verilmiştir.

Ḳande bulduñ aḥsen-i taḳvīmi sen

Ḳandeñ alır feyzi işbu cān ü ten

(180/2)

İnsanın en güzel biçimde yaratılmış olması, özellikle ‘güzellik’ denilen manayı anlaması, Yaratıcıyı ve O’nun mutlak güzellikte olan kemal sıfatlarını tanıyıp

---

²⁴⁰ Bkz. A’raf, 7/172.

²⁴¹ Bkz. Hac, 22/18.

²⁴² Bkz. Tîn, 95/4.

O'nun ahlâkıyla ahlâklanması demektir. Kendisine bu olgunluğa, bu güzelliğe doğru ilerleme kabiliyeti verilmek manasında insan, en güzel biçimde yaratılmıştır.²⁴³

Yer ü gök çekmediği haml-i kebîr

Götürür anı bu insân-ı haķîr

Yardım eyle bize ey Rabb-i kadîr

Kerem et hey ulu Mevlâ kerem et

(29/3)

Yukarıdaki dörtlükte, “Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, korktular. Onu insan yüklendi, doğrusu o çok zalim ve çok cahildir”²⁴⁴ ayetine telmih yapılmıştır.

Leyse li'l-insâni illâ mâ-se'â

Fe'ctehid fi'llâhi in şî'te'l-felâh

(178/4)

“Doğrusu insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur (وأن ليس للإنسان إلا ما سعى)”²⁴⁵ ayeti iktibas yoluyla alınmıştır.

“O gün ne mal fayda verir, ne de evlat. Ancak Allah'a kalb-i selimle gelenler hariç.”²⁴⁶ ayetleri şu şekilde zikredilmiştir:

Pâk ü fâhir varalım hâzrete bâ-ķalb-i selîm

Sen kerem eyle İlâhî bize ol demde meded

(69/2)

²⁴³ Bkz. Tîn, 95/4, Elmalılı M. Hamdi Yazır, a.g.e, C.8, s.532.

²⁴⁴ Bkz. Ahzab, 33/72.

²⁴⁵ Bkz. Necm, 53/39.

²⁴⁶ Bkz. Şuarâ, 26/88-89.

Seni aldar bu dehr-i dūn
Nef' eylemez māl ü benūn
Nefs elinde olma zebūn
Ḥaḳḳ'ı bulmağa sa'y eyle
(168/2)

“Onlar seher vakitlerinde de istiğfar ederlerdi (وبألسحر هم يستغفرون)²⁴⁷ ayeti iktibas yoluyla zikredilmiştir.

Ve bi'l-esḫāri hūm yestağfirūne
Baḳ istiğfār eyle her seḫer gāh
(187/4)

Seher vakitleri, dua ve istiğfarın en güzel zamanıdır. Böyle icabet ve kabule şayan istiğfarı ise, geceleri ibadet etmekle birlikte sanki günah ile vakit geçirmiş gibi seher vakitleri de kusurları için af dileyen iyi kimseler yaparlar.²⁴⁸

Aşağıdaki dörtlükte, “(Küfür ve günahı terk ile) Yüce Allah’a (O’nun tevhid ve tâatine) kaçınız (ففروا إلى الله)²⁴⁹ ayeti iktibas yoluyla alınmıştır.

Nice bir emmārelıkde eyleye nefsiñ ḳarār
İşüdüp ‘firrū ila’llāh’ı et ol yaña firār
Ḳo sivāyı şıdḳ ile gel eyle Ḥaḳḳ’a i’tizār
Her murādı Ḥaḳ verir sen ğayra baḳmaḳ yol mudur
(137/5)

---

²⁴⁷ Bkz. Zâriyat, 51/18.

²⁴⁸ Bkz. Zâriyat, 51/18, Elmalılı M. Hamdi Yazır, **a.g.e**, C.6, s.578.

²⁴⁹ Bkz. Zâriyat, 51/50.

“Doğrusu nefis sürekli kötülük emreder (إن النفس لأمرارة بالسوء)”²⁵⁰ ayetine şu şekilde yer verilmiştir:

Beğim ol nefis-i emmāretü bi's-sū'

Hevāsına uyanı etdi bed-ḥū

(Müf. 148)

“Bu dünyada kör olan kimse ahirette de kördür, üstelik iyice yolunu şaşırmıştır”²⁵¹ ayetine telmih yapılmıştır.

Dūna bakmaz himmeti bālā olan

Dīni gözler 'ākil ü dānā olan

Yarın a' mādır bugün a' mā olan

Ārif iseñ aç gözün merdāne bak

(181/3)

Aşağıdaki dörtlükte, “İşte onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkıncıdır (بل هم أضل). İşte asıl gafiller onlardır”²⁵² ayetine yer verilmiştir:

Şunlar ki doğru gitmedi

Fermān-ı Hakk'ı tutmadı

Aşşı ziyān fark etmedi

Ḥayvān durur belhüm eḍall

(89/2)

Allah'ın verdiği akıl ve duygu kuvvetlerini gerektiği şekilde kullanmayan kimseler en'âm (hayvan) gibidirler. Onların gözlerinde, gönüllerinde ve kulaklarında

---

²⁵⁰ Bkz. Yusuf, 12/53.

²⁵¹ Bkz. Bkz. İsrâ, 17/72.

²⁵² Bkz. A'raf, 7/179.

insanlığa mahsus mana ve şuur bulunmaz. Belki bunlar hayvandan da aşağıdırlar. Çünkü en'âm denilen canlılar, yaratılıştan gelen amaçlarından sapmaz, hiçbir uzvunu yaratılış gayesinin dışında kullanmazlar. Bu canlılardan daha aşağı olarak nitelendirilen kimseler ise, 'ahsen-i takvîm' yani en güzel biçimde yaratılmış olan fitratın bozulmasına sebep olur ve kendilerini ebedî azaba götüren bir yola girerler.²⁵³

Aşağıdaki dörtlükte, "Hani Rabbiniz size, eğer şükrederseniz elbette size olan nimetimi artıracam diye bildirmişti"²⁵⁴ ayetine telmih yapılmıştır.

Şükr ederseñ Hâlık'a ger rüz-i şeb

İzdiyād-ı ni'mete olur sebeb

Ġaflet ile nic' olur hâlin 'aceb

Râzık'ın in'âmına şükr ede gör

(220/3)

"Ey huzura kavuşmuş (النفس المطمئنة) nefis! Sen O'ndan hoşnut (راضية), O da senden hoşnut olarak (مرضية) Rabbine dön (ارجعي)"²⁵⁵ ayetlerine şu şekilde yer verilmiştir:

Hîtâb-ı irci'î erse

Göñül maflübunu bulsa

Saray-ı vahdete girse

Olurdu kâdr ile a'yâd

(153/3)

---

²⁵³ Bkz. A'raf, 7/179, Elmalılı M. Hamdi Yazır, a.g.e, C.4, s.78.

²⁵⁴ Bkz. İbrahim, 14/7.

²⁵⁵ Bkz. Fecr, 89/27-28.

Muṭma'inne olup rızāya eriş

Yürü marziyye ol şafāya eriş

Terk edip fānīyi beķāya eriş

Āh nefsim seni nic'eyleyeyin

(85/7)

“Allah’ı çeşitli zikirlerle daima zikredin”²⁵⁶ ayetine şu şekilde işaret edilmiştir:

Ekber-i a‘māl zikru’llāhdır

Ākil iseñ aña sa‘y et dā’imā

(217/3)

Aşağıdaki dörtlükte, “ Allah ilim kudretiyle her şeyi ihata eder”²⁵⁷ ayetine yer verilmiştir.

Hüsnünü vaşf edicek gül

Aña ‘āşık oldu bülbül

Çünkü sensin muḥīt -i küll

Zāhir ü pinhān senindir

(134/2)

“Beni zikredeni, bende mağfiretle anarım”²⁵⁸ ayeti de zikrin önemini ifade eden bir dörtlükte şu şekilde yer almıştır:

Maḥz-ı fażl ile esirgerse Hüdāyī’ye yeter

Nazar-ı luṭfu ile kārı onar işi biter

---

²⁵⁶ Bkz. Ahzab, 33/41.

²⁵⁷ Bkz. Fussilet, 41/54.

²⁵⁸ Bkz. Bakara, 2/152.

Zākiri zıkr eder ol zıkr eden envāra batar

Umarız luḡfu ‘ināyet ede Mevlā-yı Kerīm

(23/5)

4.2. Hadisler

Hz. Muhammed’in sözlerine büyük önem veren Müslümanlar, henüz o hayattayken, onun sözlerini toplamaya, yazmaya ve ezberlemeye çalışmışlardır. Artarak devam eden bu faaliyetler sonucu çok sayıda hadis mecmuası derlenmiş ve bu konuda eserler yazılmıştır. Bu çerçevede edebiyatımızda, en çok kırk, yüz ve bin hadis şeklinde derlenen kitaplar bilinmektedir.²⁵⁹

Peygamberimizin “Ümmetimden kim kırk hadis ezberlerse, kıyamet gününde fakîh olarak haşrolur.”; “Ümmetimden kim sünnetle ilgili kırk hadis ezberlerse, ben kıyamet günü onun şefaâtçisi ve şahidi olurum.”²⁶⁰ şeklindeki müjdesi muhaddislerimizi kırk hadis mecmuaları oluşturmaya yöneltmiştir. Daha fazla sevap kazanmak gayesiyle, kırk hadis derlemelerinin dışında yüz, beş yüz, bin veya bin bir hadis ederlemeleri de yapılmıştır.²⁶¹

Hüdâyî Dîvân’ında telmih ve iktibas yoluyla zikredilen hadisler ise şunlardır:

Kim ğamda kim rāḡatdadır

‘Ālem buna ḡayretdedir

²⁵⁹ Ali Yılmaz, Zülfikar Güngör, **Türk Dili ve Edebiyatı**, Ankuzem Yay., Ankara 2006, s.312.

²⁶⁰ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, **Keşfu’l-Hafâ ve Müzîlü’l-İlbâs**, Beyrut 1352, C.II, s.246.

²⁶¹ Türk edebiyatında hadislerin yeri hakkında bkz. Zülfikar Güngör, “Türk-İslam Edebiyatının Kaynağı Olarak Hadisler”, **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu** (20-22 Nisan), Çorum 2007, s.201-211.

Hep kabza-i kudrettedir

Ƙul neylesin yâ Rabbenâ

(75/3)

Yukarıdaki dörtlükte, “İnsanların kalbi Allah’ın iki parmağı arasındadır. Bazen genişletir, bazen daraltır”²⁶² hadis-i şerifine yer verilmiştir. Yüce Allah’ın gâh cemal, gâh celaliyle tecellî ettiği yer, maddî ve manevî hayat kaynağı olan kalptir. İnsanın bazen neşeli, bazen sıkıntılı oluşunun sebebi de, kalpteki bu tecellîlerin birbirini takip etmesidir.

“Âdem ruh ve cesed arasında iken, ben peygamberdim”²⁶³ hadisi aşağıdaki beyitte şu şekilde zikredilmiştir:

Nebî idiñ dañi Âdem dururken mâ’ vü ñin içre

İmâm-ı enbiyâ olsañ revâdır yâ Resûla ’llâh

(28/2)

“Ben gizli bir hazine idim, sevilmek, bilinmek ve tanınmak istedim. Bunun için de kâinatı ve halkı yarattım”²⁶⁴ hadisi iktibas yoluyla zikredilmiştir.

Küntü kenz esrârınıñ miftâhısın

Zât-ı pâkiñ mazhar-ı tâmm-ı Hudâ

(145/2)

---

²⁶² Tirmizî, **el-Câmiu’s-Sahîh**, Kahire 1962, C.IV, s.447, Hadis no:2140.

²⁶³ Tirmizî, **el-Câmiu’s-Sahîh**, Kahire 1965, C.V, Hadis no:3609.

²⁶⁴ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, **Keşfu’l-Hafâ ve Müzilü’l-İlbâs**, Kahire 1351, C.II, s.132.

Allah'ın aşk-ı zatî nedeniyle kendini görmek ve göstermek istemesi âlemin yaratılmasına sebep olmuştur. Allah, kendi güzelliğini temâşâ için bir ayna hükmünde olan âlemi ve onun en değerli varlığı olan insanı yaratmıştır.²⁶⁵

Aşağıdaki dörtlükte, “Sen olmasaydın (Ya Muhammed) felekleri (kâinatı) yaratmazdım”²⁶⁶ hadisine telmih yapılmıştır. Tasavvufî anlayışa göre, Allah'tan başka hiçbir şey yokken ilk yaratılan, Hz. Peygamberin temsil ettiği nübüvvet nurudur. Kâinat onun nurundan yaratılmıştır. Âlemin var olma sebebi, maddesi ve gayesi bu nurdur.

Ey menba’-ı luḡfu cūd

Yeriñ maḳām-ı Maḥmūd

Yaradılmışdan maḳsūd

Sensin yā Resūla’llāh

(36/5)

“Ey inananlar! Andolsun ki, sizin için, Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah’ı çok anan kimseler için, Allah’ın Resul’ünde güzel bir örnek vardır”²⁶⁷ ayetinde de bildirildiği üzere, Peygamberimiz sahip olduğu güzel sıfatlar ve meziyetlerle insanlar için en mükemmel örnektir.

“Ölmezden evvel ölünüz”²⁶⁸ hadisi aşağıdaki dörtlükte telmih yoluyla zikredilmiştir. Kalbde, Allah'tan gayrı bütün istekleri yok etmek, isteğe bağlı (iradî)

---

²⁶⁵ İskender Pala, **a.g.e**, s.440.

²⁶⁶ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, **a.g.e**, C.II, s.87.

²⁶⁷ Bkz. Ahzab, 33/21.

²⁶⁸ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, **a.g.e**, C.II, s.291.

ölümdür. Bu şekilde, kendi iradesiyle ölenler, mana âleminde yeni bir yaşantıya kavuşurlar.²⁶⁹ Kişi, fenafillâh makamına ulaşmak, Allah'ın varlığı içinde yok olmak için öncelikle nefesine hâkim olmalı ve nefsin arzularından bir ölü gibi sıyrılmalıdır.

Hakikat servidir hiç hazân olmaz

Taze gülden terdir şararıp şolmaz

Ölmezden öñ öldü bir dahi ölmez

Şoruyu hisâbı verip gelenler

(108/2)

“Kendini bilen Rabb’ini bilir”²⁷⁰ hadisi telmih yoluyla zikredilmiştir. Kendini bilmek, tasavvufun temel ilkelerinden biridir. Bu düşünce çok farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bu konuda yapılan yorumlardan biri şudur: Kulun kendini yokluk, acizlik, mahviyet, fakr ve eksiklikle bilmesi, Allah'ın güç ve kemal sahibi mükemmel bir varlık olduğunu fark etmesidir. Diğer bir yorum da şu şekildedir: Allah insanı yarattığı zaman, ona kendi ruhundan üfürmüştür. Bu ilâhî ruh, bütün insanlarda vardır. Eğer insan, kendinde bulunan bu yönü keşfeder, tanıyabilirse, o derecede, kendisini yaratan Rabbini tanır ve bilir.²⁷¹

Nice bir baḥş ü cidâl-i kıl ü kâl

Olagör bî-çâre ehl-i vecd ü ḥâl

Nefsini bil bulmaḵ istersen kemâl

Ârif isen aç gözün merdâne baḵ

(180/3)

---

²⁶⁹ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.497.

²⁷⁰ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, **a.g.e**, C.II, s.262.

²⁷¹ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.363.

Kişi, “Allah’ım, beni göz açıp kapayıncaya kadar da olsa nefsimi bırakma”²⁷² hadisi gereği nefesine değil, Rabbine güvenmelidir. Çünkü hakiki mümin, nefsânî duygularını en büyük düşman olarak görür; gerçek dost ve yardımcı olarak ise, yalnızca Allah’ı bilir. Kur’an ve hadislerde zikredildiği üzere nefis sürekli kötülüğü emreder. Allah’ın emirlerine karşı lakayt olduğu halde, haramlara ve yasaklara karşı özel bir ilgi duyar. İşte bu anlamdaki nefse ve isteklerine karşı koyan insan manen terakki eder. Nefisle yapılan bu mücadele ise hayat boyu devam edecektir. Peygamberimizin, nefisle mücadeleyi “büyük cihat” olarak tanımlaması bundan dolaydır.

Buyurur lâ-tekilnî Fahr-i ‘Âlem

Bizi ısmarlamâğıl nefse bir dem

Hem a’lemsin hem erhamsın hem Ekrem

Hemân luğf u kerem Mevlâ senindir

(14/2)

“Allah Âdem’i kendi sûretinde yarattı”²⁷³ hadisi aşağıdaki beyitte telmih yoluyla zikredilir. Allah insanı en güzel biçimde yaratmıştır. İnsan, Allah’ın zâtına ve sıfatlarına çok net ve açık bir biçimde delalet ve işaret etmektedir. Çünkü insan, bir bütün olarak, maddî ve manevî yönleriyle, Allah’ın bütün isimlerinin tecellîlerini taşıyacak şekilde yaratılmıştır.

Şûretinde Âdemi halk eyleyen

Şîbh ü misli olmayan Sultân’a bak

(86/3)

---

²⁷² Müslim, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Beyrut ty, Müsafirîn 201.

²⁷³ Müslim, *a.g.e*, Kitabu’l-Birr 112.

Aşağıdaki dörtlükte, “Dünya, mü’minin zindanı, kâfirin cennetidir”²⁷⁴ hadisine telmih yapılmıştır. Dünya müminin hizmet ve meşakkat yeridir. Zira mümin ebedî saadeti kazanmak için devamlı bir imtihana tabidir. Bununla birlikte, dünyada mümine eza veren her şey onun hata ve günahlarının affına vesile olmaktadır. “Dünya, mü’minin zindanıdır” buyrulması, ebedî saadete nispetle, dünya hayatının, görünürde meşakkat ve sıkıntı ile geçmesi nedeniyledir. Kâfire gelince, onun bütün saadeti kısa dünya hayatıyla sınırlıdır. O, ebedî cehennemi hak ettiği için cezası ahirete bırakılmaktadır. Bazı iyiliklerine mükâfat olarak da dünyada rahat içinde bir nevi cennet hayatı yaşamaktadır. Maddî açıdan bakıldığında dünya hayatı ne kadar meşakkatli olsa da, müminin imanı, kendisi için manevî bir huzur ve saadet kaynağıdır. Kâfirin küfrü ise, onun için manevî bir cehennem hükmündedir.

Doğrusuna gide gör bu yollarıñ

Geçe gör şarpını yüce belleriñ

Dünyâ zindanıdır mü’min kullarıñ

Zindanda olan hod âsân eğlenmez

(39/3)

5. DİĞER DİNİ KAVRAMLAR

5.1. Mi’râc

Mi’râc, Hz. Muhammed’in peygamberliğinin on ikinci senesine, Recep ayının yirmi yedinci gecesine Cebrail (a.s) rehberliğinde arşa çıkması ve Allah ile buluşması mucizesidir. Mi’râc mucizesi Dîvân’da sıkça zikredilmiştir.

---

²⁷⁴ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, **a.g.e**, C.I, s.410.

Varıp sarāy-ı vaḥdete seyr etmeğe sırr-ı Ḥabīb

Mi' rāca da' vet eyleyip elṭāf-ı bī-pāyān eden

(48/4)

Nūruñ sirāc-i vehhāc

Ālemler saña muḥtāc

Şaḥīb-i tāc ü mi' rāc

Sensin yā Resūla 'llāh

(36/2)

Şahidiñ leyl-i İsrā

Sübḥane 'l-lezī esrā

Cāmi' cümle-i esmā

Sensin yā Resūla 'llāh

(36/4)

Mi'rāc ile ilgili olarak Necm suresi 8-9. ayetlerine yer verilir. Ayette “Sonra (ona) yaklaştı, daha da yaklaştı. O kadar ki iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu (فكان قاب قوسين أو أدنى)” buyrulur. Peygamberimizin Mi'rāc gecesi Allah ile görüştüğü inancı bu ayetten dolaydır. Mutasavvıflar bu ayeti mecazî anlamıyla benimsemiş ve bunu Allah ile Peygamberimiz arasındaki yakınlığın delili olarak görmüşlerdir.²⁷⁵

Ḳābe ḳavseyn 'iñ Hüdāyī fehm edip cem' iyyetin

Vāşıl ol sırr-ı ev ednā'ya müselmānlık budur

(62/5)

---

²⁷⁵ İskender Pala, a.g.e, s.245.

Mi'râc ile ilgisi dolayısıyla, arş, sidre (Sidretü'l-müntehâ) ve Rûhu'l-emîn (Cebrail)'den de bahsedilmiştir. Arş, sözlükte taht, çardak, tavan, kubbe²⁷⁶ anlamına gelir ve dokuzuncu kat göğü ifade eder. Tasavvufta ise arş, gönül demektir.²⁷⁷ Sidretü'l-müntehâ, arşın sağ yanında bulunan en yüksek makamdır ki ötesine hiçbir mahlûk geçemez. Beşerî ilmin son haddi olarak izah edilir ve ötesi Allah'ın zât âlemidir.²⁷⁸ Mi'râc gecesini, Peygamberimiz ve ona rehberlik eden Cebrail (a.s) Sidretü'l-müntehâ'ya vardıklarında, Cebrail buradan daha ileri geçemeyeceğini söylemiş ve Peygamberimiz buradan itibaren yalnız başına ilerlemiştir.

Arş-ı a'zam cılve-gâh iken saña

Seyriñe Sidre ola mı müntehâ

(145/3)

Lev denevtü deyicek Rûhü'l-emîn

Sen revân olduñ pes Hayrû'l-verâ

(145/4)

5.2. Ölüm-Ecel

Ölüm, her canlının eninde sonunda karşılaşacağı bir durumdur ve ecel rüzgârı, hiç beklenmedik bir anda insan ömrünü sona erdirebilir. Kişi, bu duruma daima hazırlıklı olmalı ve ölüm gerçeğini aklından çıkarmamalıdır. İnsan heva ve heveslerinin tutsağı olursa, tamamen dünyaya meyleder, akıl ve iradesi nefsin arzularına boyun eğer. Böylece ahirette sonu olmayan bir pişmanlığa düşer.

---

²⁷⁶ Ferit Devellioğlu, **a.g.e.**, s.239.

²⁷⁷ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.**, s.39.

²⁷⁸ Ferit Devellioğlu, **a.g.e.**, s.951.

Ey nefsim olma ehl-i şer

İnşâfa gel inşâfa gel

Çuru hevâ ise yeter

Fikriñde yok mudur ecel

(89/1)

Bir gün eser bād-ı ecel

Ten bağına verir hâlel

İhlâş ile eyle amel

İnşâfa gel inşâfa gel

(90/3)

İnsan dünyanın fânî olduğunu bilmeli; ahireti, hesabı unutmamalı, ömrünü iyi işler yaparak geçirme çabası içinde olmalıdır. Kişi, elde ettiği dünya nimetlerinden dolayı da gurura kapılmamalı, gaflete dalıp Allah'a itaatten uzaklaşmamalıdır. Zira bir kimse cihan padişahı da olsa ölümü tadacaktır. Dünya denilen fânî hayat, insanı aldatan bir gurur sermayesi ve aşağılık metadan başka bir şey değildir.

Ey tâlib-i dünyâ olan

Taḥşîl edip nitseñ gerek

Olsañ eğer şâh-ı cihân

Bir gün koyup gitseñ gerek

(123/1)

Bî-çâre dalıp ğaflete

İhmal edersin tâ'ate

Ömrüñ ererse ğâyete

Emri kaçan çutsañ gerek

(123/3)

Olmaz hevāda uçarsın

Bir gün konağdan göçersin

Bâb-1 Hâk'dan ne kaçarsın

Gel Allāh'a gel Allāh'a

(102/4)

Ölmeden evvel ölmeyi başarabilen, manevî âlemde gerçek bir yaşama kavuşur. Bu da ancak, nefse hâkim olup onun arzularından sıyrılmakla mümkündür. Nefse egemen olma yolunda gerçekleşen bu ölüm, iradî ölümdür ve kalbde Allah'tan gayrı bütün isteklerin yok edilmesiyle gerçekleşir.

Hakikat servidir hiç hazān olmaz

Taze gülden terdir şararıp şolmaz

Ölmezden öñ öldü bir daği ölmez

Şoruyu hisābı verip gelenler

(108/2)

5.3. Günah, Cürm

Günah ve cürm kelimeleri, Allah'ın emirlerine aykırı olarak görülen işleri ve kulun Yaratan karşısındaki kusurunu ifade eder.

Beşerden şer cüz olmuşdur ilāhî

Nice eksik ola cürm ü günāhı

Umarız ola afv-ı pādişāhı

Hâta kıldan aṭā senden efendi

(182/4)

Hangi gūnahtan dolayı olursa olsun, gerek bir piřmanlıkla tōvbe edenler iin Allah'ın rahmet kapıları daima açıktır. ünkü Allah engin merhamet sahibidir. O'nun rahmeti gazabını gemiřtir. Kur'an-ı Kerim'de buyrulduėu üzere, “Ancak kim tōvbe eder, mūmin olur ve salih amel iřlerse, Allah onların seyyiatlerini (gūnahlarını) hasenata (sevaba) evirir. Ve Allah, Gafur'dur, Rahīm'dir”²⁷⁹ Allah affedici ve maėfiret edicidir.

Zerrece luřfuñla gūnahlar gider

Raħmetiñ deryāsı zenbi maħv eder

Sen abūl etmezseñ kim abūl eder

Efendim meded hey sulțānım meded

(22/3)

uluñ gūnāhından Raħmetiñ oėdur

Doğrulup gelene apıñ açıktır

Kereminden maħrum almışı yoğdur

Efendim meded hey sulțānım meded

(22/5)

uluñ iři cūrm ile 'iřyān imiř

Haėė'a lāyık afv ile ġufrān imiş

(Mūf. 99)

---

²⁷⁹ Bkz. Furkan, 25/70.

5.4. Nûr

Arapça ışık anlamına gelen kelime, Allah'ın Zâhir ismi ile tecellîsini ifade eder. Gizlenmiş bir şeyin, ledün ilmiyle ortaya çıkmasına ve mâsivâyı gideren ilâhî vâridâta da nûr denilir.²⁸⁰

*‘Âleme ibret gözüyle bakanlar
Çerâğın nûr-ı Mevlâ’dan yağanlar
Yerden gökden geçip ‘arşa çıkanlar
Hakk’a tevhid ile ermiş erenler*
(1/3)

*Cennet onuñla açılır
Mü’minlere nûr saçılır
Dost illerine göçülür
Lâ ilâhe illa’llâh*
(2/3)

Allah'ın yarattığı ilk şey Nûr-ı Muhammedî yani Hz. Muhammed (a.s)'in nûrudur. Bu nûr, bütün varlıkların başlangıcıdır. Diğer bütün peygamberler, veliler ve cümle âlem varlığının ışığını bu nurdan alır.

*Nûruñ sirâc-ı vehhâc
‘Âlemler saña muhtâc
Sâhib-i tâc ü mi‘râc
Sensin yâ Resûla’llâh*
(36/2)

---

²⁸⁰ Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s.488.

Yüce Allah, kimine efâli ile kimine sıfatları ile tecellî eder. Bazı kullarına da zâtının nûruyla tecellî eder ki bu kimseler, bu nûr ile hakikatleri idrak ederler. Bu nûr sayesinde kalbden Allah'tan gayri her şeyi çıkarıp atarlar.

‘Înāyet eylediñ çün kâināta

Kimi efāle erdi kimi şifāta

Kimini mazhar etdin nûr-ı zāta

Saña yâ Rab nice çok çok şükürler

(185/4)

5.5. Elest

Elest “değil miyim” anlamında bir soru kelimesidir. Allah insanların ruhlarını yarattığında onlara “Ben sizin Rabb’iniz değil miyim?” diye sormuş, ruhlar da “evet” cevabını vermişlerdir. Bu olay Kur’an’da şöyle anlatılır: “Bir de Rabbin, Âdemoğullarından, bellerindeki zürriyetlerini alıp da onları kendi nefislerine şahit tutarak: Ben sizin Rabb’iniz değil miyim? dediği vakit, “Evet, Rabb’imizsin, şahidiz” dediler. (Bunu) kıyamet günü “Bizim bundan haberimiz yoktu” demeyesiniz diye (yapmıştık).”²⁸¹ İnsanoğlu verdiği bu söze sadık kalmalıdır. Çünkü Allah, o zaman ki ikrarından dönen olmasın diye ruhları birbirine şahit tutmuştur. Elest, Dîvân’da daha çok “Elest Bezmi” veya “Bezm-i Elest” olarak geçer.

Şamu ervāh elest bezmine yitti

Hişāb-ı Haqq’ı hep cümle işitdi

---

²⁸¹ Bkz. A’raf, 7/172.

*Yâ niçün her biri bir yola gitdi
Hudâ birdir bu çok yollar nedendir
(52/8)*

Elest meclisinde hitâb-ı ilâhî ile mest olanlar, dünyada da bu sarhoşluktan ayrılmış değildir. İlâhî kadehten yudumlayan bu kimseler, kendilerini ruhlar aleminde Rabb'lerinin huzurunda hissederler.

*Açıldı çün bezm-i elest
Devr eyledi peymânesi
Andan içenler oldu mest
Ayılmadı mestânesi
(11/2)*

5.6. Şeytan

Kur'an-ı Kerim'de, şeytan, özelde Allah'ın emrine itaat etmeyerek sapıklığa düşmüş olan İblis için, genelde Allah'a isyan eden ve kötülüğe yönelmiş olan herkes için kullanılan bir isim ya da nitelik²⁸² olarak tanımlanır.

Allah, Hz. Âdem'i yarattığında bütün meleklerin ve İblisin ona secde etmesini istemiştir. Ateşten yaratılan İblis, Hz. Âdem'in topraktan yaratılması sebebiyle, kendini yaratılış itibariyle daha üstün görerek bu emre karşı çıkmıştır.²⁸³

---

²⁸² Şinasi Gündüz, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yay, Konya 1998, s.353.

²⁸³ Bkz. Bakara, 2/34.

Bu tavrından dolayı Allah onu huzurundan kovmuş, cezasını kıyamete kadar ertelemiş, şeytan da isyankâr kulları saptırmak görevini üstlenmiştir.²⁸⁴

Âdem-i kalb olduğuna mazhar-ı envâr-ı Hağ
Secde-i şükr eylemezseñ ‘ayn-ı şeytânlık budur
(62/3)

Ger kerem ere cenâbındañ eyâ Rabb-i Kerîm
Gelmeye yanımıza tãrd ola şeytân-ı racîm
Pâk ü tãhir varalım Hãzrete bâ-kalb-i selîm
Sen kerem eyle ilâhî bize ol demde meded
(69/2)

Kur’an’da şeytan, insan için “apaçık bir düşman” olarak tavsif edilmiş ve şöyle buyrulmuştur: “Kullarıma söyle (insanlara karşı) sözün en güzelini söylesinler. Çünkü şeytan, onların aralarını bozar. Muhakkak ki o, insanın apaçık bir düşmanıdır.”²⁸⁵

Hãğğ’ı koyup bātıla meyl ü mağabbet neden
Tãbi-i şeytân olup fitne vü şirret neden
(230/1)

Şeytan insanları boş vaatlerle aldatır. Onlara kötülüğü ve çirkin işleri emreder. İnsanları Allah’ı anmaktan ve ona ibadet etmekten alıkoymak ister. Bu nedenle, insanın manevî terakkisinde ve kulluk vazifesini yerine getirmesinde en

---

²⁸⁴ Bkz. A’raf, 7/13-18.

²⁸⁵ Bkz. İsra, 17/53.

büyük engel, şeytandır. Şeytanın kötülüklerinden Allah'a sığınmak gerekir. Çünkü iman edip Rablerine güvenenler üzerinde şeytanın hiçbir nüfuzu yoktur.²⁸⁶

*‘Âkıl isen nevm-i ğafletten uyan
Vâşıl olmaz Hakk’a şeytana uyan
(Müf. 131)*

*Dest -gîr olmaz iseñ ey Raḥmān
Azdırır bizi nefis ile şeytān
Sen esirge bizi efendi hemān
Meded et yā enīs-i küll-i ğarīb
(30/3)*

6. ÇEŞİTLİ DİNLERLE İLGİLİ KAVRAMLAR

6.1. Din

Din, Allah'a inanma ve bağlanma yoludur.²⁸⁷ Dîvân'da din kelimesi, özel anlamda İslamiyet'i ifade etmek için kullanılmıştır.

*Ede gör rûz u şeb kaṭ‘-ı menāzil
Olunca Kā‘be-i a‘māle vâşıl
Şuhūdunda olıcaḳ kişi kāmîl
Aña hem dîn ü hem îman ola Hakk
(80/3)*

---

²⁸⁶ Bkz. Nahl, 16/99.

²⁸⁷ Ferit Devellioğlu, a.g.e, s.188.

Dünyaya ait kayıpları nedeniyle büyük üzüntü duyan insanlar, dinin ihmal edilişi karşısında sessiz kalmaktadırlar. Hüdâyî, bundan duymuş olduğu rahatsızlığı şu şekilde dile getirir:

Bir akçacık ziyân etsen ki başlarsın vâ-veylâya

Yarım pulca kayırmazsın giderse dîn yağmaya

(Müf. 35)

6.2. İman, Küfür, Kâfir

Sözlükte örtmek²⁸⁸ anlamına gelen küfür, imanın üzerinin örtülmesini, yani Allah'a ve dine ait şeylere inanmamayı ifade etmektedir. Kâfir ise, Allah'ın varlığına ve birliğine inanmayan,²⁸⁹ kalbindeki imanı küfür ateşi ile yakıp üstünü örten kimsedir.

Bütün insanlar, Allah'a âşıktır ve O'nun özlemi içindedir. İman edenlerdeki özlem kâfirlerde de bulunmaktadır ve aslında, tüm varlıkların istekleri birdir. Böyle olduğu hâlde, bazılarının kâfir oluşu sebebinin bilmek ve bu sırrı çözmek mümkün görünmemektedir.

Çamunuñ maṭlabı birdir

Yâ niçün ba'zı kâfirdir

Aceb ḥâlet aceb sırdır

Saña 'âşık seni özler

(45/7)

---

²⁸⁸ Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, s.533.

²⁸⁹ Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, s.480.

Hayr ü şer bunda her ne kim ede kul

Āhirette cezā'sını bula ol

Kāfir ü Müslim eğerçi cümle kul

Lik iman ehlinindir Haqq'a yol

(Kit. 18)

Papazların bellerine bağladıkları siyah bir kuşak olan zünnâr, benliği ve dünyaya gönül vermeyi ifade eder ve küfre sebep olan bir unsur olarak düşünülür.

Cân terkini urmadan

Cânân eline girmez

Zünnârını kırmadan

İmân eliñe girmez

(13/1)

Māsivā eşnāmını eyler şikest

Kaṭ' eder zünnârı imân isteyen

(64/2)

“Kâmil iman” bir insanın ulaştığı imânî olgunluğun en ileri, en mükemmel derecesidir. Kâmil imana erişmek ise, her işte Allah'a yönelmek, daima Allah'ın rızasını ve dostluğunu kazanmaya çalışmak, hayatın her anında O'na teslim olmakla mümkündür. Allah'a teslim olmak; O'nu çok sevmek, O'na her şeyden ve herkesten çok bağlanmak ve yalnızca Allah'ı dost edinmek demektir. Kâmil iman sahipleri, Allah'a kayıtsız şartsız iman ederler. Onlar Allah'a olan inançları ve sadakatlerinde kararlılık gösterir, inançlarından asla taviz vermezler.

Tevhîd ile imânım kâmil ola
Fırkat gidip cem'iyet hâşıl ola
Sırrım vahdet iline vâşıl ola
Ara yerden ayrılığı sürem mi

(26/3)

Terk eyle cümle varı
Çoma elden ikrârı
Mağv et şekk ü inkârı
Yerine imân gelsin

(34/3)

Tahkiki iman, imana ait bütün meseleleri delilleriyle, teferruatlı bir surette bilmek, tasdik etmek, tereddütsüz inanmaktır. Ancak böyle bir iman vesvese ve şüpheler karşısında sarsılıp yıkılmaktan kendini koruyabilir.

Tahkîk eder taşdîkini
İmâna ermek isteyen
Bulur hayât iklimini
İrfâna ermek isteyen

(128/1)

Emri yerine yetir
Erkenden işiñ bitir
Şıdğ ile imân getir
Tevhîde gel tevhîde

(91/7)

Kelime-i tevhid, kulun imanını ziyadeleştirir. Bu nedenle tevhidin sürekli olarak tekrar edilmesi ve Allah'ın zikrinden gafil olunmaması telkin edilmektedir.

Buyruğun tut Raḥmān'ın

Tevhīde gel tevhīde

Tazelensin imānūn

Tevhīde gel tevhīde

(91/1)

6.3. Mü'min, Müslüman, İslam

Mü'min, Allah'a ve emirlerine iman eden; inanan, itaat eden, emniyete kavuşmuş olan kişidir. Gerçek mü'min, Allah'ın emirlerini tatbik edip uygulayan, inandığı gibi yaşayan insandır.

Allah aşkı ebedî olarak devam eder. Bu nedenle, O'na âşık olan mü'min ölmez. Ölüm, mü'min için yok olma değil yeniden dirilmedir, gerçek sevgili olan Yüce Allah ile buluşmadır.

‘Āşık olan mü'min ölmez

Müşrik ḥod kendiyi bilmez

Āhir bunda kimse qalmaz

Yüküñ evvelden ıra gör

(31/3)

Müslüman, İslam dinini kabul eden, Allah'a teslim olmuş kişidir. Müslümanlık, Allah'a yakın olmak, O'na yakınlığın sırrına ermektir.

Ḳābe ḳavseyn'in Hüdāyi fehm edip cem'iyetin

Vāşıl ol sırr-ı ev ednā'ya müselmānlık budur

(62/5)

Sahip olduğumuz bütün nimetler gibi, iman ve İslam ehli oluşumuz da yine Allah'ın fazlı ve ihsanı sayesinde.

Ḳullarîñ luṭfuñla insân olduĝu

Hep seniñ fazlıñla iḥsânıñladır

Ehl-i İslâm ehl-i imân olduĝu

Hep seniñ fazlıñla iḥsânıñladır

(215/1)

II. TASAVVUF

1. TASAVVUFÎ KAVRAMLAR

1.1. Vahdet-i Vücûd ve Tevhîd

Vahdet-i vücûd, Allah'tan başka varlık olmadığının idrak ve şuûruna sahip olmaktır. Vahdet-i vücûdu elde eden sâlik, gerçek varlığın bir olduğunu, bunun da Hakk'ın varlığından ibaret bulunduğunu, Hak ve O'nun tecellîlerinden başka bir şeyin bulunmadığını bilir.²⁹⁰ Mutlak ve tek varlık Allah'tır. O'nun zâtı dışındaki tüm varlıklar, Zât-ı İlâhî'nin sıfat ve isimleriyle kendini zâhirde açığa vurmasından ibarettir. Bu durumda kâinat ve eşya O'nu aksettiren bir ayna gibidir ve tecellînin sürekliliği ile biz eşyayı mevcut gibi görürüz.²⁹¹ Tasavvuf ehli, bu kesret (çokluk) içinde vahdeti görüp ona ulaşmak ister. Hüdâyî, konuyla ilgili düşüncelerini şöyle dile getirir:

Hüdâyî isterseñ bâkî sa'âdet

Ƙasd eyle bula gör keşretde vahdet

Bir Ƙula olıcağ Hağğ'dan 'inâyet

Mağşûda tez ere iğsân eğlenmez

(40/7)

Yâ Rabbenâ 'izzet seniñ

Keşretdeki vahdet seniñ

Ƙudret seniñ Ƙuvvet seniñ

Senden saña şıgırırın

(95/4)

²⁹⁰ Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yay., İstanbul 1995, s.553.

²⁹¹ Bkz. Ferit Kam, **Vahdet-i Vücûd**, Sadeleştiren Ethem Cebecioğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1994, s.66-67.

Hüdâyî, “ezelî” âlemden “kesret âlemi” denilen bu maddî varlıklar âlemine geldiğini; ancak burada da kalıcı olmadığını, asıl amacının Hakikat’e ulaşmak için pervâne misali aşk ateşiyle yanarak “fenâ fillâh”a ermek olduğunu şöyle ifade eder:

Ezelden aşk ile biz yâne geldik

Hakikat şem‘ine pervâne geldik

(51/1)

Tenezzül eyleyip vahdet ilinden

Bu kesret ‘âlemin seyrâna geldik

(51/2)

Cenâb-ı Hakk’ın varlığında fânî olduğunu söyleyen Hüdâyî, yine Allah’a iltica ederek, O’nunla bâkî olmayı, yani “kemâl” yolculuğunun son merhalesi olan “bekâ billâh” mertebesine ulaşmayı diler. Sonunda bu temennisinin kabul edildiğini; kesret âleminden kurtularak Hakk’a vâsıl olduğunu ise şu şekilde dile getirir:

Fenâ buldu vücūd-ı fânî muṭlak

Bıraktık katreyi ‘ummâna geldik

(51/4)

Umarız irevüz bâki ḥuzûra

Civâr-ı Hazret-i Raḥmân’a geldik

(51/7)

Geçip âhir bu kesret ‘âleminden

Hüdâyî ḥalvet-i Sultân’a geldik

(51/5)

Hayalî, mecazî ve değersiz olan maddî varlığından geçip, ikilik sevdasını reddedenler, vahdete erişirler. Vahdet deryasına girenler ise, bir daha fânîye rağbet etmezler.

Varlık defterini dür

Benliği aradan sür

Vağdet -i zāta irgür

Gider kıl ü kālimiz

(49/5)

Terk edip eniyyeti nefy eyle işneyniyyeti

Vağdet-i zātiyyedir lāyık olan fāyıqlara

(174/2)

Keşret emvācına aldanır şanma

Vağdet deryāsına girip gelenler

Bir daği fāniye nazar eylemez

Haqq'ın didārını görüp gelenler

(108/1)

Kesrette vahdeti idrak edemeyen, bu maddî ve süflî âlemden kurtulamayan kimseler de vardır ki, bunların kendi benlikleri ve dünya muhabbetleri arada perde olmakta ve onların tevhîd zevkine ermelerini engellemektedir.

Biri iki şananlar ağveldir ü hem a' mā

Tevhîdi bilmeyenler ğayet de cāhil ancağ

(118/2)

Zenb-i vücūdu mahv et eriş sarāy-ı kurba

Cān ü teniñ arada cānāna ħā'il ancağ

(118/4)

Keşret tılısmı māni' olup genc-i vağdete

Hayretde kaldı hasret ile nice şeyh ü şāb

(150/5)

Tevhîd ehli, sûretten sûrete geçer, nispetlerden geçerek hakîkate ulaşır; hakîkate biri görür, dost ile hem dem olur, dosta kavuşur. Tevhîd bilincini ruhuna yerleştiren kişinin iradî davranışları, enaniyeti ve mâsivâ bilinci yok olur. Kişi, bâkî olanın yalnızca Hak olduğunu idrak eder. Hakk'ı talep eyleyen sûfî, kendinden geçer, Allah'tan gayrı her şeyi kalbinden atar.

Gülüñ rengine aldanma geçe gör

Bu keşret merg-zârından uça gör

Varıp vahdet şarâbından içe gör

Yürü bülbül yürü dost illerine

(50/2)

Fenâ dünyâya bağıdım mâsivâ'llâhı fenâ gördüm

Hudâ'dan gayrı bir bâkî görünür yok beğâ gördüm

(Müf. 121)

Şûrete tapma şaşın

Ma'nâ yüzüne bakın

Olmağa Haqq'a yakın

Tevhîde gel tevhîde

(92/3)

Mâsivâdan gözün yum

Ne umarsan Haq'dan um

Gitsin gönülden hümüm

Tevhîde gel tevhîde

(91/3)

Hüdâyî, sahip olduğu nimetleri ve makâmı hiçbir zaman kendisine izafe etmez, bunlara tamamen Yüce Allah'ın lütuf ve ihsânı sayesinde eriştiğini dile

getirir. Varlık âlemindeki her olayın arka planında “fâil-i mutlak” olarak Allah’ı görür, her şeyin gerçek fâili olarak O’nu kabul eder ve her an O’nun lütfuna muhtaç olduğunu beyan eder.

Nemiz ola Hudâyâ sañâ lâyıķ

Hemân bir luţf ile iħsâna geldik

(51/6)

Ne şandin sen alan Hıķ’dır veren Hıķ

İşiden söyleyen Hıķ’dır gören Hıķ

(Müf. 100)

1.2. Tecellî

Sözlükte açık ve zâhir olmak²⁹² anlamına gelen tecellî, Allah’ın Zât ve sıfatları ile belirmesi, varlığını izhâr etmesi, ârifin gönlünde zâhir olmasıdır.

Mevlâ’ tecellî eyleye

Diller tesellî eyleye

İħsân-ı küllî eyleye

Zâhir ola envâr-ı cûd

(79/2)

Bütün mahlûkat, Cenâb-ı Hakk’ın kendini gösterme arzusunun neticesinde tecellî nûruyla meydana gelmiştir. Kâinat, O’nun nûrunun zuhur mahallidir ve insan, ilahî isimlerin bir tecellî aynasıdır.

Yoğiken ‘âlemleri var eylemek

Hep seniñdir pâdişâhım hep seniñ

---

²⁹² Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s.638.

Bir tecellî ile izhâr eylemek

Hep seniñdir pâdişâhım hep seniñ

(113/1)

Ṭılısm olup benî-Âdemde şûret

Konulmuş anda esrâr-ı haqîkat

Muqaddem görünüp ‘aşq u muhabbet

Tecellî-i cemâl ihsân eden dost

(112/3)

Manevî terakkîlerle “Ulu’l-elbâb”a çıkan ve böylece “Nereye dönerseniz dönün, Allah’ın yüzü oradadır”²⁹³ ayetinin tecellîyâtına mazhar olan kimsenin akli da kendisi de yok olur; varlığa ait hiçbir şeyi kalmaz.

Tecellî etse envâr-ı kelâm-ı Semme vechu’llâh

Yanardı cümle mevcûdât olurdu perdeler zâil

(127/2)

‘Âkla bakma er tecellî nûruna

Şem‘a hâcet kalmaz oldukda sabâh

(177/4)

Vahdet nûruna eremeyen kimselerin kalbini Allah’tan gayrı şeyler istilâ eder. Bu kimseler, “Şeytan onları istilâ etmiş, onlara Allah’ı anmayı bile unutturmuştur...”²⁹⁴ ayetinde de beyan edildiği gibi Allah’ın zikrinden gafil, hevâ ve heveslerine tabi olmuş kimselerdir.

---

²⁹³ Bkz. Bakara, 2/175.

²⁹⁴ Bkz. Mücadele, 58/19.

Tecellî eylemezse nûr-ı vahdet
Seni koyup ederler ğayra râġbet
Mu‘aṭṭal etdi ḥalkı nevm-i ğaflet
Uyar kullarını uyar ilâhî

(141/2)

Kur’an-ı Kerim’de “Ey iman edenler! Eğer siz Allah’tan korkar, takvâ sahibi olursanız, O size iyi ve kötüyü ayırt edecek bir mârifet bir nûr verir”²⁹⁵ buyrulur. Kendisine ihsan edilen bu mârifet ve nûr ile ilahî sırlara mazhar olan Hak âşığı, bu hâlin devam etmesi niyazında bulunur.

Yine nûr-ı tecellîden
Dil ü cânım ziyâ ister
Efendi zevk-i küllîden
Saray-ı sır şafâ ister

(138/1)

1.3. Dîdâr

Sözlükte göz, görme, yüz, seyretme gibi anlamları olan dîdâr kelimesinin tasavvufî anlamı, sevgiliyi ve ilahî güzelliği seyretmedir.²⁹⁶ Hakk’ın cemâlini görmek için bütün vârını ve kendi varlığını terk etmek gerekir. Vârı terk etmeden yok olunamaz; yok olmadan da hakikî varlığa ulaşamaz.

Her kim ister dîdârı
Terk eder cümle vârı

---

²⁹⁵ Bkz. Enfal, 8/29.

²⁹⁶ Süleyman Uludağ, **a.g.e**, s.147.

Ĥan-ı vaşl-ı dildârı

Tadalım şimden gerü

(35/4)

Ancak ölmeden önce ölenler, nefsî arzularını terk edip Allah'ın küllî iradesine tabi olanlar, nefis hesabına bir şey talep etmeyenler dîdârı görebilirler. Kendi nefisinden ve dünyalık zevklerden geçip Allah'ın varlığı ile tekrar var olanlar, dost cemâlini görenler ise gayra rağbet etmezler. Âşık için, Allah'ın cemâlinden ötesi boş hevesten ibarettir.

Kimseye ölmezden öñ göstermeyip dîdârını

İrgürüp bâķi ĥayâta lîk soñra řād eden

(60/4)

Hüdâyi'ye yol şoran

Vaĥdet iline eren

Dostuñ dîdârın gören

Ėayra ola mı baķa

(44/5)

Allah'tan bir parça olan insan ruhu, maddî ve fânî bir varlığa bürünerek dünyaya gönderilince aslından ayrı kalmıştır. Şair, bu ayrılığın elemiyle ve Allah aşkıyla yanmakta, yegâne sevgiliye bir an evvel ulaşmak ve hicranını sona erdirmek istemektedir.

‘Āşık olaldan dîdâra

Derd ile ĥaldıñ ävâre

Döymez olduñ intizāre

Neyleyeyin gönül seni

(72/4)

Yine gönülüm dost illerin özledi

O illere bir kez dağî varam mı

Dost dîdārın yeter bizden gizledi

Bir gün ola hûb cemālin görem mi

(26/1)

1.4. Aşk, Âşık

Aşırı derecede sevgi anlamına gelen aşk, muhabbetin seveni kavraması, bütün vücuduna yayılmasıdır. Aşk, sarmaşık manasına gelen “ışk” kelimesinden alınmıştır. Öyle ki aşk, girdiği kalbi, hatta insanın bütün vücudunu sarmaşık dalları gibi sarar. Tasavvufta ise, Allah’a duyulan sevgi ve muhabbet, insanı her durum ve haliyle Hakk’a götüren yoldur aşk.²⁹⁷

Sûfilere göre varlığın kaynağı aşktır. Yüce Allah bir kudsî hadiste, “Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi arzu ettim ve âlemi yarattım” buyurmaktadır.²⁹⁸ Hüdâyî’ye göre Allah, âlemi yaratıp insana bedenini bağısladıktan sonra, onu aşk ile ihyâ etmiştir. Hüdâyî, aşkı dirilik olarak telakki eder. Bu bakış açısı, Ahmed Yesevî’nin “İşksızların hem cânı yok hem imâni”²⁹⁹ şeklindeki mısraında ifade edilen düşünceyle neredeyse aynıdır.

---

²⁹⁷ Selçuk Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul 1990, s.111.

²⁹⁸ Ethem Cebecioglu, **a.g.e**, s.65.

²⁹⁹ Ahmed Yesevî, **Dîvân-ı Hikmet**, Haz. Hayati Bice, T.D.V Yay, Ankara 1993, s.50.

Cihānı eyleyip peydā
Bize kıldın vücūd i‘tā
Hem etdin ‘aşk ile ihyā
Şükür yā Rabbi yā Rabbi
(37/2)

Mutasavvıflar, devamlı olarak aşk ile akı karşılaştırmışlar; akılla Allah’a varılamayacağını, O’na ermenin ancak sevgiyle olacağını savunmuşlardır.³⁰⁰ Aşkı Allah’a kavuşma vasıtası olarak gören Hüdâyî, akılın Allah’ı kavramada aciz kalacağı kanâatindedir ve bu düşüncesini şöyle dile getirir:

İster seni cān bülbülü
Lâkin erişmez ‘aql eli
Ger açıvermezseñ yolu
Kul neylesin yā Rabbenā
(75/2)

Hüdâyî, aşkı “hakikat Kâf”ının doruğundaki anka” olarak nitelendirir ve bu nedenle her meges (sinek)in aşkın hallerinden anlayamayacağını söyler. Böylece ilahî aşkı yücelten şair, onun herkes tarafından anlaşılmasının mümkün olmadığını vurgular.

Ey Hüdâyî hâlet -i ‘aşkı ne bilsin her meges
Kulle-i Kâf-ı haqîkat mürgüdür ‘ankâ-yı ‘aşk
(165/7)

---

³⁰⁰ Süleyman Uludağ, “Aşk” (Tasavvuf), **DiA**, İstanbul 1991, C.4, s.14.

Aşkın şaraba benzetildiği bir beyitte, ezel meclisinde bu aşk şarabından içenlerin “tâlib-i dîdâr” olup mahşer gününe kadar ayılmaması istenir.

Ṭâlib-i dîdâr olup ayılmaya tâ ḥaşre dek

Kim ki nûş ede ezel bezminde ger şahbâ-yı ‘aşk

(165/3)

Hüdâyî, Allah’a ulaşmanın ancak aşk ile mümkün olabileceğini dile getirir. Aşkı sağlam bir kulp olarak nitelendirmek suretiyle de, bir mürşide bağlanmanın ve ondan feyiz almanın gerekliliğini ifade eder.

Yâ Rabbenâ yâ Rabbenâ

Eyle bize a‘tâ-yı ‘aşk

Çeksin bizi senden yaña

Bu ‘urve-i vüşkâ-yı ‘aşk

(77/1)

Allah’tan gayriye iltifat etmek, kalbi onunla doldurmak, insanın gönlünü karartır. Aşka düşen sâlik, gam ateşi ile gönül hanesini temizlemelidir ki, orası Allah aşkıyla dolsun.

Çünkü maşşūdumuz sensin

Ġayrîñ sevdâsını kaldır

Pâk eyle gönül ḥânesin

Kendi ‘aşkın ile doldur

(88/1)

Allah aşkı, gönlü yakan bir ateş gibidir ve onun devası derdindedir. Şair, pervane misali aşk ateşiyle yanmayı arzulamaktadır. Çünkü Allah’ı bilmek, ancak bu ateşte yanmakla mümkün olacaktır.

Derd ile giryân olayın bir zamân

‘Aşk ile sūzân olayın bir zamân

(120/1)

Nâr-ı ‘aşka cān atıp pervâne-veş

Yanayın biryân olayın bir zamân

(120/4)

Ancak ilâhî aşka ulaşanlar gerçek mutluluğa kavuşur. Neşe, sevinç, zevk ve huzurun kaynağı aşktır. Zaten kâinat da aşk deryasının dalgalanmasıyla ortaya çıkmış, yani aşkla yaratılmıştır.

‘Aşk iledir şevk ü sūr

‘Aşk iledir zevk ü huzūr

Bu kâinât etdi zuhūr

Mevc urdu çün deryâ-yı aşk

(77/5)

Fânî dünyaya ve ona ait varlıklara bağlanmak, insana ancak geçici mutluluklar verebilir; çünkü varlığın yok olmasıyla verdiği mutluluk ve huzur da yok olacaktır. İnsanın ebedî mutluluk ve huzura kavuşması ise, Bâkî olan Allah’a ulaşmasıyla mümkündür. Kur’an-ı Kerim’de de beyan edildiği üzere: “Kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur.”³⁰¹

Meleklerin ölümsüzlüğü aşk ile izah edilir. Felekler de aşk ile dönüp durmaktadır. Nasıl ki aşk, insanlar için bir dirilik ve canlılık ise, insanlar aşk ile ihya olmuşsa; meleklerin ve feleklerin canlılığı da aşk sayesinde.

---

³⁰¹ Bkz. Ra’d, 13/28.

‘Aşk ile zinde her melek
‘Aşk ile devr eyler felek
Ayılmaya tã haşre dek
Kim nûş ede şahbâ-yı ‘aşk
(77/6)

Maksadı Allah’a kavuşmak olan âşık, maddî varlığından geçmeli, aşk yolunda canını kurban etmelidir. Maddî varlığından kurtulan âşık, Allah’ta bâkî olduğu için ebedî hayat bulur, yani aşk ile ölen kişi ebedî diriliğe kavuşur.

Gerçek ‘âşık olan candan el siler
Vaḥdet sarâyına erişmek diler
Hüdâyî çoḡdan ol yollarda yeler
Deli gönlüm meḡer sendedir sende
(56/5)

‘Āşık olan mü’min ölmez
Müşrik ḡod kendüyi bilmez
Āḡir bunda kimse ḡalmaz
Yüküñ evvelden ıra gör
(31/3)

Hüdâyî’ye göre aşkın gizli kalması mümkün değildir. Aşk cihandan öyle büyüktür ki, cihan aşka kıyasla bir zerre bile değildir. Bu nedenle büyük olanın küçüğün içinde gizlenmesine imkân yoktur. Cihanın bir zerre bile olamayacağını söyleyen şair, dünyanın âşıklar nazarındaki kıymetsizliğini de ifade etmiş olur.

‘Aşkıñ n’ola olsa ayān
Çün ‘aşk ü müşk olmaz nihān

Bir zerrece gelmez cihân

Vâsi' durur şahrâ-yı 'aşk

(77/8)

Hüdâyî, bekâyî bulmanın fenâyî bulmakla mümkün olacağını dile getirir. Bunun için de “nefy-i mâsivâ”, yani Allah’ın dışındaki her şeyle alakanın kesilmesi gerekir. Aşk müftüsü, mâsivâ ile olan bütün bağların kesilmesinin dine uygun olduğu hususunda fetva verir. Şair aşkı, şeriatla ilgili bir mevki olan müftü veya kadı olarak düşünmektedir. Hüdâyî burada, şeriat ile tarikat arasında ihtilaf bulunmadığını da vurgulamak istemiş olabilir.

Bulan fenâ ender fenâ

Bulur Hüdâyî ol beğâ

Oлмаға nefy-i mâsivâ

Fetvâ verir Monlâ-yı 'aşk

(77/9)

Aşk, insan ruhunun Allah’a karşı özlemidir. İnsanın Yaratan’a olan aşkı elest bezminde başlamıştır. Elest bezmi, insanların, Yüce Allah’ın Rabliğini tasdik ettikleri vakittir. Allah Teâlâ’nın kulları ile yaptığı bu ilâhî misak, Kur’an-ı Kerim’de şöyle anlatılır: “Bir de Rabbin, Âdemoğullarından, bellerindeki zürriyetlerini alıp da onları kendi nefislerine şahit tutarak: ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ dediği vakit, onlar: ‘Evet Sen bizim Rabbimizsin’ dediler...”³⁰² İnsan, aşk ile dolup ikilikten kurtulunca, kendi varlığı Allah’ın varlığında yok olur ve böylece ezeli birliğe ulaşabilir. Elest bezminde Yüce Yaratıcının güzelliği karşısında mest olup kendinden

---

³⁰² Bkz. A’raf, 7/172.

geçen şair, bu maddî varlık âleminde de o olağanüstü güzelliğin etkisi altındadır ve O'nun aşkı ile yanmaktadır.

Ezelden 'aşk ile biz yana geldik
Hakikat şem'ine pervâne geldik
(51/1)

'Aşk-ı ma'sûku edelden ihtiyâr
'Aşk ile hoş zindedir şeydâ gönül
Yerde gökde eylemez oldu karar
Bir kapıya bendedir şeydâ gönül
(53/1)

'Aşk ile dolan arayıp bulan
Nefsini bilen bildi Gaffâr'ın
(43/5)

1.5. Cân-Cânân

Cân, Farsça bir kelime olup; gönül, ruh gibi manalara gelir.³⁰³ Bedeni yaşatan ve ayakta tutan aslî unsurdur cân. Cânân ise, âşığın uğruna canını feda edeceği yüce sevgilidir. Tasavvufta 'Allah' anlamında kullanılır.

Sevgiliye kavuşamayan cân, ayrılık ateşiyle yanmaktadır. Bundan dolayı daima acı çeken âşık, bu derdine deva arar. Ancak, aşk yoluna girmek sanıldığı kadar kolay değildir. Bu yola girip cânâna kavuşmak için, önce cân feda edilmelidir.

---

³⁰³ Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s.116.

Canları asret oduna yandırır

Ayrılık ah ayrılık vah ayrılık

Lezzetinden alemi uşandırır

Ayrılık ah ayrılık vah ayrılık

(63/1)

Gerçek aşıık olan candan el siler

Vahdet sarayına erişmek diler

Hüdayı oııdan ol yollarda yeler

Deli gönlüm meğer sendedir sende

(56/5)

Gel berü ey derde derman isteyen

Cana bakmaz vaşl-ı canan isteyen

(64/1)

Aşkı uğruna can veren pervane, ateşte nasıl yanıp kavruluyorsa, sevgiliye kavuşmayı dileyen aşık da bu yolda cismini öyle yakıp eritmelidir.

Budur Hüdayı'den haber

ııoma vücuđuñdan eşer

Pervaneye eyle nazır

Can terkidir edna-yı aşık

(77/7)

Sevgiliye kavuşan can, ona öyle hayran olur ki; fanî cihan, aşığın gözünde bütün değerini yitirir. Zira aşık, başta canı olmak üzere bütün varını bu uğurda feda

eder. Böylece eşyanın hakikatini görüp hayrete düşenlerin, her şeyde Allah'ın esmâsını seyretmesi mümkün olur. Âşık her nereye baksa yalnız O'nu görür.

Şu cān kim buldu cānānı

Nider mülk-i Süleymān'ı

Ƙodu hayrette 'aşk anı

Göñül eğlenmez eğlenmez

(105/4)

Māsivādan el çek ey 'âşık kesil

Fikriñ ü zikriñ ol olsun muttaşıl

Ol kadar hayrette olsun cān ü dil

Ƙande baƘarsam efendim şanayın

(82/3)

Kemâle ermek için yalnız dünyayı değil, ahireti ve ona ait varlıkları da gönülden silip çıkarmak gerekir. Gerçek âşık, ne cehennem korkusu ne de cennet umuduyla ibadet ve iyilik yapar. Âşık Allah'ı sırf zâtı için sever. Cān, O'nun ebedî güzelliğini arzular, O'na özlem duyar. Allah'ın cemalini görenlerin gönlünde ise, O'ndan gayrı hiçbir şeyin sevgisine yer yoktur.

Ƙoyup Sidre vü Tūbā'yı

Göñlüm seni özler seni

Gerekmez gayrı sevdāyı

Cānım seni özler seni

(87/1)

İnsanın Allah'a kavuşması yolunda en büyük engel, nefsin bitmek tükenmek bilmeyen arzularıdır. Bu nedenle, ancak kalbini nefsin pençesinden kurtararak, aşk yoluna cân koyanlara vuslat kapıları açılacaktır.

Etse teklîf-i Hüdâyi o kabûl

Olsa biñ cân ile Mevlâ'sına kul

Açılırdı aña ebvâb-ı vuşûl

Nefs elinden nidelim neyleyelim

(110/3)

Maddî ve dünyevî arzularından geçen gönül, sevdiği ile fenâ bulur, onda yok olur. Âşığın bin cânı da olsa hepsini sevgilinin yoluna feda etmeye hazırdır.

Geçip kamûdan muflağa

Bulur fenâ-ender-fenâ

Biñ kere cân eyler fedâ

Cânân'a ermek isteyen

(128/5)

1.6. Vücûd (Ten, Cism)

Hüdâyî Dîvân'ında varlığı ifade etmek için vücûd, ten, cisim kelimeleri kullanılmıştır. Vücûd, var olmayı, varlığı ve beşerî vasıtalarından fânî olunca Hakk'ı bulmayı ifade eder.³⁰⁴

Cisim, dünyaya aittir. Ancak ruh, aslî vatanından ayrı kalmıştır, gurbettedir. O, vuslat ister, geldiği yere dönmek ister. Can ve ten ise vuslatın önünde bir perde,

---

³⁰⁴ Süleyman Uludağ, **a.g.e**, s.570.

cânâna kavuşma yolunda en büyük engeldir. Âşık olan, başta kendi varlığı olmak üzere, dünyaya ait ne varsa hepsinden vazgeçer. Bu dünyada iken “mutû” sırrına erer. Başkalarının son nefeste tadacağı zevki, ârifler çok daha önce, henüz hayatta iken tadarlar.

Zenb-i vücûdu maḥv et eriş sarây-ı ḳurba

Cân ü teniñ arada cânâna ḥâ'il ancaḳ

(118/4)

Budur Hüdâyi'den ḥaber

Ḳoma vücûduñdan eşer

Pervâneye eyle nazar

Cân terkidir ednâ-yı 'aşḳ

(77/7)

Şoḥbet-i cânâna ermek isteyen

Yoluna ḥarc eylesin cân ü teni

(234/2)

Bu fânî dünyada nefsin hevâsından uzak durmak gerekir. Çünkü her an ecel rüzgârı esip ten bağına zarar verebilir. Can verilince pişmanlık duymamak için, gözyaşı ve istiğfar ile günahlardan arınmalı; fânî vücûdu, onu veren Hâlîk'ın yolunda feda etmeli, fânî dünyanın da fenâsını bilip bâkî olan için çalışmalıdır.

Bir gün eser bād-ı ecel

Ten bâğına verir ḥalel

İhlâş ile eyle amel

İnşâfa gel inşâfa gel

(90/3)

Ger Hüdāyî'den alırsañ haberi
Vere gör Hağ yoluna cān ü seri
Qalmasın zenb-i vücūduñ eşeri
Nefs-i şirrīne itā'at nice bir
Māye-i 'ömrü izā'at nice bir

(83/3)

Qalmayınca tā vücūdumdan eşer
Hāk ile yeksān olayım bir zamān

(120/5)

Fenâ mülküne ait olan cisim orada kalır. Bekâ mülkünde daim olacak, kişiyi ebediyete taşıyacak olan Hakkânî vücuttur. Hakkânî vücut ise, Cenâb-ı Hak'ta fânî olan kimseye bahşedilen varlıktır. Dünyada iken nefsinin yokluğa mahkûm edenlere bu varlık libası giydirilir.

Hüdāyî'ye müyesser kıl şühūdu
Kemāle irgüre tā kim sücūdu
Bula fazlınla Hağğānî vücūdu
Kerem eyle meded Raḥmān'ım Allāh

(188/7)

İnsan, Allah'ı dışarıda aramamalı, bu sırrı; kendinde, gönlünde aramalıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak oraya tecellî kılmış; gönül, vücūd ikliminin sultanına taht olmuştur.

Ȧşradan bakma vücûd iklîmine

Gir serîr-i sîned e sulţânı gör

(131/3)

Âlemde Cenâb-ı Hak'tan başka hiçbir hakîkî vücûd yoktur. Kesret denilen şeyler ise yalnızca bir hayalden ibarettir.

Mevcûd O'dur vücûdu ola anîñ haķîkî

Yoĥsa vücûd-ı zâ'il bir vehm-i bâtıl ancak

(118/2)

1.7. Nefs

Nefs, Arapçada, ruh, akıl, beden, cevher, arzu, murad gibi anlamları olan bir kelimedir.³⁰⁵ Nefs, çoĥu zaman ruh kelimesi ile eş anlamlı olarak kullanılır. Ancak, iyi işlere azmettiğinde ruh, dünya işlerine ve kötü işlere azmettiğinde de nefis adını alır.³⁰⁶ Tasavvufta ise nefis, beden kalıbına tevdi edilen ve kötü huyların mahalli sayılan latîfe, kula ait illetli vasıflar, kötü huy ve fiiller gibi anlamlarıyla kullanılmaktadır.³⁰⁷

Nefis, belirli bir süreç içinde çeşitli varlık mertebelerinden geçip kesafet ve madde âlemine ulaşmıştır. Madde âlemine iniş i sırasında ise uğradığı her aşamada belirli bir özellik olarak gittikçe daha karanlık hale gelmiştir. Nefsin bu şekildeki nüzûlü, ezelî ilim âleminde bilmiş olduğu şeyleri unutması anlamına da gelmektedir. Nefsin madde âlemine iniş i gibi, ilk mertebedeki aslî haline ulaşması da aynı

³⁰⁵ Ethem Cebecioĥlu, **a.g.e**, s.472.

³⁰⁶ İskender Pala, **a.g.e**, s.355.

³⁰⁷ H. Kamil Yılmaz, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul 2000, s.304.

aşamalarla gerçekleşir ve bu sürece “urûc (yükseliş)” adı verilir. Hüdâyî, bu aslına dönüş sürecinde nefsi üç kısma ayırmıştır:

1. Nefs-i âmm; nefsü'l-emmâre / Avâmın nefsi: İnsanı kötülüğe sevk eden nefistir. Onun en belirgin özelliği, tabîi ve şehvî şeylere arzu duyması, ilâhî emir ve yasaklara karşı olmasıdır.

2. Nefs-i hâss; nefsi-i levvâme / Seçkinlerin nefsi: Kendini hatalardan dolayı ayıplayan ve hayra yönelen nefis.

3. Nefs-i ehassu'l-hâss; nefsi-i mutmainne / Seçkinlerin seçkinlerinin nefsi: Kötülüklerden uzaklaşmak suretiyle nefsin Hakk'a karşı mutmain olmasıdır.³⁰⁸

Zulmet-i nefsi geçen bulur hayât

Çün gece âhîr ola olur şabâh

(178/2)

Râh-ı şalâha gidip şulh u sülûk ehli ol

Nefse uyup herkese hiddet ü şiddet neden

(230/2)

Ey nefis yeter sehv ü zelev

İnşâfa gel inşâfa gel

Terk eyleyip tül-i emel

İnşâfa gel inşâfa gel

(90/1)

---

³⁰⁸ Abdurrezzak Tek, “Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Seyru Sülûk Anlayışı” **Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri** (22-25 Mayıs), Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yay., 2006, C.I, s.181.

Hak yolunda insanın önüne perde olan ve yolu uzatan, arzu ve istekleri bitip tükenmek bilmeyen alçak nefisle her an mücadele içinde olmak gerekir. Nefsin karanlıktan kurtulup aslî haline dönmesi için bu mücadele şarttır.

Nefs, insanı sürekli olarak kötülüğe ve isyana yönlendirir. Dünya güzelliklerine meyli sebebiyle de kalbi daima huzursuz eder. Kalp ile nefsin bu mücadelesinde, şeytan da nefsin yanında yer alır. Bu nedenle nefis mücadelesi, oldukça uzun ve meşakkatli bir yolculuk olarak görülür. Nefsle yapılan amansız mücadeleden galip çıkmak, merhameti sonsuz olan Allah'ın yardımıyla mümkündür.

Hak yolunda çalış kuşur etme

Nefs için kalbi bî-huzur etme

Şağın a'mâline gurur etme

Cümlenin başı bir 'inâyet imiş

(152/3)

Dest -gîr olmaz iseñ ey Raḥmân

Azdırır bizi nefis ile şeytân

Sen esirge efendi bizi hemân

Meded et yâ enîs-i küll-i ğarîb

(30/3)

Nefsin hevâ ve isteklerinden yüz çevirip, Hak'tan gayrisine muhabbet beslememek gerekir. Zira aşağılık dünyaya ait varlıklar insanı aldatır. İnsan, nefsin esiri olursa kendisi de alçalır. Bu nedenle, kişi, Hak yolunda bir ayak bağı olan nefsin

hevâsından ve dünya nimetlerine düşkünlükten kurtulup Hakk'a kavuşmak için çaba sarf etmelidir.

Halâş et kalbimiz hubb-ı sivâdan

Kerem senden 'inâyet senden Allâh

Geçe tâ nefsimiz olmaz hevâdan

Kerem senden 'inâyet senden Allâh

(194/1)

Seni adlar bu dehr-i dūn

Nef' eylemez māl ü benūn

Nefs elinde olma zebūn

Hakk'ı bulmağa sa'y eyle

(168/2)

Nefis, ezeli bilgiyi unutup cehalet ve zulmet içinde kalınca, kötü ahlâkın mahalli haline gelmiştir. Dolayısıyla kişinin öncelikle dikkat etmesi gereken şey, nefisini; onun hile ve tuzaklarını bilmesi ve hevâsının peşinde koştuktan vazgeçmesidir. Nefsin hile ve kusurlarını bilen sâlik, bu bilgisi ile onu kötü sıfatlardan arındırıp iyi sıfatlarla tezyin etmeye çalışmalıdır. Nefsin bütün örtülerinden sıyrılması ve ondaki nurların ortaya çıkmasını sağlayacak olan da Allah'ın zikridir. Hakiki anlamda Allah'ı zikreden ve O'nun sevgisiyle dolan âşığın kalbinde, onu güzel sıfatlarla bezeyen Hakk'ın nuru ortaya çıkar. Böylece kalb aynası zikrullah ile cilalanmış olur.

Nice bir baĥs ü cidâl-i kıl ü kâl

Ola gör bî-çâre ehl-i vecd ü hâl

*Nefsiñi bil bulmağ isterseñ kemāl
‘Ārif iseñ gözün aç merdāne bağ*

(180/3)

*Nefsiñ hevāsından kesil
Zikr eyle Hakk’ı muttaşıl
Şaykallanır mir’āt -ı dil
Tekrār-ı zikru’llāh ile*

(160/2)

Nefsini kötü vasıflardan arındırıp iyi sıfatlarla süsleyen sâlik, çeşitli mertebelerden geçerek “makam-ı nefis”ten “makam-ı sır”a ulaşır. Böylece kendi iradesini Hakk’ın iradesinde yok etmiş olur. Sâlik, manevî yolculuğu boyunca geçtiği mertebeler sayesinde, nefsin hevāsından da kurtulacağı için, yalnızca Hakk’ın sevgisi onun varlığını tamamen kuşatır.

*Çünkü Hüdāyī mağv ola nefsiñ ru’ūneti
Ol kalbe kalb rûha o sırra uyup gelir*

(70/5)

*Şu kim nefsi hevāsını gidermiş
Hevā-yı Hağ añı teşhîr edermiş*

(Müf. 97)

Vuslata ulaşmak isteyen sâlik, kâmil bir mürşide kayıtsız şartsız teslim olmalıdır. Varlığından soyutlanıp ağyarın etkisinden kurtulmak ancak bu sayede mümkün olacaktır.

*Ey hevā-yı nefse düşmüş ğaflet ehli derd-mend
Tut elin bir kâmilin bulmağ dilerseñ dest-res*

(159/4)

Nefs-i emmâre, kötü fiillerin, yerilmiş ahlâkın kaynağıdır. Bu nefis, bedenî tabiata meyledip lezzet ve hissî şehvetleri körükler, kalbi daima süflî şeylere celp eder.³⁰⁹ Hüdâyî Dîvân'ında, nefis-i emmârenin bu özelliği zikredilirken, “Ben nefsimi temize çıkarmıyorum; zira nefis kötülükle emredicidir...”³¹⁰ ayetine şu şekilde yer verilmiştir:

Beğim ol nefis-i emmâretü bi's-sû'

Hevâsına uyanı etdi bed-ḥû

(Müf. 148)

Nefs-i emmârenin kötülüğünden emin olabilmek için, Allah'ın rahmetine sığınmak, her şeyin gerçek sahibinin Hak olduğunu idrak edip gayriden medet ummamak gerekir. Kur'an-ı Kerim'de “Öyleyse Allah'a koşun...”³¹¹ buyrulduğu üzere, insan için yegane kurtuluş yolu, Hakk'a vuslattır.

Nice bir emmârelikde eyleye nefsiñ qarâr

İşüdüp 'firrû ila'llâh'ı et ol yaña firâr

Ḳo sivâyı şıdḳ ile gel eyle Ḥaḳḳ'a i'tizâr

Her murâdı Ḥaḳ verir sen ğayra baḳmaḳ yol mudur

(137/5)

Benlik ve iddianın bulunduğu yerde rahmet tezâhür etmez. Çünkü benliğin kaynağı, insanın ilâhî kudret karşısında kibirlenmesidir. Yani kişinin, gerçek mevkiini unutarak, Allah'ın ihsan ettiği geçici imkânlarla aldanıp kendisini

---

³⁰⁹ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.473.

³¹⁰ Bkz. Yusuf, 12/53.

³¹¹ Bkz. Zariyat, 51/50.

olduğundan daha hünerli, güçlü ve kabiliyetli görmesidir. Böyle bir gurur ve kibir bataklığında olanlar, aslında kendilerinden bîhaberdirler.

Kendinden haberdar olan, yani nefsini bilen, hiçbir zaman kibir ve gurura düşmez, bilakis baştan aşağı mahviyete bürünür. Çünkü nefsin zilletini, güçsüzlüğünü bilen, Rabbinin izzet ve kudretini de bilir. Aradan benlik perdesi kalktığına ise, Hakk'ın cemalini müşahede imkânı doğar. Böylece insan, "Nefsinin bilen Rabbinin bilir" sözünün sırrına ermiş olur.

Ƙo kibr ü 'ucbu nefsiñ ħâķ ede gör

Enāniyyet ħicābın çāk ede gör

Derūnuñ māsivādan pāk ede gör

Sarāy-ı ħalbine miħmān ola Ħaķ

(80/2)

Bilmeyenler maḡlabıñ a'lāsını

İḡtiyār eyler cihān ġavġāsını

Nefsinin bilen bilir Mevlāsını

'Ārif iseñ aç gözüñ merdāne baķ

(181/4)

Nefsin elinden kurtuluş, yalnızca Allah'ın yardımıyla mümkün olur. Bu gerçeği sıkça dile getiren Hüdâyî, nefsin kötülüğü ve aciziyeti karşısında daima Hakk'ın yardımı ve rahmetini diler.

Ħubb-ı dünyā ile keyd-i nefse kim olsa esir

Ħaķķ'a yüz tutsun yine ondan olur derde devā

(216/4)

‘İbādı nefsi-şūma gālib eyle
Kerīm Allāh Raḥīm Allāh meded et
Sana şıdḳ ile luṭf et tālib eyle
Kerīm Allāh Raḥīm Allāh meded et
(Kit. 9)

Fazlıñ ile çün ḥalāş etdin bizi tadrīşden
Yine ḥıfz eyle yā Rabbī nefsimiz telbīşden
(Müf. 183)

Enbiyā evliyā vesīle imiş
Zirā Ḥaḳ anlarıñla bile imiş
Nefse ḳalırsa işi ḥile imiş
Saña vuşlat seninledir Mevlā
(140/4)

1.8. Nimet

Nimet, iyilik, lütuf, bahşış, ihsan anlamına gelir.³¹² Allah’ın insana ihsan ettiği nimetlerin en büyüğü, hidayet ve iman nimetidir. Bu nimetin değerini bilen, dünyaya ait diğer varlıklara talip olmaz; mal, mülk ve saltanat istemez.

Ehl-i iman ehl-i İslām eyledi
Bunca luṭf u bunca in’ām eyledi
Fazl ü iḥsānını itmām eyledi
Ḥoş sa’adet ehli etmiş Ḥaḳ bizi
(166/2)

---

³¹² Ferit Devellioğlu, a.g.e, s.838.

Ni'met-i şihhat daği imān-ı kāmīl var iken

Mülk ü māl ü salṭanat ister mi hiç āķil olan

(Müf. 143)

Allah'ın nimetleri ve ihsanı saymakla bitmez. Bununla ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de, "Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız, onları sayamazsınız..."³¹³ buyrulur. Dolayısıyla, insan ne kadar şükretse de, nimeti vereni layıkıyla takdir etmiş olamaz.

Buyurur 'in teuddū ni'meta'llāh'

Olagör imdi bu ma'nādan āgāh

Hüdāyi ni'mete şükr eyle her gāh

Gör ihsānını ol Hayy ü Qādīm'in

(202/7)

Şükür nimeti artırır. Hakiki şükür ise nimetin bilinmesi ile gerçekleşir. Bu nedenle, ihsan edilen nimetlerden ve nimeti verenden gafil olunmamalıdır. Allah Teâlâ: "...Şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım ve eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir"³¹⁴ buyurur.

Şükr ederseñ Hālık'a ger rüz-i şeb

İzdiyād-ı ni'mete olur sebeb

Ġaflet ile nic'olur hālin aceb

Rāzık'in in'amına şükr ede gör

(220/3)

---

³¹³ Bkz. Nahl, 16/18.

³¹⁴ Bkz. İbrahim, 14/7.

Her nimetin arkasında, Yüce Allah'ın rahmet ve inayetini görebilmek gerekir. Çünkü bütün lütuflar ve güzellikler, ancak O'nun inayet ve keremiyle gerçekleşir.

Şamu ni'met Hakk'ındır hod bilâ-şek

Yürü var imdi ğayrıdan elin çek

(Müf. 107)

1.9. Dil (Kalb, Gönül, Derûn)

Sözlükte dil; gönül, kalp, yürek³¹⁵ anlamlarını ifade etmektedir. Dîvân'da bu anlam, gönül, kalb ve derûn kelimeleri ile karşılanmıştır. Tasavvufi olarak dil, nefis-i nâtika, sırlar hazinesi, Allah'ın baktığı yer anlamında kullanılır.³¹⁶

Aceb mi Ka'be'den eşref olursa kâmilin kalbi

Bunu cân ile ışgâ et efendi kavlı-i şâdıktır

Binâsı Ka'be'nin maşluk işidir seng ü hâk ile

Gönül hod dest -i kudretle yapılmış sun-i Hâlık'dır

(Kit. 35)

Kâbe nasıl Allah'a bütün dış yönelişlerin merkezi ise, kalb de iç yönelişlerin merkezileştiği yerdir. Kalb, insanın hakikati, Hakk'ın tecellî aynasıdır. Kâbe Hz. İbrahim'in inşa ettiği ve maddesi taş olan bir bina iken, insan kalbi Allah'ın binası ve nazargâhıdır.³¹⁷ Gönül Kâbe'den üstündür, çünkü gönül ilâhî hitabın mahalli, Hakk'ın isim ve sıfatlarının en mükemmel şekilde tecellî ettiği yerdir.

³¹⁵ Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, s.185.

³¹⁶ Süleyman Uludağ, **a.g.e**, s.148.

³¹⁷ Bkz. Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.232.

Âşığın kalbi, ayrılık ateşiyle perişan olmuştur, çaresizdir, viranedir. Fakat âşık, vuslat ümidini yitirmemiştir. O, gönlünü yakan hicran ateşinin ancak Hakk'ın vuslatıyla söneceğini bilir. İşte bu vuslat ümidiyle, dertli gönüllere deva olacak, hicranın gam ve kederini giderecek olan Yüce Allah'tan yardım diler.

Ey dil ü cān içinde cānānım
Kerem et yap bu kalb-i virānım
Ele al hātır-ı perişānım
Ḳudret-i tāmme ıssı sulṫānım
Raḫmet-i āmme ıssı raḫmānım

(214/1)

Göñüller derdine dermān seniñdir
Ḳamū sulṫānlara fermān seniñdir
Efendi luṫf ile iḫsān seniñdir
Meded senden ‘ināyet ıssı Mevlā

(15/3)

Açılsa ‘ālem-i vaḫdet
Dürülse defter-i firḫat
Olup dā'im dem-i vuslat
Göñül luṫf u aṫā ister

(138/2)

İnsan, “Ey mutmain olmuş nefsi! Sen O’ndan razı o da senden razı olarak Rabbine dön”³¹⁸ yani “ircii” hitabına mazhar olduğunda, gönül istediğini elde etmiş

---

³¹⁸ Bkz. Fecr, 89/27-28.

ve aslî hedefine ulaşmış olur. İnsanın bu şekilde Allah'a vuslatı ise bayram olarak nitelendirilir.

Hîfâb-ı ırci'î erse

Göñül maflübunu görse

Sarây-ı vahdete girse

Olurdu kıadr ile a'yâd

(153/3)

İmtihan sırrıyla dünyaya gelen insan, ezelde Rabbine vermiş olduğu sözü unutmamalıdır. Çünkü gelip geçici dünyada kalıcılık hevesi taşıyanlar, dünyanın parıltısına ve alâyişine dalanlar, aldanmış olurlar.

Dost ile ettiğîñ ahdi unutma

Gel göñül dost illerine gidelim

Şaķın bu virân evde vaţan tıtma

Gel göñül dost illerine gidelim

(21/1)

Henüz Âdem yaratılmadan, "Elestü" bezmi ile Yaratanın aşkı başlamış ve insan mutlak güzellik karşısında kendinden geçmiştir. Gönül Allah'a âşıktır ve O'nu özlemektedir.

'Aşķıñ bu göñlüm şehrini

Gele gide yol eyledi

Daķi Âdem halk olmadan

Sen Sultāna kul eyledi

(99/1)

Nefsin hevâ ve hevesine uyup tamamen dünyaya meyleden gaflet ehli ile kalbinde Allah sevgisinden başka hiçbir şeye yer vermeyen gönül ehli asla birbirine benzemez.

Hiç berâber ola mı a'mâ ulû'l-ebşâr ile
Çande benzer gaflet ehli kalbi uyanıklara
(174/3)

Hayrete varmak bir tür gaybet halidir. Bu hal ile Allah'ın varlığını anlayan kişi, zâta ait tevhide ulaşmış, hakikate ermiş ve zâtî tecellilere mazhar olmuş demektir. Zât bilinemez olduğu için, Allah'ın Zâtındaki gayblik durumu zâtı anlayan kişiye de geçer, böylece aklın aşıldığı bir hal, yani bir tür hayret hali elde edilir.

Dîvâne gönlüme bilmezem n'oldu
Kendüyü yitirip hayretde kaldı
Aranıp aranıp bulunmaz oldu
Deli gönlüm meğer sendedir sende
(56/3)

Bu dünyada ikilikten kurtulamayan, tevhide erip özüne ulaşamayan kimseler ahirette de karanlıkta kalacaklardır. “Her kim bu dünyada (manen) kör ise ahirette de kördür; üstelik iyice yolunu şaşırmıştır”³¹⁹ ayeti bunun açık delilidir.

Nûr-ı pâk-ı Hakk'ı Hakk ile şuhûd et ey gönül
Bunda yârin görmeyen yarın daği a'mâ imiş
(155/3)

---

³¹⁹ Bkz. İsrâ, 17/72.

Şair Mevla'nın aşkına tutulmuş olup bu aşk ile yanmaktadır. Fakat gönlünü yakan ayrılık ateşinden şikâyetçi değildir. Çünkü ayrılık acısı onu olgunlaştırmakta ve âşık bu acıdan lezzet almaktadır.

Cefâdan yüz çevirmez derd-i ğamdan lezzet almıştır

Benim dīvâne gönlüm çok belâdan arta kalmıştır

(Müf. 187)

Dünya fânîdir, kendisine bağlanana vefası yoktur. Onun malına, mülküne, süsüne aldananların sonu pişmanlıktır. Dünyaya gönül verenler, ona meyledenler vuslata erişemezler. Bu nedenle gönül, manevî bir kir mesabesinde olan mâsivâdan temizlenmelidir. Mâsivâdan kurtulmak için de Allah'ın yardımı gereklidir.

Bakma bunuñ karasına ağına

Göñül verme bostanına bāğına

Benzer hemen oğlan oyuncağına

Bunda 'aklı olan insân eğlenmez

(39/2)

Göñül verme sivāya 'âķil iseñ

Gel Allāh'a murādın ħāşıl olsun

Ĥaķķ'ı iste eğer ehl-i dil iseñ

Gel Allāh'a şafālar ħāsıl olsun

(191/1)

Göñül verme bu fānī mülke zinhār

Yürü var himmetin 'uķbāya eyle

(Kit. 5)

‘Âşık u şâdık yoluñda hâk ola
Cân ü dil hubb-ı sivâdan pâk ola
Aradan varlık hicâbı çâk ola
Sen ‘inâyet et meded yâ Müste’ân
(190/2)

İlâhî aşk ehlinin dünyası da yoktur, ahireti de, varlığı da. Âşık iki cihanı terk etmiş, kendi varlığından da geçmiştir. Onun yegâne amacı Hakk’a ulaşmak, Hak’ta yok olup yeniden O’nda var olmaktır.

Gerekmez zevkini bâğ-ı cinânîñ
Yolun göster bize ol bî-nişânîñ
Umarlar hasta diller armağânîñ
Gel ey derd ehliniñ dermânı bülbül
(156/5)

Ƙoyup Sidre vü Tübâ’yı
Göñlüm seni özler seni
Gerekmez ğayrı sevdâyı
Cânım seni özler seni
(87/1)

Mutasavvıflar için hakikatte yalnız bir sevgi ve bir aşk vardır. Diğer sevdalar gerçek değil yalandır. Gerçek olmayan şey ise mutluluk vermez. Dolayısıyla âşığın nazarında Hak’tan gayriye ait sevgilerin değeri yoktur.

Çünkü maşşūdumuz sensin
Ĝayriñ sevdāsını kaldır

Pāk eyle gönül hānesin

Kendi ‘aşkıñ ile doldur

(88/1)

Vuslat ümidiyle yaşayan şairin gönlü bu yolda viran olmuştur. Şair, Hak’tan ayrı kalmanın derdiyle, gâh pervâne misali ateşte yanmakta gâh bülbül gibi ağlayıp inlemektedir.

‘Āşık olaldan dīdāra

Derd ile aldıñ āvāre

Döymez oldun intizāre

Neyleyeyin gönül seni

(72/4)

Geh yerim pervāne gibi oldu nār

Eyledim bülbül gibi geh āh ü zār

Bir mekānda etmedi gönlüm arār

Bir oñulmaz derde uř oldum meded

(124/3)

Vaşlıñ olalı maqlab

Cān eğlenimez yā Rab

Yap gönlüm evini yap

Şöyle oma vīrāne

(106/3)

Vuslat yoluna çıkmış âşıkta benlik ve kibirden eser kalmamalıdır. Zaten âşık, Allah'ta fenâ bulup yokluğa erdiğinde ikilik de ortadan kalkacaktır. Bu makamda enâniyet ve kibre yer yoktur.

Ârif ol ey dil ola gör kâmil

Ben diyen gâfil utanır yarın

(43/4)

Bulsun gönül cem'iyeti

Mağv eyle işneyniyeti

Göster sivâyı vahdeti

Mevlâ meded Mevlâ meded

(96/2)

Allah'ın zikri, kalbden gam, kaygı ve kederi giderir. Zikir, kalbi nurlandırır. Kul zikir ile Allah'a yaklaşır. Allah ile dostluğun esasıdır zikir.

Dilden kederler dūr olur

Maḥzūn olan mesrūr olur

Ḍulmet Hüdāyī nūr olur

Envār-ı zikru'llāh ile

(160/7)

Ref' olsa ḏulmānī ḥicāb

Dilden giderdi ıztırāb

Yap yap gönül kaşrını yap

Mīmār-ı zikru'llāh ile

(160/4)

Gönül ilâhî nurların tecellî mahallidir, bu nedenle çok değerlidir. Ancak o, kişiyi Allah'ın rızâsına kavuşturacak ilâhî sevgiyi barındırdığı sürece değerini koruyacaktır. Aksi halde kalb, günahlarla ve insanı Allah Teâlâ'dan uzaklaştıran mâsivâyâ ait sevgilerle kararır.

Altûndan hâş gönül çürümek neden

Efkâr-ı fâside bürümek neden

Her bir zâğa salıp yürümek neden

Bir gün şahbâzı uçursañ gerekdir

(142/4)

Cenâb-ı Hakk'ın gönül sarayına sultan olması için, aşka giriftar olmak; baştanbaşa O'nun aşkıyla dolmak gerekir.

Derînuñ ser-tâ-ser 'aşk ile dolsun

Dil ü cân maṭlab-ı â'lâyı bulsun

Vücûduñ mülkü ko Allah'ın olsun

Sarây-ı sırrıña sulṭân ola Hâk

(80/1)

Hakk'ın cemalini gören âşığın kalbi, halden hale geçmekte olup henüz istikamette derinleşmiş değildir. Yaşadığı haller geçicidir ve kalb, karar haline doğru ilerleme içindedir. İlâhî tecellînin nuruyla aydınlanan gönül ise, tekrar tekrar bu zevki tatmak ister.

Hümâ-yı dil karar etmez

Aceb telvîni var ancak

Görenler Hağ cemālini

Şu gibi bî-karār ancağ

(107/1)

Yine nūr-ı tecelliden

Dil ü cānım ziyā ister

Efendi zevğ-i külliden

Sarāy-ı sır şafā ister

(138/1)

1.10. Nefes

Arapça bir kelime olan nefes; soluk, hafif rüzgâr, mühlet, bolluk, genişlik anlamlarını ihtiva etmektedir. Tasavvufta, gaybden gelen latifeler sebebiyle kalbin rahatlaması anlamında kullanılır.³²⁰ Dîvân'da ise mühlet, zaman anlamlarını ifade etmek için kullanılmıştır.

Her nefeste Allah Teâlâ'yı zikredip bir an dahi Hak'tan gafil olmamak gerekir. Zira nefeslerini gaflet içinde alıp vermekten kurtulan; her nefes uyanık olan kimse, daima Allah ile beraberdir, her an O'nun tecellîlerini görür.

Ġayra Hüdāyī meyli kes

Mevlā yeter bâkî heves

Zikrini Hağğ'ın her nefes

İ'lân ederler Hū ile

(8/10)

---

³²⁰ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.**, s.469.

Ezel bezmindeki sâķī

Aceb mest etdi ‘uŝŝâķı

Bula gör bir yâr-ı bâķī

Kim bir nefes ayrılmasın

(65/5)

Māye-i ‘ömrü yeter ednāya ħarc et her zamān

Maṭlab-ı a’lāyı bulmaķ ħaşdın eyle bir nefes

(159/3)

1.11. Gevher

Sözlükte cevher; kaynak, maya, asıl, öz anlamlarına gelir. Tasavvufta, varlığı başka varlığa baēlı olmayan, kendi kendine var olabilen, deēişikliğe uğramayan kalıcı öz anlamındadır.³²¹ Bu anlamda cevher, kendisinin kimseye muhtaç olmadığı ve bütün varlıkların kendisine muhtaç olduğu Allah Teâlâ’yı, cevherden hâsıl olan ârız ise Allah’tan gayri her şeyi ifade etmektedir.

Aşk deryasına dalan gönül ehli, suret âleminde ve kesretten kurtularak hakikat incisini elde eder.

Kendiñ ‘ummāna ŝala gör

Ġavvāŝ oluban dala gör

Bir dürlü cevher bula gör

Kimsede bulunmaz ola

(32/2)

Allah’ın gücünün ve kudretinin nihayetsizliğine vurgu yapılan bir dörtekte “deēerli taş” anlamında kullanılan gevher kelimesine şu şekilde yer verilmiştir:

³²¹ Ethem Cebecioēlu, **a.g.e.**, s.126-127.

Taşı gevher toprağı insān eden
Zerreyi gün kaçreyi ‘ummān eden
Ey kamū müşkilleri āsān eden
Bir oñulmaz derde tūş oldum meded
(124/9)

1.12. Sır

Arapçada gizli şey, kıymetli olan gibi anlamlara gelmektedir. Sır, kalbde bulunan Rabbânî bir latife olarak tanımlandığı gibi, ruhtan daha yüce daha latif bir ruh boyutu olarak da tanımlanmaktadır. Nasıl ki kalp mârifetin, ruh muhabbetin mahalli ise, sır da müşahedenin mahallidir.³²²

Hakikat sırlarının ortaya çıkması, hakikatin âşığın ruhunda ifşa olması için, önce şeriat, tarikat ve mârifet kapılarından geçilmelidir.

Envār-ı şerī’atdan
Etvār-ı tarīkatdan
Esrār-ı haqīkatdan
Luṭf et meded Allāh’ım
(10/2)

Bazılarının yarın endişesi ve cennet sevdasıyla azaba çevirdiği hayatın, âşığın nazarında değeri yoktur. Hakk’a vuslat zevkini tadan, gayrın sevdasından, dert ve gamdan kurtulur.

Keşf olunca sırr-ı taḥbīb-i Ḥabīb
Terk-i Ğilmān et yeter Vildān’a baḡ
(86/5)

³²² Seyyid Şerif Cürcânî, *Kitābu’t-Ta’rifat*, (Ter. Ârif Erkan), Bahar Yay, İstanbul 1997, s.121; Ethem Cebecioğlu, *a.g.e*, s.569.

Sır maṭlaba vāşıl ola

Mevlā kerem iḥsān ede

Ḳalbe şafā ḥāşıl ola

Mevlā kerem iḥsān ede

(Kıt. 29)

Şiirlerinde dünyanın hakikatini sıkça dile getiren, onun aldatıcı ve geçici olduğunu hatırlatan Hüdâyî, dünya ile meşguliyetin vuslata engel olacağı yönünde ikazda bulunur. Bununla birlikte, Hak katından gelen insanın tekrar Hakk'a dönüşüne ve hakikatlerin sırrına sahip oluşuna dikkat çeker.

Eğer sâlik ola yolunda şâdık

Olur ol maḥzen-i sırr-ı ḥaḳâyık

Ola gör soḥbet-i dildāre lāyık

Yeter etdiñ sivāya iştigāli

(176/2)

Vuslata eren, esrâra vakıf olan âşığın dilinden asla anlamayacak olanlar vardır. Bu nedenle âşık, sırrını hiçbir zaman açığa vurmamalı, yaşadığı güzellikleri gizlemelidir.

Kāmiller yolunu izle

Ma'şūḳuñ rızasın gözle

Sırrıñı nāşiden gizle

Ḥālîñi kimse bilmesin

(65/4)

Sırrıñı keşf etme yāda

Verme ḥāşılıñı bāda

Bir dost edin kim dünyāda

Hîç senden ayrılmaz ola

(32/5)

Hakikate dair yaşantılar, mana âlemine ait hallerdir ve orada maddeye yer yoktur.

Ġālib olup ħubb-ı vaṭan

Vaḥdet diyārına giden

Şıgmaz oraya cān ü ten

Sırr ile seyretmek gerek

(125/2)

“Kâbe kavseyn” Mi’rac gecesinde Peygamberimizin Allah Teâlâ’ya yakınlığından kinaye olan bir kelimedir. Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyrulur: “O kadar ki iki yay arası kadar (قاب قوسين) hatta daha da yakın (أو ادنى) oldu.”³²³ Mutasavvıflar bu kavramı Allah’a manevî yakınlığı ifade etmek için kullanmışlardır.

Ķābe kavseyn’i geçip eriş sarāy-ı vaḥdete

Sırr-ı ev-ednā Hüdāyī cümleden a’lā imiş

(155/5)

1.13. Hayât -İhyâ

Canlılık, dirilik³²⁴ anlamlarına gelen kelime, var olmayı ifade eder. Varlığı kendinden olan mutlak vücut Allah’tır. Allah kendi nefsinden dolayı vardır ve O diridir, tam hayat sahibidir. Allah’tan gayri varlıkların hayatı ise, bir sebebe dayanır;

---

³²³ Bkz. Necm, 53/9.

³²⁴ Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s.258.

çünkü onlar kendiliğinden var olamazlar. Varlıktaki hayatiyet ve devamlılığın sebebi de Yüce Allah'tır, O'nun dilemesidir.

*Cümle mevcûdâta sen verdin hayât
Luḫfun ile oldu cümle kâinât
Yine mü'min kullara sen ver sebât
Yâ ilâhî sen 'inâyet et meded
(Kit. 40)*

İhyâ; diriltme, canlandırma, hayat verme manasına gelir. Tecellînin nefse doğuşu ve ilâhî nurlarla onu aydınlatmasıdır.³²⁵ İnsanların hayat bulması, kalblerin ihyâ olması Allah'ın aşkı sayesinde.

*Cihânı eyleyip peydâ
Bize kıldıñ vücûd i'tâ
Hem etdiñ 'aşq ile ihyâ
Şükür yâ Rabbi yâ Rabbi
(37/2)*

*Luḫf eyleyip ey Mevlâ
Kıl vuşlatını i'tâ
Et kalbimizi ihyâ
İhsân ü kerem senden
(199/4)*

---

³²⁵ Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s.301.

Nefsin arzu ve isteklerini söndürerek “ölmeden önce ölünüz” sırrına erenler ve mârifetullaha ulaşmaya engel olan benlik bağlarından kurtulanlar, henüz dünyada iken ölümsüzlüğe ulaşırlar.

Hüdāyī âlemin yokdur sebâtı
Ölmezden ön ölen buldu hayâtı
Yeter etdin ednâya iltifâtı
Bu âlî dîvânda dursan gerekdir
(142/6)

1.14. Hevâ-Heves

Sözlükte istek, arzu, düşkünlük anlamlarına gelen kelime, tasavvufta nefsin, şeriatı dikkate almaksızın arzuladığı şeylere yönelmesini ifade eder.³²⁶

Nefsin hevâsına tabi olup gaflet içinde ömür süren kimse, işlediği günah ve hatalarla Hakk’ın huzuruna varmaktan utanacaktır.

Aceb bu nevm-i gâfletden gözün açıp uyandın mı
Bu fânî âlemin zevk ü şafâsından usandın mı
Hevâlarda izâ‘at eyleyip sermâye-i ömrü
Bu hâl ile huzûr-ı Haqq’a varmağdan utandın mı
(Kit. 46)

Hevâ ve hevesi tüketmedikçe gönülden gam gitmez. Dertli gönüller ancak Hakk’a vuslat ile şifa bulur.

Gülü şanma ki derdiñe devâdır
Sivâ hubbu çü beyhûde hevâdır

---

³²⁶ Süleyman Uludağ, a.g.e, s.294.

Ke ğayrı maḳşad-ı aḳşā Ğudā'dır

Yürü bülbül yürü dost illerine

(50/3)

Nefsin arzularından yüz çevirmek gerekir; çünkü her insan er geç bu fânî dünyadan göçüp gidecektir.

Ey nefsim olma ehl-i şer

İnşāfa gel inşāfa gel

Ḳuru hevā ise yeter

Fikriñde yoḳ mudur ecel

(89/1)

Olmaz hevāda uçarsın

Bir ğün ḳonaḳdan göçersin

Bāb-ı Ğaḳ'dan ne ḳaçarsın

Gel Allāh'a gel Allāh'a

(102/4)

Nefis sürekli olarak insana kötülüğü emreder ve onu Allah'ın yolundan alıkoymaya çalışır. Nefsin oyun ve hileleri hiçbir zaman son bulmaz. Hüdâyî bu gerçekleri dile getirirken nefsin hevâsına yenik düşmemek için Allah'tan yardım diler.

Hevā-yı nefse maḡlūb olmasınlar

Uyar ḳullarını uyar ilāhî

Ḳalup ğafletde maḡcūb olmasınlar

Uyar ḳullarını uyar ilāhî

(141/1)

Sivāyī o hevālardan gōzūñ yum
Ve illā nef̄s-i ūmuñ hāli ma'lūm
‘Ināyet eyleye ol Hāyy u Qayyūm
Yine Hā’dan olur her derde dermān
(207/4)

1.15. Lutf (İhsan, Kerem, Atā) – Kahr

Lütuf sözlükte güzellik, iyilik, bağış anlamlarına gelir, Hakk’ın taatine yaklaşma ve günahlardan uzaklaşma hususunda Allah’ın her türlü yardımını ifade eder.³²⁷ İhsan ise, bir şeyi iyi ve güzel yapmak anlamına gelir. Allah’ı görüyormuş gibi yapılan ibadeti ifade eden bir makamdır.³²⁸ Sözlükte cömertlik anlamına gelen kerem,³²⁹ maddî veya manevî lütuf ve bağışları ifade eder. Atā, Allah’ın kullarına verdiği maddî manevî lütuf ve rızıktır.³³⁰ Kahr ise lütuf kelimesinin zıddı olup mahvetmek, yok etmek anlamına gelir. Tasavvufta, Hakk’ın yardımıyla nefsin arzularını kırmak, onu dizginlemek anlamlarını ifade eder.³³¹

Dünya kaygısı insana ahiret yurdunu unutturur. Gaflet içinde kalan gönüllerin imdadına Hakk’ın yardımı yetişmezse, zulmetten kurtuluş mümkün olmaz.

---

³²⁷ Süleyman Uludağ, **a.g.e**, s.337.

³²⁸ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.299.

³²⁹ Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, s.509.

³³⁰ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.66.

³³¹ Süleyman Uludağ, **a.g.e**, s.294.

Aldı bizi hemm-i dünyā

Unutuldu dār-ı ‘uqbā

Ger kerem etmezse Mevlā

Nic’ olur bizim hālimiz

(74/3)

Hakk’a talip olanların yolun sonuna varması ve amaçlarına ulaşması da ilâhî yardım ile mümkündür.

Ġayrıyı gönülden sür

Luṭf et meded Allāh’ım

Maḳşūduma sen irgür

Luṭf et meded Allāh’ım

(10/1)

İnsan ne kadar günahkâr olursa olsun, pişmanlık duyup Cenâb-ı Hakk’a yöneldiğinde, Allah o kimseye lütfeder ve onun günahlarını bağışlar. Çünkü Allah’ın rahmeti gazabından çoktur.

Ḳuluñ günāhından rahmetiñ çoḳdur

Doğrulup gelene ḳapıñ açıḳdır

Keremiñden maḫrum ḳalmıṣı yoḳdur

Efendim meded hey sulṭānım meded

(22/5)

Ḳuluñ cürmü ne deñlü olsa ger çoḳ

Değildir rahmet ü ğufrāndan artuḳ

Aṭā vü faḫl u cūduñ ğāyeti yoḳ

Ḥaṭā ḳuldan aṭā senden efendi

(182/3)

Hüdâyî, Allah'ın kahrından O'nun lütfuna sığınmakta, yine O'nun lütuf ve ihsanı ile teselli bulmayı dilemektedir.

İhsānıñı küllî et

Bizi mütesellî et

Luţfula tecellî et

Ḳahrıñ ḳoma kim yaḳa

(44/3)

Hakk'ın yardım ve lütfu nihayetsizdir. O'nun keremine sınır konmaz. Allah'ın insana olan ihsanları, nimetleri saymakla bitmez.

Luţfuñ keremiñ çoḳdur

Dâ'im ḳapıñ açıḳdır

Fazlına gâyet yoḳdur

Meded senden meded hay

(126/3)

Kâğıd olup bu nüh felek

Kütb eylese ins ü melek

Luţfuñ yazılmaz ḥaşredeḳ

Yâ Rab nice şükredelim

(172/4)

Fazl u ihsānı Ḥaḳḳ'ın ihsāya ḳâbil mi aceb

Add içün cem' olsa ger ins ü melek şâh ü gedâ

(216/2)

Lütuf ve ihsanı sonsuz olan Yüce Allah'ın rahmetinden hiçbir zaman ümit kesilmemelidir. Zira Kur'an-ı Kerim'de: "Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan

kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz O, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”³³² buyrulur.

Kemāl-i luṭf u iḥsānından ey şāh

Dedin لا تقنطوا من رحمة الله

Bu ma'nadan şu cān kim oldu agāh

Olupdur rahmet ümmīdinde her gāh

(Kit. 34)

1.16. Mahabbet

Mahabbet sevgi, aşk anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Tasavvufta mahabbetin hakikati, her şeyini sevdiğine bağışlamak, kendine de sende olan hiçbir şeyi bırakmamak şeklinde ifade edilir. Mahabbet sūfīnin elde etmeye çalıştığı,³³³ kalbe güç veren bir duygudur.

Mahabbet kadehinden bir yudum alan kalpler, huzura erip safâ bulurlar.

Cür'a-i cām-ı maḥabbetden ki kim nūş eyleye

Anı ol zevk ü safâ ḥayrān u medhūş eyleye

(Müf. 156)

Dünya sevgisini kalpten atmalı, fânî âlemi gönülden silmelidir. Aksi halde, nefsin esiri olan insan, ömür sermayesini layık olmayan yerlerde tüketir.

Zevk-i dünyāya maḥabbet nice bir

Lezzet-i fāniye raġbet nice bir

---

³³² Bkz. Zümer, 39/53.

³³³ Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s.405.

Nice bir ādet ü bid'at nice bir

Nefs-i şirrīne iṭā'at nice bir

Māye-i ömrü izā'at nice bir

(83/1)

Hakk'ı seven kişi O'ndan başkasına gönlünde yer vermez, O'nun sevgisini her şeye tercih eder. Zira kalp Allah'a mahsustur, Allah'tan gayrisi hakiki mâşuk olamaz.

Yeter dünyāya raġbet et

Yeter cāha maḥabbet et

Ḥaqq'ı bulmaġa himmet et

Gel Allāh'a gel Allāh'a

(100/2)

Ederdi cānib-i Mevlā'ya raġbet

Ḳuluñ olsaydı zikre iştigāli

Ṭulū' ederdi envār-ı muḥabbet

Ḥavātırdan derūnu olsa ḥālī

(175/1)

1.17. Hikmet

Hikmet, insanın gücü oranında, dış âlemdeki nesnelere hakikatini olduğu gibi bilip ona göre hareket etmesidir.³³⁴ Varlığın arkasındaki hakikatlere ulaşmak, var olma sebebini anlamak ve yaratılıştaki ilâhî gayeyi sezme hikmet.

---

³³⁴ Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s.276.

Kâinat bir hikmet kitabıdır. Yaratılan her şeyde şuurlu kimseleri hayretlere sevk eden sayısız hikmet vardır.

Ne isterseñ edersin kudretiñ var

Her işde nice nice hikmetiñ var

Esirgersiñ uşâtı rahmetiñ var

Seniñdir kul seniñdir hükm efendi

(17/2)

Cihâni var eden sensin yoĝu izhâr eden sensin

Seniñ her şun'una yâ Rab bakılsa özge hikmetdir

(18/2)

Allah'ın nice gizli sırları da vardır ki, sınırlı olan insan aklı bunları tam manasıyla kavrayamaz ve ilâhî hikmetin sırrına eremez.

Acebdir hikmet-i Mevlâ

Kimi ednâ kimi a'lâ

Kimi Mecnûn kimi Leylâ

Kimi Şîrîn kimi Ferhâd

(153/4)

1.18. Cevr, Cefâ

Sözlükte eza, haksızlık, zulüm anlamlarına gelen cevr,³³⁵ tasavvufta ruhen yükselmeye mani olan şeyleri ifade etmektedir. Cefâ ise eziyet, zulüm, sıkıntı

---

³³⁵ Ethem Cebecioĝlu, a.g.e, s.128.

anlamlarına gelmekte olup tasavvufta kulun Allah'ı tefekkürden uzak oluş halini ifade etmek için kullanılır.³³⁶

Cefâdan yüz çevirmez derd-i gamdan lezzet almıştır

Benim dîvâne gönlüm çok belâdan arta kalmıştır

(Müf. 187)

Bülbüle cevr ü cefâ etme gülüm

Ayağıyla gelene olmaz ölüm

(Müf. 118)

Âşık gönlündeki gamdan zevk duymakta, yârin cefâsından safa bulmaktadır. Çünkü onun için sevgiliden gelen vefa da cefâ da birdir. Âşık, yârin bitmek bilmeyen cefâlarından şikâyet edip aşkına sadakatsizlik göstermez. Zira o, bu yola kendi isteğiyle girmiştir.

1.19. Vefâ

Vefâ, sözünde durma, sözünü yerine getirme, dostluğu devam ettirme³³⁷ anlamlarına gelir. Tasavvufta ise, Allah'a "elest" meclisinde verilen sözü yerine getirmeyi ifade eder.³³⁸

Her fırsatta dünyanın fâniliğine dikkat çeken Hüdâyî, onun vefasızlığını, gerçek hal ve keyfiyetini ise şu şekilde ifade eder:

---

³³⁶ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.120.

³³⁷ Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, s.1143.

³³⁸ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.695.

*Yürü hey bî-vefâ yürü
Sensin hüd bir köhne karı
Nice yüz biñlerden geri
Kalan dünyâ değil misin
(66/2)*

*Qanı Âdem kanı Havvâ
Qanı Muhammed Muştafâ
Bu fânideñ umma vefâ
Aç gözünñ gâfletden uyan
(167/2)*

Dünya, gaflet ehli için bir aldanış mekânı, bir tuzaktır. Onun zâhirine aldananlar, ebedî âlemlerini ziyana uğratırlar. Gerçekte insan, dünyaya geldiği andan itibaren bir ölüm yolcusudur. Fakat ölümü kendine çok uzak görür; kendisini fânî emanetlerin daimi sahibi sanır. Oysa dünyanın vasfı vefasızlıktır. Verdiğini geri alır. Bu nedenle gafilâne bir hayat; elden gidenlere hasret, hazin bir tükeniş ve nedametten ibarettir.

1.20. Çâr Unsur

Varlıklar, insan karakterinde de etkili olan dört unsurdan (çâr unsur: toprak, hava, su, ateş) meydana gelmiştir.

Allah'ın, bütün varlıklarda görülen sonsuz kudreti ve büyüklüğünün ifade edildiği bir dörtlükte “çâr unsur” kavramına şu şekilde yer verilir:

*Mülkü ço mâlike baq leyl ü nehâr eden odur
Cem-i ezdâd edüben unşurı çâr eden odur*

Āteşi Gülşen edip düşmeni yâr eden odur

Umarız luḡfu ‘ināyet ede Mevlā-yı Kerīm

(23/4)

1.21. Derd-Devâ

Dîvân’da, insanın başına gelen sıkıntıları ifade etmek için derd, gam, elem, belâ kelimeleri kullanılmış, derde çare bulmak anlamında ise devâ ve dermân ifadelerine yer verilmiştir.

Dertler, günahattan arınmanın, manen yükselmenin bir yoludur. Çünkü mihnet çekmeden nimete ulaşılmaz. İnsan, dert çekmeden olgunlaşamaz. Mevlâna’nın ifadesiyle “Dert nerede ise derman oraya gider.” (Mesnevi, II; 3232)

Ey lâf urucu nâ-merd

Āhen dögülür mü serd

Olmadan esîr-i derd

Dermân eliñe girmez

(13/2)

Dünyada dertsiz insan yoktur. Herkesin çeşit çeşit sıkıntısı vardır. Ancak, âşığın tek derdi Hak’tan ayrı kalmak, dermânı ise Hakk’a kavuşmaktır. Âşık mal ve mülk sevdasına da düşmüş değildir. Çünkü dünya gam evidir, âşık onda rahata eremez. Fânî dünyada derde devâ aramak, boş işle iştigal olur. Âşık canların dermânı, Hakk’ın cemalinin nurudur.

Bülbül güle karşı zâr

Pervâneyi yakmış nâr

Her uluñ bir derdi var

Baña Allāh'ım gerek

(38/6)

Verd için bülbül derd ile nālān

Oldu pervāne Şem' ile szān

ĀŐıın sensin derdine dermān

Sensin ey Mevlā maqlab-ı a'lā

(42/3)

Etmez seniñ āŐıqlarıñ mülk-i Süleymān'a nazār

Anca cemālīñ nrudur cānlarına dermān eden

(55/3)

Surete aldananlar gaflet ateşinde yanarlar. Surete esir olmak yerine ondaki manayı görebilenler, suretin manadan ayrı bir Şey olmadığını idrak edenler, dert ve gamdan kurtulurlar.

alaŐ olma dilerseñ derd  gamdan

Esir-i Őret olma ge Őanemden

Vcda er ne istersin ademden

Gel Allāh'a murādīñ āŐıl olsun

(191/2)

Hüdāyī, Peygamberimize duyduu muhabbeti dile getirirken, O'nu, āŐıkların derdinin dermanı ve bütün hasta gönüllerin Őıfası olarak nitelendirir.

udmuñ ramet  zev  Őafādır yā Resla'llāh

uhruñ derd-i uŐŐāa devādır yā Resla'llāh

(28/1)

Nebiyi-i müctebā geldi

Resūl-i Murtażā geldi

Ḥabīb-i bā-şafā geldi

Muḥammed Muştafā geldi

Göñüllere şifā olan

Ḳamū derde devā olan

Bize Ḥaḳ'dan aṭā olan

Muḥammed Muştafā geldi

(Kit. 38)

Âşık menzile ulaştığında, dertlerinden kurtulacak, çekilen sıkıntıların mutlaka bir nihayeti olacaktır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de de "Muhakkak her zorluktan sonra bir kolaylık vardır"³³⁹ buyrulur.

Ola Hüdāyi'ye aṭā

Cān sem'ine ere nidā

Derdin veren Ḳadir Ḥudā

Bir gün vere dermanımız

(3/5)

1.22. Gaflet

Farkına varmama, uyanık olmama ve habersizlik halidir. Gaflet, kulun Allah'tan habersiz olması, yaratılış gayesini unutması, âleme tefekkür gözü ile bakıp ondaki ince ve hikmetli işleri göremiyor olmasıdır.³⁴⁰

---

³³⁹ Bkz. İnşirah, 94/5.

İnsanların çoğu, Allah'ın emir ve yasaklarından habersiz bir şekilde, sadece kendi hevâ ve hevesleri doğrultusunda yaşar ve dünyanın geçici süsüne tutkuyla bağlanırlar. Oysa dünya hayatı bir gün mutlaka sona erecektir. İnsanların ellerinde olan da, bu dünya da fânîdir. Kur'an'ın ifadesiyle: "Dünya hayatı bir oyun ve oyalanmadan başka bir şey değildir."³⁴¹

Zînet-i dünyâya mağrûr olma gafletten uyan

Ne iyi kalır ne kem bunda konan göçer hemân

(Müf. 19)

Ehl-i gâfil gaflet ile Haqq'ı kor dünyâ arar

Benzer ol debbâğa kim ol kelb-i murdârın arar

(Müf. 62)

Cihân fânîdir ey gâfil yeter tapdın bu dünyâya

Yürü var imdi şıdk ile ibadet eyle Mevlâ'ya

(Müf. 162)

Sen ey gâfil ne şandıñ rûzigârı

Durur mı anladın tâze bahârı

Yüküñ yenildi gör evvelden bâri

Yoğsa yolcu gider kârbân eğlenmez

(39/4)

Gaflet, kişi ile Hak arasına çekilen bir perdedir. Bu nedenle, gaflet içinde olan insan, her yerde Allah'ın varlığını hatırlatacak türlü güzellikler ve nimetler olmasına rağmen, bunları görmekten acizdir. Bazı kimseler de vardır ki, Allah'ı dille

---

³⁴⁰ Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s.222.

³⁴¹ Bkz. En'am, 6/32.

zikrettikleri halde O'na gönülden boyun eğmezler. Yani ibadetlerinde dahi gaflet içindedirler.

Dilîñ zîkr eyler Allâh'ı niçün qalbiñ olur gâfil
Hudâ her yerde hâzırken nedendir arada hâ'il
(127/1)

Allah'ın yarattığı mükemmel sistemleri, canlıları, O'nun ilmine, kudretine, sanatına örnek teşkil eden bütün mahlûkatı ve bahşetmiş olduğu nimetleri görebilmek, ancak gafletten uzak olan müminlere has bir özelliktir.

Âniñ hükmündedir dünyâ ve uqbâ
Yed-i kudrettedir ednâ ve a'lâ
Uyan gâfletten ol bir medr-i dâñâ
Gör e lutfunu ol Rabb ü Kerîm'in
(202/3)

İnsan, gaflet içinde ne denli günahkâr bir ömür sürse de Hakk'ın rahmetinden hiçbir zaman ümidini kesmemelidir.

Gâflet ile ne denli eyleye kıllar günâh
Rahmetinden çok değıldir ey kerem kâni ilâh
(Müf. 18)

Hüdâyî, nefsin ve hevânın esiri olmamak, gafletten kurtulup Hak'tan başkasını talep etmemek hususunda Allah'tan yardım dilemektedir.

Uyar kıllarîñi gâfletten ey Rab
Seni añlamağa sa'y edeler heb
Ki tâ kılmaya senden gayrı maqlab
Kerem eyle meded Raħmânım Allâh
(188/3)

Haṭā ile eğer zenb etse insan
Efendim luṭf ile iḥsān seniñdir
Ḳuluñ işi sehv ü ğaflet ü nisyān
Efendim luṭf ile iḥsān seniñdir
(171/1)

1.23. İhlās

Gösterişten uzak bulunmak; taatte, ibadette samimi olmak manasına gelen ihlās, tam manasıyla Allah'a kulluk etmeyi, Allah'ın razı olduğu ölçüler içinde yaşamayı ifade etmektedir.³⁴²

Allah insana, kalbî temayüllerine göre değer verir. İhlās ise bir kalp amelidir. Kalp, ihlās ile katıksız, dupduru bir hal alır, böylece saflığın ve temizliğin merkezi haline gelir.

Ḳasd et iḥlāşa vü riyāyı bırak
Kendi ḥazziñ ḳo Ḥaḳ rızāsına bak
Yaradan uşladır seni ancak
Hay nefsim seni nic'eyleyeyin
(85/3)

Buyruğu yerine yetir
İhmāli ḳo işiñ bitir
Ḥaḳḳ'a tamām imān getir
İḥlās ile eyle amel
(89/3)

---

³⁴² Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s.298.

1.24. Cehl-İlim-İrfân

İlim, bilmek anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Sûflere göre ilim ikiye ayrılır. Birincisi, tahsil ve telkin ile elde edilen kesbî ilimdir. İkincisi de, Allah'ın, kulun kalbine ilham etmesi ile oluşan vehbî ilimdir. Buna mârifet denir.³⁴³ Cehl, ilmin zıddı olup bilmezlik anlamına gelir.³⁴⁴ İrfân ise sezgi, tecrübe ve manevî yolla elde edilen bilgidir.³⁴⁵

Bütün ilimlerin esası ve ruhu Allah'ı tanımaktır. Çünkü ilim ve mârifetin kaynağı Alîm olan Yüce Allah'tır. Mâsivâ ise mârifete ulaşma yolunda en büyük engeldir. İlim ve irfâna ulaşmak için mâsivâyı gönülden çıkarmak gerekir.

Ol verdi cism ile cânı

Ol verdi ilm ü irfânı

Hüdâyî bunca ihsânı

Evvel âhîr ol eyledi

(99/3)

Ta'alluğ defterin dür

Mâsivâyı dilden sür

Haqq'ı aña bile gör

İlm ile irfân gelsin

(34/6)

---

³⁴³ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.305.

³⁴⁴ Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, s.130.

³⁴⁵ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.317.

Dünyaya aldanmak gaflet ve cehalettir. Dünyanın süsüne kapılıp bununla mağrur olanlar ise dış görünüşe aldanan cahillerdir.

Zīnet-i dünyāya mağrūr olmayan ākıl olur

Aldanıp mağrūr olan kiři ana cāhil durur

(Müf. 64)

İlim, insanı diğer varlıklardan hatta meleklerden dahi üstün kılan bir haslettir. Kur'an-ı Kerim'de işaret edildiği üzere, Hz. Âdem'in meleklerden daha üstün olma sebebi, ona verilen, fakat meleklerin bilmediği ilimdir.³⁴⁶

Bir kapıya mülâzım ol

Dün gün Hüdāyī kâim ol

Bir özge ilme âlim ol

Melek anı bilmez ola

(32/9)

1.25. İsyân

İsyân sözlükte itaatsizlik, emre boyun eğmeme³⁴⁷ anlamlarına gelir. İnsan günah işleyerek Rabbine itaatsizlik etse bile, O'ndan yüz çevirmemeli, günahlarından dolayı pişmanlık duyarak tövbe etmelidir. Zira “Allah kullarının tövbelerini kabul eder ve yaptıkları günahları bağışlar.”³⁴⁸

---

³⁴⁶ Bkz. Bakara, 2/30-33.

³⁴⁷ Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, s.464.

³⁴⁸ Bkz. Şûrâ, 42/25.

Ḳuluñ işi cürm ile ‘iṣyān imiş
Ḥaḳḳ’a lâyıḳ afv ile ğufrān imiş
(Müf. 99)

Günahlarda ısrar etmek, kalbi karartır, iman nurunu yok eder. Günahlar insanı kötülüğe sürükler. Bu nedenle, günah işleyerek rabbine isyan eden, öncelikle kendine zulmetmiş olur.

Mücrim ü āṣī ḳulundan bir günāh eksik deĝil
Ānınçün yâ ilāhî bir gün āh eksik deĝil
(Müf. 191)

1.26. Fenâ-Bekâ

Fenâ sözlükte fânî olmak, yok olmak manasına gelir. Tasavvufta ise, kulun kötü sıfatlardan arınması ve bunların yerini ilâhî sıfatların almasıdır. Fenâ hali, kulun benliğinin kaybolması ile tevhidin gerçekleşmesidir.³⁴⁹ Bekâ, devam, sebat, evvelki hal üzere kalma manalarını ihtiva etmekte olup tasavvufta, kulun kendinde olandan geçip Allah’a ait olan şeylerle bâkî olması anlamını ifade eder.³⁵⁰ Nefsinden fânî olan kişi, Hak ile bekâya erişir. Bu makama erişen kişi yaptığını Allah rızâsı için yapar, hiçbir zaman dünya ve ahiret kaygısı taşımaz.

Dilersen ger beḳâ-ender-beḳâyı
Vücūdun küllî et bul fenâyı
Ḳo uçmaĝı geçe gör māsivâyı
Yürü bülbül ḳadīm-i āṣiyāna
(231/3)

³⁴⁹ Ethem Cebecioĝlu, **a.g.e**, s.208.

³⁵⁰ Ethem Cebecioĝlu, **a.g.e**, s.80.

Fânîlik diyarına ait varlıklar, âşığın nezdinde hiçbir değer taşımaz. Kur'an-ı Kerim'de: "Yeryüzünde bulunan her şey fânîdir. Ancak celal ve ikram sahibi olan Allah bâkîdir"³⁵¹ ayetinde işaret edildiği üzere, sâlik için Allah'tan gayrisi yok olmuştur.

Fenâ dünyāya baḳdım māsivā'llāhı fenā gördüm
Hudā'dan gayrı bir bâḳī görünür yok beḳā gördüm
(Müf. 121)

Kişi, sıfatlarını, fiillerini, vücudunu benliği ile sahiplenme iddiasından vazgeçip Allah'a teslim olmalı, kendi iradesini Hakk'ın iradesinde yok etmelidir. Sâlik, ancak o zaman kendi sıfatlarından sıyrılıp Hakk'ın sıfatlarıyla bezenecektir.

Fenā-ender-fenā buldu vücūdum mülkü ser-tā-ser
Görünür bir beden kaldı hemān ancak hisārımdan
(24/3)

Senden fenā bulduñ mu sen
Gülden alıp bŷy-ı ḥasen
Bir oldu mu cān ile ten
Bŷlbŷl ḥaber vergil bize
(139/9)

1.27. Halvet-Celvet

Halvet, yalnız kalıp tenhaya çekilme anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Tasavvufta müridin, kalbi yanlış inançlardan ve kötü huylardan temizlemek için dış

---

³⁵¹ Bkz. Rahman, 55/26-27.

dünyayla bağlantısını kesip belirli bir süre yalnız kalmasını ifade eder.³⁵² Celvet ise, müridin halvetten çıkıp ilâhî ahlâkla muttasıf hale gelmesidir.³⁵³

Sûret-i bî-manîden pāk eyleyip dil deyrini
Halvet ü celvetde zikrû'llâhı et vird-i zebân
(Kıt. 45)

1.28. Afv

Afv, suçu bağışlama anlamına gelir.³⁵⁴ Allah Teâlâ'nın ihsanı ile asi ve günahkâr kulların kusurlarını bağışlamasıdır.

Kulların cürmü ne denli çok olsa da, Allah'ın lütfuna layık olan ihsandır. O'nun affı kulların günahından büyüktür. Çünkü Allah'ın rahmet ve gufran denizi sınırsızdır.

Eğerçi kullarıñ çokdur kuşûru
Veli Hakk'ın dañi çok afvı nûru
Odur tedbîr eden cümle umûru
Yine Hakk'dan olur her derde dermân
(207/2)

Meded et hey Kâdir Allâh
Derdlere dermân seniñdir

---

³⁵² Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.249.

³⁵³ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.121.

³⁵⁴ Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, s.12.

Ḳuluñ işi cürm ü günāh

Afv ile ğufrān seniñdir

(134/1)

Allah, Gafūr isminin tecellîsi ile kulların günahını bağışlar. İnsan için Allah'ın affından başka sığınak yoktur. Allah'ın lütfu günahkâr kalplerin teselli kaynağıdır.

Abdiñ işi cürm ü kuşūr

Afvıñ umarız yā Ğafūr

Tā kim ere ḳalbe sürūr

Senden aṭā senden kerem

(193/5)

Gerçi her hāle a'lemdir

Afv eder ehl-i keremdir

Bize bizden ḥod erḥamdır

Gel Allāh'a gel Allāh'a

(102/6)

1.29. İstiğfâr-Tevbe

İstiğfâr, bir şeyi örtme veya kapamayı talep etme anlamına gelir. Kulun günahlardan kurtulup kemale doğru manevî ilerleyişini ifade eder.³⁵⁵ Tevbe ise, gûnahtan dönmek, isyan ve kusurundan pişmanlık duyarak Allah'tan af dilemektir.³⁵⁶

---

³⁵⁵ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.321.

³⁵⁶ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.657.

Takşîre istiğfâr eyle

İkrârını tekrâr eyle

Bir aşşılı bâzâr eyle

Aç gözün gafletten uyan

(167/3)

İstiğfâr, kalbin hastalıklarını gideren bir zikirdir. Günahlarla kararıp paslanan kalbin cilasıdır.

Bir kimse günahlarından pişmanlık duyup samimiyetle tevbe ederse, Allah'ın affına mazhar olur. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur: "Ey gûnahta haddi aşanlar, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Zira Allah bütün günahları bağışlar..."³⁵⁷

Eğer bir kimse şıdık ile derûndan etse istiğfâr

Umarız mağfiret ede ana ol Hazret-i Ğaffâr

(Müf. 63)

Açık veya gizli, bilerek ya da bilmeyerek işlediğimiz bütün günahlardan tevbe edip Allah'tan aman dilemeliyiz.

Esirge hey 'inâyet ıssı Mevlâ

Cemî'i zenbime estağfiru'llâh

Yine senden olur her derde dermân

Cemî'i zenbime estağfiru'llâh

(Kit. 27)

Tevbenin kabul olması için, insanı manevî tehlikelere sürükleyen günahlardan mağfiret dilenmeli, gûnahta ısrar edilmemelidir. Kur'an-ı Kerim'de

---

³⁵⁷ Bkz. Zümer, 39/53.

şöyle buyrulmaktadır: “Şüphesiz ki Allah, tevbe edenleri de temizlenenleri de sever.”³⁵⁸

Haşâdır müznibe işrâr etmek

Gerekdir zenbe istigfâr etmek

(Müf. 106)

1.30. Mâsivâ

Başkası anlamında Arapça bir kelime olan mâsivâ, Allah’ın zâtının dışındaki her şeyi ifade etmek için kullanılır.³⁵⁹ Vahdet-i vücûd anlayışına göre mâsivâ yok hükmündedir. Zira onun vücudu başka vücuda nispetlidir. Kendi kenidsine kâim değildir. Kendi zâtıyla ademdir. Böyle bir vücuda gerçek vücut denemez.³⁶⁰

Dünya sevgisi kalpleri istila etmiştir. Bu sevgi, kalpte bir leke olduğu için, kalbin, ilâhî nurların mazharı olmasına da engeldir.

Sivâ hubbu kulüb-ı nâsı aldı

Şanasın her biri ummâna daldı

Cenâbından hemân ihşâna kaldı

Uyar kullarını uyar ilâhî

(141/3)

Kalp mâsivâdan kurtulduğu zaman, orada Allah sevgisinden başka bir şey kalmaz.

---

³⁵⁸ Bkz. Bakara, 2/222.

³⁵⁹ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.414.

³⁶⁰ Selçuk Eraydın, **a.g.e**, s.100.

N'eyleyeyin dünyâyı

Baňa Allāh'ım gerek

Gerekmez māsivâyı

Baňa Allāh'ım gerek

(38/1)

Māsivā nāsūtuna kılmaz nazar

Ālem-i lāhūtu seyrān isteyen

(64/8)

Aşk kalbe hâkim olursa, kalp māsivâdan kurtulur. Māsivâ ile alakayı kesen âşık, Cenâb-ı Hak ile beraber olur.

Mülk-i dilde her kaçan kim hâkim ola mîr-i aşk

Māsivâdan kurtarır lâ-büd anı te'sîr-i aşk

(Müf. 104)

Māsivâ hubbunu dilden süre gör

Vaḥdet-i zât-ı pāke sen ire gör

(Müf. 93)

Kalpte Hak sevgisi arttıkça, insanın māsivâyâ meyli azalır, Allah'a kulluk ve bağlılığı artar. Bu da yine Hakk'ın lütuf ve ihsanı sayesinde olmaktadır.

Māsivâdan cezb edip maḥlab-ı a'lâ bizi

Çok belâdan saklamıştır Ḥazret-i Mevlâ bizi

(Müf. 171)

1.31. Firkat-Vuslat

Firkat; ayrılık, ayrılma,³⁶¹ vuslat, visal; kavuşma, birleşme anlamlarına gelir.³⁶² Vuslat tasavvufta insanın Allah'a ulaşmasını ifade eder. Vâsıl ise, manevî sülûk yollarından biriyle makamları geçen, ihsan mertebesine varıp Hakk'a ulaşan kişi anlamına gelir.³⁶³

Hakk'ın cemalini gören, vuslata müstağrak olup Hakk'ın zâtından başka bir varlık müşahede etmeyen âşık, tekrar O'nun ayrılığına katlanamaz. Bir an evvel kesret âleminden kurtulup vahdete ermeyi temenni eder.

Müstağrak iken vuşlata

Düşdü Hüdâyî firqate

Yine sen irgür vahdete

Ḳuldan ne dem senden kerem

(68/5)

Allah'a kavuşmak isteyen kişi gerekirse bu yolda canını kurban eder. Zira pervane, yâre ulaşmak için kendini ateşe atar ve onun yolunda canını vermekten asla çekinmez.

Pādişāhā sen bilirsın şādıķı

Sen bilirsın bezm-i vaşla lāyıķı

Ḥüsnüñe pervāne etdiñ āşıķı

Ger murādiñ yaķmak ise yanayın

(82/2)

---

³⁶¹ Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, s.269.

³⁶² Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, s.1152.

³⁶³ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.691.

Firkat öyle bir azaptır ki, âşığı garib ve çaresiz bırakır. Âşık, ilâhî bir lütuf olan vuslata erip bu dertten kurtulmak ister.

Yâ Rab Hüdâyî derd-mend

Âvâre kaldı müstemend

Vaşlıñdan olsun behre-mend

Senden meded senden meded

(73/5)

Bize bizden olan yakîn ü qarîb

Çoma firçat elinde bizi garîb

Kereminden vişâliñ eyle naşîb

Meded et yâ enîs-i küll-i garîb

(30/1)

Ruha düşen ayrılık ateşi âşığı yakmaktadır. Âşık ancak vuslat nuru ile safa bulup kederden kurtulacak ve gönüldeki hicran gamının ateşi böylece son bulacaktır.

Yeter yakdı ibâdı nâr-ı hasret

Şafâ versin kulûba nûr-ı vuşlat

Efendi luţfuña yokdur nihâyet

Meded ey Kâdir Allâh 'ım meded hay

(212/2)

Gönül Allah'tan ayrı kalmaya dayanamaz. Vuslat ümidinden başka hiçbir şey onu teselli etmez. Bu nedenledir ki, âşık daima Hakk'ın cemalini görüp O'na kavuşmayı arzular.

Tecellî-i cemâl ister

Göñül eğlenmez eğlenmez

Tesellî-i vişâl ister

Göñül eğlenmez eğlenmez

(105/1)

Göster Hüdâyî'ye cemâl

Men' etmesin dest-i celâl

Luţf et sarây-ı vaşla şal

Senden saña şığınırın

(95/5)

Nefsin elinden bela ve acılara maruz kalan âşık, bütün kayıtlardan kurtularak varlığını ve canını Hakk'a feda edip vuslata ermeyi dilemektedir.

Etse teklîf-i Hüdâyî o kabûl

Olsa biñ cân ile Mevlâsına kul

Açılırdı aña ebvâb-ı vuşûl

Nefs elinden n'idelim neyleyelim

(110/3)

Ayrılık ateşi cehennem ateşinden daha şiddetli, daha yakıcıdır. Öyleki, hiçbir şey âşığa Hak'tan ayrı kalmanın ıstırabından daha büyük acı veremez.

Ayrılık olur şafâ yoluna sed

Nâr-ı hicre yakmağıl yâ Rab meded

Ṭamû odundan eşed durur eşed

Ayrılık âh ayrılık vâh ayrılık

(63/3)

1.32. Kurb

Arapça, yakınlık anlamına gelen bir kelimedir. Ezelde, yani ruhlar âleminde, Allah ile kul arasındaki ahde uymayı ifade eder. Kurb, kalp yoluyla Allah'a duyulan yakınlıktır. Kalbin Allah'ın sevgisi ile dolması ve O'nun yardımı ile sükûn bulmasıdır. Bu yakınlık, Allah'a itaat ve kullukla elde edilir.³⁶⁴

Yeter etdiñ bu fānī zevke rağbet

Efendi āķil ol fikr et me'āli

Dilersen Ğazret-i Mevlā'ya ķurbet

İbādet eylemekden olma Ğālī

(176/1)

Sen verirsin Hüdāyī'ye ķurbet

Sensin eden ibādiñi da'vet

Fazlıñ ile olur saña vuşlat

Bendene her murādı sen verdiñ

(93/3)

Kulun Hakk'a yakın olması için, Allah'tan gayrisine kalbinde yer vermeyip mâsivâya ait her türlü kayıttan kurtulması gerekir. Kişi, Hak ile arasında perde olan kendi varlığını da yok etmelidir ki, ancak o zaman Allah'a ķurbet mümkün olur.

Nice bir zīnet ü şöhret

Nice bir fāniye rağbet

Bula gör Ğazret'e ķurbet

Digil yā Hū veya men Hū

(109/3)

---

³⁶⁴ Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s.383.

Zenb-i vücūdu maḥv et eriş sarāy-ı ḳurba

Cān ü teniñ arada cānāna ḥā'il ancaḳ

(118/4)

1.33. Hakikat

Hakikat, gerçek manasına gelen Arapça bir kelimedir. Sûfiler, Allah'a ulaşma yolunda şerî'at, tarîkat, hakikat ve mârifet şeklinde dört mertebe kabul ederler. Bunlardan ilki avâmın, ikincisi havassın, üçüncüsü havassü'l-havassın, dördüncüsü de ehass-ı havassü'l havassın derecesidir.³⁶⁵ Havassü'l-havassın (seçkinlerin seçkinleri) derecesi olan hakikat, eşyanın ve hadiselerin sırlarını çözmeyi, bunların altında yatan gerçekleri anlamayı ifade eder.

Envār-ı şerî'atdan

Etvār-ı tarîkatdan

Esrār-ı ḥaḳîḳatdan

Luṭf et meded Allāh'im

(10/2)

Ḥaḳîḳat üzre eşyâyı görüp bilmek naşîb ola

Mecāzî mevce baḳmayıp bulalım aşl-ı deryâyı

(19/2)

Hak yoluna sadık olan âşık, Allah'ın zikri sayesinde hakikatin tecellisine mazhar olur.

Şādîḳ ola ger aşḳ eri

Olur ḥaḳîḳat mazharı

---

³⁶⁵ Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s.243.

Nuşret bulur dîn askeri

Serdâr-ı zikru'llâh ile

(161/5)

Her kalp hakikatin sırrına eremez. Ancak arınmış gönüller hakikat denizine dalıp ilâhî sırların mazharı olur.

Şafâ ver kalbimizde kalmasın pās

Olavuz tâ karîn-i meclis-i hâş

Hakîkat bahırına sen eyle gāvās

Meded senden 'ināyet ıssı Mevlā

(15/4)

1.34. Mahv (Mahviyyet)

Mahv, bir şeyin izini, eserini tamamen silmek, yok etmek anlamına gelir. Kulun aklından gaib olması nedeniyle, âdete ait vasıfların ortadan kalkmasıdır. Bir de 'cem'e ait mahv vardır. Bu hakiki mahv olup çokluğun "tek"de fânî olmasını ifade eder. Mahviyyette çokluk ve başkalık ortadan kalkıp birlik tecellî eder. Kulun fiilleri Hakk'ın fiillerinde fânî olur.

Saîna âsân mahv ü işbât eylemek

Arş ü ferş arz ü semāvāt eylemek

N'ola olsa vâşıl-ı zāt eylemek

Kudrete gāyet yok Allāh'ım meded

(94/2)

Âşık, benlik sevdasından vazgeçip ikiliği yok etmedikçe, kendini yok bilip varlık perdesini aradan çekmedikçe vahdete eremez. Kişi ancak, dünyaya ait bütün bu zincirlerden kurtularak serbest kaldığında Hakk'ın varlığında mahv olur ve gerçek anlamda vücut bulur.

Zenb-i vücūdu maḥv et eriş sarāy-ı ḳurba

Cān ü teniñ arada cānāna ḥāil ancaḳ

(118/4)

Muḥit-i baḥr-ı tevḥīdi bulup ummān-ı bī-sāḥil

Vücūduñ ḳaṭresin maḥv et eğer olduñsa ehl-i dil

(98/1)

Bulsun gönül cem'iyyeti

Maḥv eyle işneyniyyeti

Göster sivāyı vaḥdeti

Mevlā meded Mevlā meded

(96/2)

Hakk'ın nuru şirk ve hevâ karanlığını yok eder. Kalpteki bu zulmet mahv olunca, kalp aynası temizlenir ve ilâhî sırların mahalli olur.

Levh-i dilden zulmet-i şirk ü hevāyı maḥv eder

Pāk eder mir'āt-ı ḳalbi şayḳal-ı envār-ı Hū

(76/4)

1.35. Şükür-Hamd

Şükür, yapılan iyiliği övme anlamına gelen Arapça bir kelimedir. İlim, hal ve amel ile olmak üzere üç çeşit şükür vardır. Âlimlerin şükrü dilde, âbidlerinki fiilde,

âriflerinki de haldedir.³⁶⁶ Hamd ise, yüceltmeyi ifade etmek üzere methetmek, sena etmek anlamını taşır.³⁶⁷

Can ü dilden Hâlık'ı zıkr edelim

Hoş sa'âdet ehli etmiş Hağ bizi

Luğf-ı bî-pâyânına şükr edelim

Hoş sa'âdet ehli etmiş Hağ bizi

(166/1)

Şükür, yalnız nimeti değil, nimeti vereni de görebilmektir. Nimetin nereden geldiğini bilmek ve onun sahibini tanımaktır.

Seniñdir kudret ü kuvvet

Arada ğayrılar âlet

Bulunmaz luğfuña ğâyet

Şükür yâ Rabbi yâ Rabbi

(37/5)

Allah'ın üzerimizdeki nimetleri sayamayacağımız kadar çoktur. O'nun lütuf ve ihsanı sınırsızdır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur: "Hâlbuki Allah'ın nimetlerini birer birer saymaya kalksanız, onları sayamazsınız..."³⁶⁸ Bize bahşedilen bu nimetlerin farkında olmamız, daima Hakk'a şükredip nimeti ihsan edenin büyüklüğünü itiraf etmemiz gerekir.

Cem' olsa ger Rûm u Arab

Add olmağa in'âm-ı Rab

---

³⁶⁶ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.615.

³⁶⁷ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.251.

³⁶⁸ Bkz. Nahl, 16/18.

İhşāya kābil mi aceb

Çok çok şükürler ey Kerīm

(197/3)

Dün gün Haqq'ı zikr ede gör

İhşānını fikr ede gör

Durma hemān şükr ede gör

Biñ biñ şükürler ey Kerīm

(197/4)

Haqq'ın ihşānını fikr eyle āşık

Envā-ı luṭfunu zikr eyle āşık

Rūz u şeb Hālīk'a şükr eyle āşık

El-ḥamdü li'llāh eṣ-şükrü li'llāh

(169/3)

Kulun Allah'a şükretmesi de Hakk'ın bir nimetidir. Eğer Allah tarafından kendisine bu anlayış verilmemiş olsaydı, fikir buna yol bulamaz, akıl bu gerçeği anlayamazdı.

Ālem aceb ḥikmet durur

Keşretdeki vaḥdet durur

Şükrüñ de bir ni'met durur

Mevlā nice şükredelim

(173/5)

Yüce Allah'ın bizi insan olarak yaratması ve iman ehli kılması, O'nun bize en büyük nimetidir. Bu nimetler, Allah'a şükretmemiz için verilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: "Allah'ın nimetine şükredin, eğer gerçekten O'na kulluk edecekseniz."³⁶⁹

---

³⁶⁹ Bkz. Nahl, 16/114.

Bir avuç hâk ikeñ insân eyledi

Ehl-i tevhîd ehl-i imân eyledi

Nice luḡ u nice iḥsân eyledi

El-ḥamdü li'llâh eş-şükrü li'llâh

(169/2)

İnsan, şükür vazifesini hiçbir zaman tam olarak yerine getiremez. Çünkü o, zayıf, muhtaç ve kusurlu bir varlıktır. Oysa Yüce Allah, ayıplardan ve kusurlardan uzaktır; O'nun şanı yücedir. Aciz kulların Yüce Allah'ın şanına yakışacak şükrü ifa etmesi mümkün değildir. Bu hakikatin farkında olan şair, hakkıyla şükredememenin üzüntüsünü yaşamaktadır.

Ẓa'îfîn şabra aṣlâ tâḳati yok

Daḥi in'âma şükre sür'ati yok

Saña lâyıḳ efendi ḥizmeti yok

Meded senden 'inâyet ıssı Mevlâ

(15/2)

1.36. Basîret

İdrak, firâset, kalp gözü ile görme anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir. Tasavvufta eşyanın hakikatlerini görmeyi sağlayan, ilâhî nur ile nurlanmış ve idrâki tam olan kalbi ifade eder.³⁷⁰

---

³⁷⁰ Süleyman Uludağ, **a.g.e**, s.87.

Saçıldı āb-ı rahmet kâinâta

Hayât erişdi eşcâr ü nebâta

Yetişdi her biri tâze hayâta

Başîret ehline günden ayândır

(218/2)

İlahi hakikatleri gören basîret sahipleri, surete aldanmaz, dünyaya ait varlıktan dolayı mağrur olmazlar. Eşyanın kendi zatı ile değil, Hak ile kâim olduğunu bilirler.

Devlet-i dünyâya mağrūr olma aqlın yâr ise

Fânîye aldanma ger nūr-ı başîret vār ise

(Müf. 152)

Ger Hüdâyi'den şorarlarsa haber

Hakk ile kâ'imdir eşyâ ser-te-ser

Var ise sende başîretten eşer

Ârif iseñ gözüñ aç merdâne bak

(180/5)

1.37. Zikir

Sözlükte anmak, yâd etmek, hatırlamak, unutmamak gibi anlamlara gelen zikir; tasavvufta müridin Allah'ın isimlerini ve Kelime-i Tevhid'i tekrar etmesini, bir an bile olsa Allah'ı unutmamasını ifade eder. Zikrin hakikati, zikredilen (Allah)den başkasını unutmaktır. Zikre devam eden kişinin kalbindeki dünyaya rağbet zayıflar

ve bunun yerini Allah sevgisi alır. Bu anlamda zikir, kulu gafletten koruyan manevî bir zırhtır.³⁷¹

Zikrullah ile kalp huzur ve sükûna erer, ıstıraptan kurtulur. Zikir, kalplerin nuru, hasta gönüllerin şifası ve dertlerin devasıdır. “Bunlar Allah’ın zikri ile kalpleri huzura kavuşarak iman edenlerdir. Evet, bilin ki, kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur”³⁷² ayetinde beyan edildiği üzere, zikir, kalplere huzur bahşeder.

Ref’ olsa zulmânî hicâb
Dilden giderdi ızdırâp
Yap yap gönül kaşırını yap
Mi’ mâr-ı zikru’llâh ile
(160/4)

İsterse ger kalbiñ şafâ
Zikr eyle Hağğ’ı dâ’imâ
Bîmâr olan bulur şifâ
Tîmâr-ı zikru’llâh ile
(160/6)

Dilden kederler dūr olur
Mağzūn olan mesrūr olur
Zulmet Hüdâyî nūr olur
Envâr-ı zikru’llâh ile
(160/7)

Gönüller Hakk’ın zikri ile her türlü çirkinlikten temizlenir.

---

³⁷¹ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.728; Mehmet Demirci, **Sorularla Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul, 2001, s. 35.

³⁷² Bkz. Rad, 13/28.

Nefsiñ hevāsından kesil
Zikr eyle Hakk'ın muttaşıl
Saykallanır mir'āt-ı dil
Tekrār-ı zikru'llāh ile
(160/2)

Zikir, gönül âlemindeki karanlığı giderir, hicabları kaldırır. Böylece hakikat sırları açığa çıkar ve gönül ilâhî sırların mahzeni olur.

Zulmet konağın geçe gör
Envār-ı zikru'llāh ile
Āb-ı hayātı içe gör
Enhār-ı zikru'llāh ile
(161/1)

Keşretde vaḥdet bul beğim
Bākī sa'ādet bul beğim
Sırr-ı ḥaḳīkat bul beğim
Tekrār-ı zikru'llāh ile
(163/6)

Zikir ile kalpte Allah'ın sevgisi hâsıl olurken, O'ndan gayrisine duyulan sevgi yok olur.

Qılma sivāya iltifāt
Tā kim tecellī ede zāt
Dil teşnesi bulur ḥayāt
Enhār-ı zikru'llāh ile
(162/6)

Âşık, zikir ile matluba erer ve Hakk'a vasil olur. Zira ayette şöyle buyrulmaktadır: “Allah'ı çok zikredin, taki umduğunuza kavuşasınız.”³⁷³

---

³⁷³ Bkz. Cuma, 62/10.

Bel bağlayanlar hizmete

Ṭālib olanlar vuşlata

Ermiş Hüdāyī vaḥdete

Esrār-ı zikru 'llāh ile

(163/7)

Allah'ın zikri başladığında, şeytan vesvese veremez ve kalbe tesir edemez. Hakk'ın zikri, düşmanın kalbe girmesine mani olur ve şeytanın iğvâsını gönülden uzaklaştırır.

Ḥaḳḳ'ın iḥsânını fikr eyleyi gör

Verdiği nimete şükr eyleyi gör

Gece gündüz Ḥaḳḳ'ı zikr eyleyi gör

Ḥaḳ zikrolan yerde şeytân eğlenmez

(40/4)

Hakiki zikir, her an Hakk'ı düşünmek, O'ndan bir an bile gafil olmamaktır. Yalnız dilde kalan ve kalbe intikal etmeyen evrad, zikir sayılmaz.³⁷⁴ Gaflet ile yapılan zikrin Hak indinde değeri yoktur.

Diliñ zikr eyler Allāh'ı niçün ḳalbiñ olur ğāfil

Ḥudā her yerde ḥāzırken nedendir arada ḥā'il

(127/1)

“O halde siz, bana itaat ve ibadet ederek beni anın ki (zikredin) ben de sizi mağfiretimle anayım (zikredeyim)”³⁷⁵ ayetinde işaret olunduğu üzere, kul Allah'ı, O'na layık şekilde zikrederse, Allah Teâlâ da onu zikredip anar.

³⁷⁴ Bkz. Mahir İz, **Tasavvuf**, Kitabevi Yay, İstanbul 2001, s.123-124.

Zākiri zıkr eder ol Rabb-ı Kerīm

Zākir olsun isteyen Haḫ'dan aḫā

(217/4)

1.38. Zāhir-Bâtın

Sözlükte iç yüz, görünmeyen³⁷⁶ anlamına gelen bâtın, bir şeyin iç yüzünü ve hakikatini tefekkür, feraset ve kalp basireti ile bilmeyi ifade eder. Zāhir ise bir şeyin dışı, görünen, ortada olan, müşahede edilen anlamına gelir. “Elbette bunda ‘derin kavrayışa sahip olanlar için’ ibretler vardır”³⁷⁷ ayetinde, bâtın ilmi sayesinde, insanın, özel bir kavrayış gücüne sahip olduğu bildirilmektedir.

İsteyicek bir faḫīri ol Ğanī

Eyler esrār-ı ma'ārif maḫzeni

Bâtının etdi ḫaḫāyık ḫirmeni

Zāhirā gerçi bir ednā dāneyin

(82/4)

Ger nesīm-i raḫmetiñ ede hubūb

Açılır ebvāb-ı cennāt-ı ḫulūb

Zāhir ü bâtın eḡer ġayb-ı ġuyūb

Hep seniñdir pādişāhım hep seniñ

(113/3)

Ehl-i zāhir ömrünü naḫv ile şarfa şarf eder

Ehl-i bâtından velī ġāfil gelir ġāfil gider

(Müf. 61)

---

³⁷⁵ Bkz. Bakara, 2/152.

³⁷⁶ Ferit Devellioğlu, a.g.e, s.73.

³⁷⁷ Bkz. Hicr, 15/75.

İnsan, zâhirde kalıp yalnız bilmekle yetinmemeli ve kalbini ihmal etmemelidir. İlim amele çevrilmeli, amel de ihlâs ve muhabbetle yerine getirilmelidir ki mârifetullaha erişmek mümkün olsun.

*Zahirde kalan kişi
Güç etme âsân işi
Gider gayrı teşvîşi
Tevhîde gel tevhîde
(91/4)*

1.39. Mey-Mest

Farsça şarap anlamına gelen mey, tasavvufta âşığın kalbinde hâsıl olan ilâhî aşkı ve bunun kalbe verdiği şevki ifade eder.³⁷⁸ Sözlükte sarhoşluk anlamına gelen mest³⁷⁹ ise, tasavvufta aşk denizine batmayı ifade etmektedir. Mest ve mey kavramları, Dîvân'da aşk ve ilâhî sevginin simgesi olarak kullanılmıştır.

*Ƙullarîñ kimi ehl-i tã'atdır
Kimisi mazhar-ı 'inâyetdir
Kimi mest-i mey-i maħabbetdir
Saña layık efendi raħmetdir
Ey cevâd ü Kerîm olan Mevlâ
Ey Ra'ûf ü Raħîm olan Mevlâ
(158/2)*

Mey aşağıdaki beyitte, gaflet uykusu, Cenâb-ı Hakk'ı unutmak ve kalbin O'ndan başkasıyla meşgul olması anlamında kullanılmıştır.

---

³⁷⁸ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.433.

³⁷⁹ Ferit Devellioğlu, **a.g.e**, s.628.

Kişi yolunda key şādık gerekdir
Mey-i ğafletden ol ayık gerekdir
(Müf. 84)

1.40. Sabır

Sabır; birini bir şeyden alıkoymak, tutmak, hapsetmek, dayanmak gibi anlamları olan Arapça bir kelimedir. Başa gelen bela ve sıkıntılara dayanmaya sabır dendiği gibi, Allah'a ibadette devam ve isyandan sürekli kaçmaya da sabır denir.³⁸⁰

Sabır, elem ve belalara şikâyeti terk etmek, nefse haz veren şeylerden uzaklaşmaktır. Sabır makamına ulaşan kimse, musibetlerden müteessir olmaz. Çünkü kişi belaya sabretmekle, kazaya razı olur.³⁸¹ Dîvân'da sebat kavramı da sabrı ifade etmek için kullanılmıştır.

Cümle mevcūdāta sen verdin hayāt
Luṭfun ile oldu cümle kâināt
Yine mümin kullara sen ver sebāt
Ya ilāhī sen 'ināyet et meded
(Kıt. 40)

Hayatta karşılaşılan bela ve musibetler nefse ne kadar ağır gelse ve tahammülü ne denli zor olsa da daima sabırlı olmak ve sabra alışmak gerekir. Çünkü sabır, kurtuluşun ve mutluluğun anahtarıdır. İnsan, dünyadaki imtihanın bir gereği olarak, bazı zorluk ve sıkıntılara maruz kalabilir. Zira Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmaktadır: “Andolsun sizi biraz korku, biraz açlık, biraz da mal, can ve

---

³⁸⁰ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.529.

³⁸¹ Selçuk Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, Mârifet Yay, İstanbul 1981, s.81.

mahsullerden yana eksiltme ile imtihan edeceğiz. Sabredenleri müjdele.”³⁸² Bir başka ayette ise, zorluğun ardından muhakkak bir kolaylığın geleceği müjdelenmektedir: “Allah, güçlüğün ardından bir kolaylık ihsan eder (بعد عسر يسرا).”³⁸³

Müşkilin eş-şabru miftāhü 'l-ferecle hā'il edip

Ba'de usrin yüsr fikriyle nazār kııl her zamān

(Kıt. 45)

“Sabredenlere mükâfatları elbette hesapsız olarak verilecektir”³⁸⁴ ayetine ise şu şekilde işaret edilmektedir:

Şäkire Hağ gerçi çok sevāb verir

Şābire ammā ki bī-hisāb verir

(Müf. 76)

1.41. Zühd

Sözlükte rağbet etmemek, yüz çevirmek anlamlarına gelen zühd, bir tasavvuf ıstılahı olarak kişinin kötü kabul edilen şeylerden uzak durması, mâsivâyı terk edip ahiret sevgisine yönelmesidir. Tasavvufta dünyaya rağbet etmemek esastır.³⁸⁵ Zira Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayet bunu destekler niteliktedir: “Ahiret dururken dünya hayatına mı razı oldunuz. Dünya hayatının geçimi, ahirete nispetle çok azdır.”³⁸⁶

---

³⁸² Bkz. Bakara, 2/155.

³⁸³ Bkz. Talak, 65/7.

³⁸⁴ Bkz. Zümer, 39/10.

³⁸⁵ Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s.734.

³⁸⁶ Bkz. Tevbe, 9/38.

Zühd, ruhun hakiki menşeyini (bem-i elest) hatırlamasını, kalbin Hakk'ın muhabbeti ile dolup ağıyardan temizlenmesini sağlayan bir ameliyedir. Allah ve Peygamber sevgisi zühd sayesinde gerçekleşir.³⁸⁷

Şehr-i İstanbul şerr ü fitnedden hâli değil
Zühd ü taqvâ vü ibâdet herkesin hâli değil
(Müf. 116)

1.42. Fakr

Sözlükte fakirlik, yoksulluk, ihtiyaç sahibi olma anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Tasavvufta, varlıktan kurtularak Allah'ta fânî olmayı ifade eder. Fakrın hakikati, kulun Allah'tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamasıdır. Hak'ta fânî olup gerçek fakra ulaşmış kimse, dünyaya ait varlıklara gönül bağlamaz, dünya devletine asla iltifat etmez.³⁸⁸

Şair Resulullah'ın “Fakirlik benim övüncümdür”³⁸⁹ hadisinden iktibasla, O'nun fakirlikle övüldüğü gibi, kendisinin de fakirlik fahri ile amel olmayı arzuladığını dile getiriyor. Peygamberimizin iftihar ettiği fakirlik, dünya yoksulluğu değil, kulu Allah'a yaklaştıran manevi yoksulluktur. Bu anlamda gerçek fakirlik, kişinin kendinde varlık görmemesi, varlığının Hak'tan geldiğini bilmesidir.

Buyurmuşdur Nebî el-fakru fâhri
N'ola fakr ile olsa iftihârım
(Kit. 47)

---

³⁸⁷ Selçuk Eraydın, **a.g.e**, s.89.

³⁸⁸ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.204.

³⁸⁹ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, **a.g.e**, C.II, s.164.

Mahlûkat baştan aşağı acz içindedir. Allah Teâlâ'nın dışındaki bütün varlıklar fakirdir ve varlıklarının devamı için O'na muhtaçtır. Zira ayet-i kerimede şöyle buyrulur: "Allah ganîdir, siz ise fakirsiniz."³⁹⁰

Fakrımı ırgür tamâma yâ Ğanî
Tâ ki bu yokluqla bulayım seni
(234/1)

1.43. Kanâ'at

Arapça, ikna olmak, yetinmek gibi anlamlara gelen kanâat, tasavvufta, yaşamak için zaruri olan ihtiyaçlar dışında kalan bütün nefsî arzulardan uzak durmayı ifade eder.³⁹¹

İnsan aç gözlü ve kanâatsiz bir varlıktır. Daima daha çok kazanma ve daha çok yaşama arzusu içindedir. Oysa dünya malına duyulan aşırı hırs ve doyumsuzluk, insanı yaratılış gayesinden uzaklaştırır. Kişinin sahip olduğu mevki, makam, mal, varlık, servet bu dünya içindir. Fakat insan ebediyet yolcusudur ve sahip olduğu her şeyi geride bırakıp gidecektir. Bu bakımdan dünyaya fazla tamah etmemeli, ömrü gelip geçici hevesler peşinde tüketmemelidir.

Bulsañ dünyâyı yudarsıñ
Biñ yıllık tebdîr edersin
Âhîr hüd koyup gidersin
Gel Allâh'a gel Allâh'a
(102/2)

---

³⁹⁰ Bkz. Muhammed, 47/38.

³⁹¹ Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s.347.

Beğim māl ile iş bitmez
Çazandığın neñe yitmez
Kimi gördün koyup gitmez
Gel Allāh’a gel Allāh’a
(101/6)

Kur’an-ı Kerim’de “Şüphesiz ki rızkı veren, mutlak kudret sahibi olan ancak Allah’tır”³⁹² buyrulur. İnsan rızkın Allah Teâlâ’dan olduğuna tam anlamıyla iman etmeli ve rızık endişesinden kurtulmalıdır. Kanâatkâr olup kendisine bahşedilen nimetlere şükretmelidir. Peygamberimiz de bir hadisinde “Kanâat tükenmeyen bir hazinedir”³⁹³ buyurmaktadır.

Sakın aç kalırım sanma hey insân
Hemân şükr ede gör ni’met firāvân
(Müf. 145)

1.44. Rızâ ve Teslimiyet

Arapça, memnun kalmak, razı olmak anlamına gelen rızâ; kalbin, hükmün akışı altında sükûnet halinde bulunması ya da hüküm ve kazaya itirazda bulunmama halidir.³⁹⁴ Teslimiyet ise, Arapça, teslim olmak, boyun eğmek anlamındadır. Allah’ın emrine boyun eğerek hoşla gitmeyen hususlarda itirazı terk etmeyi ve kazayı rızâ ile karşılamayı ifade eder.³⁹⁵

İlahi takdire tevekkül, teslimiyet ve sabır ile rızâ göstermek gerekir. Hakiki anlamda rızâ ve teslimiyet ise, insanın, dünyadan hatta kendi varlığından geçmesi ile

---

³⁹² Bkz. Zariyat, 51/58.

³⁹³ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, **a.g.e**, C.II, s.102.

³⁹⁴ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.517.

³⁹⁵ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.645.

mümkündür. “İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah’ın rızâsına ermek için canını bile verir”³⁹⁶ ayeti de bu gerçeğe işaret etmektedir.

Cism ü cānı Hâzret-i Mevlâ’ya teslîm ede gör

Hâlık’ın fermânını şıdık ile ta’zîm ede gör

(Müf. 78)

İnsanın yaratılış gayesi, Allah’a kulluk etmek ve O’nun rızâsını kazanmaktır. “Ben, insanları ve cinleri, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım”³⁹⁷ ayeti bunu açık biçimde özetlemektedir. Allah’ın rızâsı ise, O’nun bizim kulluğumuzla ilgili hoşnutluğunu ifade eder. Bütün iş ve davranışlarımızın, ibadet ve amellerimizin yegâne amacı, Allah’ın rızâsını kazanma kaygısı olmalıdır.

Emr-i Hâkık’a imtisâl etmek kula maflûb imiş

Hem rızâu’llâh tahşîl eylemek maḥbûb imiş

(Müf. 23)

Aklın senin ger yâr ise hem Hâkık’a meylin var ise

Bin cān ile kul ola gör Mevlâ rızâsın bula gör

(Müf. 7)

Nefsin esiri olan insanın arzuları ise, bitip tükenmek bilmez. Hevâsının peşinde koşan kişi, daima her istediğine kavuşmayı arzular. Fakat istediğini elde ettiğinde yine halinden memnun olmaz ve daha fazlasını ister. Kendisine bahşedilen nimetlerin büyüklüğünü düşünüp şükretmek yerine, elde edemediklerinden dolayı şikâyette bulunur.

---

³⁹⁶ Bkz. Bakara, 2/207.

³⁹⁷ Bkz. Zariyat, 51/56.

*Yaz olsa soğuk ister kışın ıssı
Meğer kim nefis eder ana teķāzī
Esīr-i nefis olup bī-çare insān
Anınçün olmaz ol bir hāle rāzī
(Kıt.52)*

1.45. Âlem-Dünya

Arapça bir kelime olan âlem; kâinat, güneş sistemi ve çevresinde dönen gezegenler topluluğu, cihan, dünya, mahlûkat, insanlar, halk, cemaat gibi anlamları ifade eder. Tasavvufta ise, Allah'tan gayri her şeye âlem denir. Dîvân'da âlem, dünya, cihan ve dâr-ı fena kelimeleri çoğu zaman aynı anlamda kullanılmıştır.

Yüce Allah âlemi, sonsuz kudreti ile ve “kün” emriyle yoktan var etmiştir.

*Gülşende bülbülü zâr eden sensin
Düşmeni dost edip yâr eden sensin
Âlemleri yokdan var eden sensin
Sen yaratdın Mevlâ sen kerem eyle
(41/2)*

*Yoğiken âlemleri var eylemek
Hep seniñdir pâdişâhım hep seniñ
Bir tecellî ile izhâr eylemek
Hep seniñdir pâdişâhım hep seniñ
(113/1)*

Âlemdeki bütün varlıklar Allah Teâlâ'ya âşıktır. Bu aşk ve muhabbet nedeniyledir ki, daima Hakk'ı zikrederler. Ayette beyan edildiği üzere “Göklerdeki ve yerdeki her şey her an Allah'ı tesbih etmektedir.”³⁹⁸

---

³⁹⁸ Bkz. Hadid, 57/1.

Hudāyā cümle-i âlem

Saňa âşık seni özler

Melek cinn ü benî-Âdem

Saňa âşık seni özler

(45/1)

İnsanın Hak katından varlık âlemine gelişi ve yine Hakk'a dönecek olması şu şekilde ifade edilir:

Bir özge âlemden geldim cihāna

Delil olmak için sırr-ı nihāna

Ol dosta giderin gitmem yabana

Hak'dan geldim yine Haqq'a giderim

(154/3)

Bu âlemde mevcut olan her şeyde Allah'ın sıfatlarının belirtisi vardır. Olaylara kalp gözüyle bakanlar, sırların hakikatine erer ve yaratılmış olan her şeyde Allah'ın sıfatlarını görür ve bilirler.

Nedir bu ellerle ayak

Nedir bu dillerle dudak

Aç gözün ibret ile baq

Âlem temāşā-gāh imiş

(Kit.2)

Şair, bu dünyanın aldatıcı ve geçici olması hususunda insanları uyarır. Kalbin mâsivâdan temizlenmesi ve orada yalnız Allah'ın muhabbetine yer verilmesi gerektiğini ifade eder.

Baqma yalan dünyāya

Aqma kuru sevdāya

Yalvar Ğani Mevlā'ya

Luġf ile iġsān gelsin

(34/4)

Rūz u ŧeb yeter denī dūnyāyı gör

Anı ħalk eden Ğani Mevlā'yı gör

Āķil iseñ maķşad-ı aķşāyı gör

Ķo sivāyı maţlab-ı a'lāyı gör

(20/1)

Ķoyup ġayı sevdāyı

İsteyelim Mevlāyı

Bu yalancı dūnyāyı

N'idelim ŧimden gerü

(35/2)

Cihān fānīdir ey ġāfil ħalır sanma bu dūnyāyı

Yürü var māsivādan geġ ħul isen iste Mevlā'yı

(Müf. 173)

İnsan ömrü fānīdir ve bir gün sona erecektir. Gelip geġici olan dünya nimetlerine sevinmek, bundan dolayı maġrur olmak doġru deġildir. Dünya vefasızdır, hiç kimseyi muradına kavuŧturmaz. Bu fānī dünyada kimse baki kalmaz. Sahip olduġumuzu sandıġımız hiçbir ŧey gerġekte bizim deġildir. Ķünkü elde ettiklerimiz bu dünyadan bizimle beraber gitmeyecektir.

Ey tālib-i dūnyā olan

Taġşıl edip nitseñ gerek

Olsañ eġer ŧāh-ı cihān

Bir gün ħoyup gitseñ gerek

(123/1)

Şaķın dñnyāya aldanma
Aç gözññ ğafletten uyan
Bunda kimse alır Şanma
Aç gözññ ğafletten uyan
(167/1)

Yalancı dñnyāya aldanma yā hñ
Bu dernek dağılır dñvān eğlenmez
İki apılı bir vñrānedir bu
Bunda onan mihmān göçer eğlenmez
(39/1)

Dñnyanın fāniliđini bilen insan ona meyletmez. Yalancı dñnyaya ait varlıklara gönlünde yer vermez.

Fānī dñnyanın fenāsını bilirken ħās ü āmm
Bāiyi or fāniye māil olur mu al-ı tām
(Müf. 123)

Dñnya hayatı, ebedī saadete nispetle meşakkat ve sıkıntı yeri olduğu için “mü’minlerin zindanı” olarak nitelendirilirken “Dñnya, mü’minin zindanı, kāfirin cennetidir”³⁹⁹ hadisi de telmih yoluyla zikredilmektedir.

Doğrusuna ğide gör bu yollarññ
Geçe gör Şarpını yüce bellerññ
Dñnyā zindānıdır mü’min ullarıññ
Zindanda olan ħod āsān eğlenmez
(39/3)

---

³⁹⁹ İsmāil b. Muhammed el-Aclñnī, **a.g.e.**, C.I, s.410.

Bu fânî âlemin endişesi, gam ve kederi, baki âlemi unutturmuştur. Dünya telaşı içinde olan insanların ahiret için hiçbir hazırlığı yoktur. Eğer Yüce Allah keremi ile muamele etmezse, hiç kimse yaptığı amelle kurtuluşa eremez ve insanların hali perişan olur.

Aldı bizi hemm-i dünyâ

Unutuldu dâr-ı uqbâ

Ger kerem etmezse Mevlâ

Nic'olur bizim hâlimiz

(74/3)

Dünya ehli, dünyevî süs, ziynet ve şöhretle mağrur olur. Fakat insanı gurur sarhoşu yapan dünya devleti fânîdir, dünyevî istekler ise boş bir hevesten ibarettir.

Devlet-i dünyâ-yı dūn bir kıru sevdâ iken

Fânîye mağrūr olup zīnet ü şöhret neden

(230/5)

1.46. On Sekiz Bin Âlem

Çeşitli boyutlarıyla birlikte, bütün bir kâinata on sekiz bin âlem denmiştir. Buna göre tüm varlık âlemi şu on sekiz temele dayanmaktadır: Dokuz felek, hava küre, su küre, ateş küre, toprak küre, cansızlar, bitkiler, hayvanlar, insan ve insan-ı kâmil. Her bir âlem zuhuru itibariyle bin sayılır ve on sekiz bin âlem meydana gelir.⁴⁰⁰

Hakk'ın bir emri ile on sekiz bin âlem meydana gelmiştir. Ayette beyan edildiği üzere “Allah bir işin olmasını dilerse, ona ol der ve olur (كن فيكون).”⁴⁰¹

⁴⁰⁰ Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s.495.

⁴⁰¹ Bkz. Al-i İmran, 3/47.

Ey bu gönlüm şehri biñ luḡ ile ābād eden

On sekiz biñ ālemi bir emr ile icād eden

(60/1)

1.47. Âb-ı Hayât

Âb-ı hayât, içene sonsuz hayat bağışlayan sudur. Dîvân'da Hızır ile birlikte anılır. Rivayete göre Hızır, İlyas ve İskender, içildiğinde insanı ölümsüzlüğe eriştiren âb-ı hayâtı aramak için zulümat ülkesine gider. Bir süre sonra, suyu bulanın diğerlerini haberdar etmesi şartıyla yollarını ayırırlar. Hızır, âb-ı hayâtı bulur ve ondan içer. İlyas'a da içirir, fakat İskender bu sudan içemez ve ebedî hayata erişemez.

Âb-ı hayât, tasavvufî bir sembol olarak 'ilâhî aşk' anlamında kullanılır. Manevî neşeyi, aşk ve irfânı ifade eder. Âb-ı hayât, Allah'ın Hayy isminin hakikatinden ibarettir. Bu ismi öz vasfî haline getiren kimse, âb-ı hayâtı içmiş olur.⁴⁰²

Dîvân'da âb-ı hayât kavamına şu şekilde yer verilmiştir:

Dosttan yaña qanat büküp uçalım

Ağ u qaraya baqmayıp geçelim

Hızır gibi âb-ı hayât içelim

Gel gönül dost illerine gidelim

(21/4)

Bu qaleb-i zulmânide taḡşil ede gör nür-ı zât

‘Ârif bu manâyı bilir zulmetdedir âb-ı hayât

(Müf.54)

---

⁴⁰² Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s.28.

Zulmet konağın geçe gör

Envâr-ı zikru'llâh ile

Âb-ı hayatı içe gör

Enhâr-ı zikru'llâh ile

(161/1)

2. TARİKAT İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

2.1. Şeyh / Pîr

Şeyh; önder, kabile başkanı, yaşlı adam anlamına gelen Arapça bir kelimedir.⁴⁰³ Pîr kelimesi de, Farsça'da yaşlı, ihtiyar anlamlarına gelir.⁴⁰⁴ Tasavvufi bir terim olarak, her iki kavram da dervîş yetiştirmeye icazetli olan kişiyi ifade eder. Bu kişi müridlere rehberlik eden ve onlara doğru yolu gösteren kâmil mürşiddir.

Hak tâlibi olan müridin, bir rehberle bağlanması ve mürşidin terbiyesine girerek ona sadık kalması gerekir. Bu bağlılığın esası ise, kalbin teslimiyeti ve sağlam niyettir. Mürid, mürşide itaat etmeli, onun emir ve tavsiyelerini samimiyetle yerine getirmelidir.

Hizmet eyle pîrine şıdķ ile sen

Haķ yolunda bezl ede gör cān ü ten

Her ne kim emr ede et anı kabûl

Ķapısında ola gör cān ile Ķul

(Kıt. 20)

---

⁴⁰³ Süleyman Uludağ, **a.g.e**, s.496.

⁴⁰⁴ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.502.

Hizmeti Hak ile şeyhin hizmeti cem' olsa ger

Hizmetini şeyhinin şādık olan takdīm eder

(Müf. 37)

Şeyh ve pîr kavramları, ölüme yaklaşmış ihtiyar kişi anlamında da kullanılmıştır.

Şûret-i Hak'da edip tezvîrî

Aldadır nice civân u pîri

Hiç añar mı göre ki taqşîri

Nefs elinden n'idelim neyleyelim

(110/2)

Keşret tılsımı mâni' olup genc-i vahdete

Hayret de kaldı hasret ile nice şeyh ü şâb

(150/5)

2.2. Dervîş

Dervîş sözlükte fakir, ihtiyaç sahibi anlamına gelen Farsça bir kelimedir. Tasavvufta, dünyadan yüz çeviren, varlık iddiasından geçip kendini Allah'a veren kişiye denir. Dervîş, Allah'a vuslat yolunda büyük cihada girmiştir ve her an o cihadın mücahidi olarak sabretmek zorundadır. Ancak bu sayede hedefine ulaşip muradına erebilir.⁴⁰⁵

Yunus Emre dervîşlik ile ilgili olarak şunları söyler: “Yetmiş iki millete bir gözle bakmayan şer'in evliyasıysa hakikatte asidir. Hakikatte Hak'tan başka bir şeyi

---

⁴⁰⁵ Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s.159.

var görmek, şirk sayılır. Dervîş bu gerçeği bilişi ile görüşü ile oluş haline getirmiş gibidir.”⁴⁰⁶

Âkil iseñ dervîş eğer

Durma alış řām u seğer

Hüdāyī'den gūř et ħaber

Vāřıl olmağa sa'y eyle

(168/9)

Vücūd iklīmini fikr eyle dervîř

Bu cān ü cism ve eller nedendir

Ĥaęę'in iĥsānına şükr eyle dervîş

Gören göz söyleyen diller nedendir

(179/1)

Dervîş olmak zordur. Çünkü dervîşlik teslimiyet demektir. Kibir, benlik ve gururdan kurtulamayan kimsenin dervîşlik iddiası ise tamamen boş bir sözden ibarettir.

Nefse uyup rāh-ı Ĥaęę'dan şaşra ıkmağ yol mudur

Kibr ü ucb ile adıñ dervîş şağmağ yol mudur

Mařlabıñ a'lāyiken ednāya ağmağ yol mudur

Yār-ı bāęī var iken aęyāra bağmağ yol mudur

(137/1)

2.3. Ârif

Ârif, irfan sahibi olan, Allah'ı gerçek yönüyle bilen kişidir. Âlim gibi, bilen manasına gelirse de ondan farklıdır; çünkü âlim tahsil ve alışma sonucu elde ettiği ilimle bilirken ârif, keşf ve müşahede yoluyla bilir. Bu bakımdan ümmî bir kimseye de ârif denir; ancak âlim denemez. Ârifler için ehl-i dīn, ehl-i yakīn, veli, kutb ve

⁴⁰⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, **Tasavvuftan Dilimize Giren Deyimler ve Atasözleri**, İnkılâp ve Aka Yay, İstanbul 1977, s.89.

genel olarak “ârif-i billâh” tabiri kullanılır.⁴⁰⁷ Ârif, irfana, ilham ve hal ile ulaşır. İrfan ise, ilâhî bir feyz olarak kâinatın sırlarını bilme kudretidir.⁴⁰⁸

Ârif ol ey dil ola gör kâmil

Ben diyen gâfil utanır yarın

(43/4)

Ârif ol âyine-i insâna bak

Anda aks-i Hazret-i Raḥmân'a bak

(86/1)

Ârifler dünyaya gönül gözü ile bakıp görülen her hadiseden ibret alır ve sahip oldukları irfan ile kâinatın sırlarına vakıf olurlar.

Âriflere irfân gerek

Âşıklara cânân gerek

Şadıqlara burhân gerek

Verne zid-da'vâhâ çi sūd

(79/4)

Ârif, Hakk'a teslim olmuş, O'nun rızâ ve sevgisini kazanmış kişidir. Hakk'ın cemalini gören, her şeyde O'nu bulan ârif, hakikatte O'ndan başka varlık olmadığını da bilir.

Şıdık ile gir yoluna dildârîñ

Bezl et ol maḥlaba cümle vâriñ

Ârif ol görme yüzün aḡyârın

Gör cemâlini kadîmi yâriñ

(136/1)

---

⁴⁰⁷ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.60.

⁴⁰⁸ Süleyman Uludağ, **a.g.e**, s.271.

Kendisini Hakk’a vererek mana âlemine dalmış olan ârif için fânî dünyanın bir ehemmiyeti yoktur. Çünkü ârif, kendisine bahşedilen irfan nuru ile Hakk’ı bilir, âleme ve sırlarına vakıf olur. Gafletten kurtularak Hakk’a vasıl olmak için, ârif olup irfana ermek gerekir.

Tâlib iseñ ger şafâ-yı vahdete
Râgıb iseñ zevk-i bezm-i vuşlata
Ârif ol aldanma nevm-i gâflete
Hâlık’ın in’âmına şükr ede gör
(220/4)

Ârif, bu âlemdeyken dahi cennettir. Ârifin dünyadaki cenneti, irfan cenneti; bu cennetin lezzeti ise, Hakk’ın cemalidir. Dünyada iken bu lezzeti tadan ârif, ahiret cennetini arzulamaz. Bu zevkle hemdem olan başka nimet istemez; çünkü Hakk’ın cemalini görmekten daha büyük bir nimet olamaz. Ahiret cennetine ait nimetlerden hiçbiri bu nimet ile nispet bile edilemez.

Ârifîñ bir cenneti var âlem-i dünyâda kim
Ahiret cennâtına aşlâ taħassür eylemez
(Müf. 21)

2.4. Sâlik

Mana olgunluğu elde etmek üzere, tasavvuf yoluna giren kişiye sâlik denir. Bu yola giren kişiler durumlarına göre; tâlib, sâlik, mutasavvıf ve sûfî isimleriyle anılır.⁴⁰⁹

---

⁴⁰⁹ Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s.541.

Mecāza bakma ey sâlik ḥaḳîḳî maṭlaba azm et

Ki zirâ zıll-ı zâ'ilde iḳâmet eylemez âḳil

(98/3)

Olan bu neş'e-i dünyâda mutû râhına sâlik

Olupdur Külli şey'in hâlikün sırrı aña ḥâşıl

(127/3)

Başta gelenler için Allah'tan başka sebepler aramak sâlike yakışmaz. Çünkü Allah, mutlak kudret sahibidir. Her şeyin hükmü onun elindedir. Zira ayette şöyle buyrulur: “Şanı ne yücedir O'nun ki her şeyin hükmü ve tasarrufu elindedir.”⁴¹⁰

Nice bir olmaz hevâlar nice bir ṭûl-i emel

Gel beri şimden gerü ey derd-mend insâfa gel

Sâlike lâyıḳ mıdır hiç Zeyd ü Amr ile cedel

Her taşarruf ḥod Ḥaḳḳ'ın sen ḥalḳa bakmaḳ yol mudur

(137/2)

Sâlik, dünyayı ve ona ait varlıkların sevgisini terk etmeli, Allah ile münasebetlerinde daima sadâkat üzere bulunmalı ki, ilâhî sırlara vâkıf ve Hakk'a vâsıl olabilsin.

Eğer sâlik yolunda olsa şâdıḳ

Olur ol maḥzen-i sırr-ı ḥaḳâyıḳ

Ola gör şoḥbet-i dildâre lâyıḳ

Yeter etdiñ sivâya iştiğâli

(176/2)

---

⁴¹⁰ Bkz. Yasin, 36/83.

Hakk'a vuslat yine O'nun lütfu sayesinde. Zira Allah kuluna inayet ederse, onun için en zor olanı bile kolaylaştırır.

Olıcağ sālīke 'ināyet-i Hağ
Tiz olurmuş o vāşıl-ı muğlak
Ma'rifet mektebinden oğru sebağ
Cümleniñ başı bir 'ināyet imiş
(152/8)

2.5. Miskîn

Arapçada zelil, hor, zavallı kimse anlamına gelen miskîn, tasavvufta varlık duygusundan sıyrılan, varlığı yokluğa çeviren, kendisinde hiçbir varlık görmeyen kişiyi ifade eder.⁴¹¹

Bir dörtlükte şair, miskîn kişiyi, nefsin tuzaklarına düşmemesi; kibir, gurur, kin gibi kötü duygulardan arınması hususunda uyarmakta ve ona, güzel ahlâklı olması için nasihatte bulunmaktadır.

Nedir bu kibr ü hıkd ü kin
Utanmaz mısın ey miskîn
Nice bir olasın ħod-bîn
Edeb gözle edeb gözle
(121/2)

2.6. Tekke, Dergâh, Âsitâne

Farsça dayanacak yer anlamına gelen tekke; tasavvufta, tasavvuf erbâbının ikamet ettikleri, sülûk çıkardıkları, ayin yaptıkları özel mekânlara verilen addır.⁴¹²

---

⁴¹¹ Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.440.

⁴¹² Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**, s.646.

Dergâh Farsçada kapı, eşik, makam, sığınılacak yer anlamlarına gelir. Tasavvufta, tarikat mensubu şeyhlerle, dervîşlerin ikametgâhı olan büyük tekkelere dergâh denir.⁴¹³ Âsitâne ise eşik, dergâh, büyük tekke anlamlarına gelir. Tasavvufi edebiyatta kendisinden himmet umulan şeyhin kapısını ifade eder.⁴¹⁴

Şair, dünya denilen bu tekkede bir misafir olduğunu ifade ederken, âlemin fânî bir dergâh olduğuna dikkat çekmektedir.

*Şayed erişem sarây-ı vaḥdete
Tekyede mihmân olayın bir zamân*

(120/10)

Hasta gönüllere şifa verecek yer, Hakk'ın kapısıdır. Hakk'a vuslat ise dertlerin dermanıdır.

*Âsitânîñ ḥastaya dârü 'ş-şifâ
Şerbet-i vaşlñ ḳamû derde devâ
Çâre et kim ḳaldım uş ben mübtelâ
Bir oñulmaz derde tüş oldum meded*

(124/2)

Hakk'ın yüce dergâhı, âşıkların kalbine huzur verir.

*Hüdâyî yalvar Allâh 'a
Yüz ur ol âlî dergâha
Şu kim meyleylemez câha
Dil ü cânı olur âbâd*

(153/5)

---

⁴¹³ Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s.158.

⁴¹⁴ Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s.63.

Hakk'ın dergâhına varmak isteyen, dünyanın süsüne aldanıp gaflette kalmamalıdır.

Māsivādan yumup gözü

Dergāh-ı Hāḫḫ'a tut yüzü

Hüdāyī'den gūş et sözü

Aç gözün̄ gâfletten uyan

(167/7)

Gidilecek tek kapı, Hakk'ın kapısıdır. O'nun dergâhından başkasından himmet beklemek doğru olmaz.

Var iken dergāh-ı Hāḫ ayruk yā kande varayın

Hālîḫ'im Rabb'im dururken yā kime yalvarayın

(Müf. 1)

SONUÇ

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin edebî şahsiyetini en iyi yansıtan eser "Dîvân"ıdır. Daha önce Dîvân'ın tenkitli metnini ortaya koyan bir çalışma yapılmış ve eserin Türkiye kütüphanelerinde bulunan nüshaları tanıtılmıştır. Son olarak, bizim de çalışmamızda ele almış olduğumuz, Dîvân'ın en eski yazma nüshası tıpkıbasımı ile birlikte yayına hazırlanmıştır. Ayrıca Dîvân üzerine bir lisans ve bir de yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalar metin neşri ve eserin şekil özellikleri ile ilgili olup muhteva incelemesi yapılmamıştır. Bu nedenle, Hüdâyî Dîvânı'nın dinî ve tasavvufî muhtevâ bakımından incelenmesi bizim çalışmamızın esas kısmını oluşturmuştur.

"Aziz Mahmud Hüdâyî Dîvânı'nda Muhteva İncelemesi" adlı çalışmamızdan elde ettiğimiz sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz:

Mutasavvıf bir şair olan Aziz Mahmud Hüdâyî, kendine özgü nitelikleriyle edebiyat dünyamızda yerini almış önemli bir şahsiyettir. Çağının sayılı âlimlerinden olan Hüdâyî, medrese tahsili görmüş, kadılık ve müderrislik payelerine nail olmuş; fakat daha sonra tasavvufa yönelerek maneviyat yoluna sülûk etmiştir.

Dini ve tasavvufî eğitim alan şairlerin en önemli ilham kaynağı olan tasavvuf, Aziz Mahmud Hüdâyî Dîvânı'nın ana muhtevâsını oluşturmaktadır.

Hüdâyî, tasavvufî görüşlerini açıklarken edebiyatı bir vasıta olarak kullanmıştır. Halkın kolay anlayamayacağı görüşlere ve ifadelere itibar etmemiş, fikirlerini ortaya koyarken şeriat dışı olmaktan kaçınmıştır.

Şiirlerini söylerken sanat endişesi taşımayan Aziz Mahmud Hüdâyî, şiir estetiği için ifadenin özünden ödün vermemiştir. Sözden çok manaya değer verme,

sözün kısa ve öz olması, ifadeyi atasözü ve deyimlerden yararlanarak açık hâle getirme şeklinde ifade edilebilecek devrin hâkim edebî üslubunun etkisi Hüdâyî Dîvânı'nda da görülür.

Aziz Mahmud Hüdâyî'yi devrinin klasik edebiyat tarihleri olan “Şuarâ Tezkireleri”nde bulmak mümkün değildir. Hüdâyî, şiire yaklaşımında Divan edebiyatından çok Halk edebiyatı tarzına daha yakındır. Edebiyat tarihçileri bu sebepten dolayı Hüdâyî'yi Divan şairleri arasında göstermemiş olabilirler.

Hüdâyî'nin şiirlerinin büyük çoğunluğu, Ahmed Yesevî'den beri Halk edebiyatında yaygın olarak kullanılan dörtlüklerden, koşma şeklindeki (murabba) ilahilerden meydana gelmektedir. Gazel ve muhammes tarzında yazılmış şiirleri çok azdır.

Ahlakî konulara önem veren Hüdâyî, bu tarzıyla, tavizsiz bir “zahid” görüntüsü çizer. Nesir ve nazımlarında öncelikli olarak ele aldığı konular; gaflet uykusundan uyanmak, dünyaya aldanmamak, emanete hıyanet etmemek, masivadan el çekmek, her türlü kötülükten sakınmak, hayır yolunu tercih etmek, samimiyetle Hakk'ın yoluna girmek vb. dinî-tasavvufî konulardır.

Hüdâyî şiirlerinde Yunus gibi coşkulu ve heyecanlı bir dil kullanmıştır. Onun şiirlerindeki en başarılı yönü içtenliği ve saflığıdır. Döneminin büyük âlimlerinden olmasına rağmen dilinin sadeliği kendisine bir ayrıcalık sağlamıştır.

Aziz Mahmud Hüdâyî fikrî yönden, çağındaki ve kendisinden sonraki birçok mutasavvıf şairi etkilemiş; şiirlerine nazireler yazılmış ve eserleri şerh edilmiştir.

ABSTRACT

The patriarch of Jelveti order Aziz Mahmud Hudayi (1543-1628) was one of the most effective sufies of mysticism history. His place in the history of our literature is also important as in the history of mysticism. His respectability and activity had lived and continued after his period without disappearance through the Works written by him and owing to his superior identity.

In our research we aimed to introduce the religious contents of Aziz Mahmud Hudayi, who supplied important additions to our literature and his Divan, to the world of literature.

We also would like to introduce the cultural and literary life of XVI-XVII centuries in which the poet lived. And so we'd like to research the religious-mystic emotion and thinkings which are realized in Hudayi's structures. And finally we'd like to learn the reflection of these thinkings which affected in the literature of that period and in the literature of present time. These all are main goals of our research.

In the period of realizing our research we used the Work named "Divan-ı İlahiyat" which prepared by Mustafa Tatji and Musa Yildiz.

We began our research named "The Content Exploration in Aziz Mahmud Hudayi's Divan" including tales like importance of the period in which Aziz Mahmud Hudayi lived; and also political-social and cultural-literary positions.

In the first part of the research we introduced Aziz Mahmut Hudayi's life, his literary and scientific identity, religious order. We also introduced his Divan which we researched using Hudayi's other Works.

The second part of the research is named as "The Religion and Mysticism in Aziz Mahmut Hudayi's Divan." We explained the religious and mystic termins in the second part. We used the science of linguistics and religion to assign and exemplify the using of these termins in the Divan, as our aim was to explain right meanings of them.

BİBLİYOGRAFYA

- Afyoncu, Erhan, **Sorularla Osmanlı imparatorluğu**, Yeditepe Yay, İstanbul 2005, C.II.
- Ahmed Sahih Dede, **Mecmuatü't-tevârihi'l-Mevleviyye**, Merhum Ahmed Remzi Akyürek Özel Kütüphanesi, no: 18.
- Ahmed Yesevî, **Dîvân-ı Hikmet**, Haz. Hayati Bice, T.D.V Yay, Ankara 1993.
- Arpağuş, Dr. Safi, “Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Hatiplik-Vâizlik Hizmetleri ve en-Nasâyih ve'l-Mevâiz Adlı Eseri”, **Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri** (22-25 Mayıs), Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yay, İstanbul 2006, C.I, s.101-113.
- Banarlı, Nihad Sâmi, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, M.E.B. Yay, İstanbul 1975, C. I-II.
- Baş, Dr. Erdoğan, “Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Nefâisü'l-Mecâlis Adlı Tefsîri (Tefsîrin Aslı, Nüshaları ve Örnek Bir Yorum)”, **Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri** (22-25 Mayıs), Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yay, İstanbul 2006, C.I, s.55-70.
- Bilkan, Ali Fuat, **Türk Edebiyatı Tarihi II**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, İstanbul 2006.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, **Büyük İslam İlmihâli**, Akçağ Yay, Ankara 1996.
- Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri I**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333.
- Canan, İbrahim, **Hadis Ansiklopedisi –Kütüb-i Sitte-** , Akçağ Yay, Ankara 2004.
- Cebecioğlu, Ethem, **Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yay, İstanbul 2005.
- Cürcânî, Seyyid Şerif, **Kitâbu't-Ta'rifat**, (Ter. Ârif Erkan), Bahar Yay, İstanbul 1997.
- Çelebioğlu, Âmil, **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, M.E.B. Yay., İstanbul 1998.

- Çiçek, Prof. Dr. Yakup, “Tibyânü Vesâil’e göre Celvetîlik”, **Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri** (22-25 Mayıs), Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yay, İstanbul 2006, C.I, s.248.
- Demirci, Mehmet, **Sorularla Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul, 2001.
- Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara 1996.
- Dilçin, Cem, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, T.D.K Yay, Ankara 2004.
- **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay, Ankara 2006.
- Eraydın, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, Mârifet Yay, İstanbul 1981.
- Ergun, Sadettin Nüzhet, **Türk Mûsikîsi Antolojisi**, İstanbul 1943, C.I.
- Ertan, Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin, “Aziz Mahmud Hüdâyî’nin Edebî Şahsiyeti”, **Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri** (22-25 Mayıs), Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yay, İstanbul 2006, C.I, s.452.
- Evliya Çelebi, **Seyahatname**, İstanbul 1314, C.I.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, “Celvetiyye”, **İslam Ansiklopedisi**, M.E.B. Yay, İstanbul 1945, C.III, s.67.
- ..... , **Tasavvuftan Dilimize Giren Deyimler ve Atasözleri**, İnkılâp ve Aka Yay, İstanbul 1977.
- Gündüz, Şinasi, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yay, Konya 1998.
- Güngör, Yrd. Doç. Dr. Zülfikar, “Aziz Mahmud Hüdâyî Divânı’nda Hz. Muhammed İmajı”, **Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri** (22-25 Mayıs), Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yay., 2006, C.I, s.445.
- ..... , “Türk-İslam Edebiyatının Kaynağı Olarak Kur’an-ı Kerim”, **İslamî İlimler Dergisi I. Kur’an Sempozyumu** (14-15 Ekim 2006), Çorum 2007, s.178-188.
- ..... , “Türk-İslam Edebiyatının Kaynağı Olarak Hadisler”, **Hız. Muhammed ve Everensel Mesajı Sempozyumu** (20-22 Nisan), Çorum 2007, s. 201-211.
- Güven, M. Salim, **Çeşitli Yönleriyle Aziz Mahmud Hüdâyî’nin Mektupları**, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1992.

- Hüdâyî, Aziz Mahmud, **Divân-ı İlahiyât** (Tıpkıbasım ve Çeviriyazı), Haz. Mustafa Tatcı, Musa Yıldız, Pamuk Yay, İstanbul 2005.
- İmam-ı Mâlik, **el-Muvattâ**, Beyrut ty.
- İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, **Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs**, Kahire 1351, C.II.
- İsmail Hakkı Bursevî, **Silsile-i Celvetiyye**, İstanbul 1291.
- İşler, Prof. Dr. Emrullah, “Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Habbetü'l-Muhabbe Adlı Risalesi”, **Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri** (22-25 Mayıs), Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yay, İstanbul 2006, C.I.
- İz, Mahir, **Tasavvuf**, Kitabevi Yay, İstanbul 2001.
- Kabaklı, Ahmet, **Türk Edebiyatı II**, Türk Edebiyatı Vakfı Yay, İstanbul 2006.
- Kam, Ferit, **Vahdet-i Vücûd**, Sadeleştiren Yrd. Doç. Dr. Ethem Cebecioğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1994.
- Kara, Mustafa, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999.
- Kâtip Çelebi, **Fezleke**, İstanbul 1287, C.II.
- Kılavuz, A. Saim, **Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelâm'a Giriş**, İstanbul 1987.
- Kocatürk, Vasfi Mahir, **Türk Edebiyat Tarihi**, Edebiyat Yayınevi, Ankara 1964.
- Levend, Agâh Sırrı, **Divân Edebiyatı**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- Mehmed Gülşen Efendi, **Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî**, İstanbul 1338-1340.
- Mengi, Mine, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ Yay, Ankara 1999.
- Muhibbî, **Hulâsatü'l eser**, Kahire 1284, C.IV.
- Müslim, **el-Câmiu's-Sahîh**, Beyrut ty.
- Nev'î-zâde Atâi, **Hadâiku'l-hakaik fî tekmîleti'ş-şekayık**, İstanbul 1268.
- **Osmanlıca-Türkçe Sözlük**, (Haz. Komisyon), Gün Yay, Ankara 2003.

- Özey, Dr. İbrahim, “Aziz Mahmud Hüdâyî’nin et-Tarikatü’l Muhammediyye Vesîletun ila’s-Saâdeti’s-Sermediyye İsimli Arapça Risalesi”, **Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri** (22-25 Mayıs), Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yay, İstanbul 2006, C.I, s.305-307.
- Öztuna, Yılmaz, **Osmanlı Devleti Tarihi**, İstanbul 1986, C.I.
- Pakalın, M. Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1971, C.I.
- Pala, İskender, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yay, İstanbul 2007.
- Sahhaf Nuri, **Külliyât-ı Hüdâyî**, İstanbul 1287.
- Şemseddin Sâmî, **Kamusü’l-A’lâm**, İstanbul 1311, C.IV.
- ..... , **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yay, İstanbul 2007.
- Şenocak, Kemaleddin, **Kutbü’l Ârifin Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî, Hayatı-Menakıbı-Eserleri**, İstanbul 1970.
- Şeyh Kemaleddin, **Tibyânu’l Vesâilî’l-hakâik fî beyâni selâsili’t-tarâik**, Süleymaniye-Hacı İbrahim Efendi ktph. 430.
- Tansel, Fevziye Abdullah, “Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî”, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XV, Ankara 1967.
- Tek, Abdürrezzak, “Aziz Mahmud Hüdâyî’nin Seyru Sülûk Anlayışı”, **Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri** (22-25 Mayıs), Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yay, İstanbul 2006, C.I, s.181.
- Tezeren, Ziver, **Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî: Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı ve Eserleri**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1984.
- ..... , **Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî Divânı II**, İstanbul 1985.
- ..... , **Aziz Mahmud Hüdâyî: Hayatı-Sanatı-Fikriyatı, Çağdaşları İçindeki Yeri ve Ünlü Eserleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, İstanbul 1987.
- Tirmizî, **el-Câmiu’s-Sahîh**, Kahire 1962, C.I.

- Topaloğlu, Bekir, “Esmâ-i Hüsnâ”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1995, C.XI, s.404.
- Uludağ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yay., İstanbul 1995.
- ..... , “Aşk” (Tasavvuf), **DİA**, İstanbul 1991, C.4.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, C.III/I.
- Vassaf H., **Sefîne-i Evliyâ**, Haz. Prof. Dr. Mehmet Akkuş, Prof. Dr. Ali Yılmaz, Kitabevi Yay., İstanbul 2006. C.3.
- Yazır, M. Hamdi **Hak Dini Kur’an Dili**, Akçağ Yay, Ankara 2004.
- Yeğın, Abdullah, **Yeni Lügat**, Hizmet Vakfı Yay, İstanbul 2005.
- Yeniterzi, Emine, **Türk Edebiyatında Na’tlar** (Antoloji), T.D.V. Yay, Ankara 1993.
- Yılmaz, Ali - Güngör, Zülfikar, **Türk Dili ve Edebiyatı**, Ankuzem Yay., Ankara 2006.
- Yılmaz, Mehmet, **Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler** (Ansiklopedik Sözlük), Enderun Kitabevi, İstanbul 1992.
- Yılmaz, H. Kamil, **Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı**, İstanbul 1982.
- ..... , “Aziz Mahmud Hüdâyî’nin Semâ Risalesi”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.4, İstanbul 1986.
- ..... , “Giriş”, **İlim, Amel, Seyrû Sülûk**, İstanbul 1988.
- ..... , “Aziz Mahmud Hüdâyî”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1991, C.IV, s.338.
- ..... , “Celvetiyye”, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1993, C.VII, s.273.
- ..... , **Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, Ensar Neşriyat, İstanbul 1998.
- ..... , **Aziz Mahmud Hüdâyî Hayatı Eserleri Tarikatı**, İstanbul 1999.

- ..... , **Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul 2000.